

KURIER KONSERWATORSKI

NR 19 2020

ISSN 1899-9913

WYDAWCA

Narodowy
Instytut
Dziedzictwa

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. 22 826 02 39, e-mail: nid@nid.pl
www.nid.pl

REDAKTOR NACZELNA

Elżbieta Jagielska

REDAKCJA

Tomasz Błyskosz
Agata Byszewska
Mariusz Czuba
Anna Fortuna-Marek
Andrzej Laskowski
Iwona Liżewska

KOREKTA

Dariusz Rudziński

OPRACOWANIE GRAFICZNE

Piotr Berezowski

DRUK

Libra-Print

Sfinansowano ze środków
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

KURIER KONSERWATORSKI

NR 19 2020

ISSN 1899-9913

Prowadzenie i tryb uzgadniania gminnych ewidencji zabytków	7
Okólnik ws. wniosków o przyznanie nagrody za przypadkowe znalezienie zabytku archeologicznego	9
Podjęmowanie działań polegających na poszukiwaniu i rozpoznawaniu miejsc spoczynku ofiar zbrodni wojennych i zbrodni komunistycznych oraz przeprowadzaniu ekshumacji grobów wojennych	10
Gromadzenie informacji o cmentarzach i terenach dawnych cmentarzy żydowskich	13
Stosowanie przepisu art. 31 ust. 1a pkt 1-2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	15
Wytyczne w zakresie stosowania przepisów dotyczących usuwania drzew i krzewów z nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków	17
Wytyczne w zakresie działań wojewódzkich konserwatorów zabytków podejmowanych w związku z prawnokarną ochroną zabytków	19
Wytyczne w zakresie czynności podejmowanych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków w procedurze wydawania pozwolenia na wywóz stały zabytków za granicę	23
Wytyczne i zalecenia w zakresie stosowania podstawowych zasad konserwatorskich dotyczących zabytków	26
Wytyczne w zakresie sposobu prowadzenia monitoringu pomników historii i/lub miejsc światowego dziedzictwa, realizowanego przez wojewódzkich konserwatorów zabytków	29

Zalecenia w zakresie ochrony historycznych małych miast	32
Wytyczne dotyczące współpracy z Generalną Dyрекcją Dróg Krajowych i Autostrad przy wydawaniu decyzji o pozwoleniu na prowadzenie badań archeologicznych, realizowanych w trakcie budowy dróg krajowych i autostrad	34
Pismo przewodnie Generalnego Konserwatora Zabytków do Zaleceń do wykonywania mapy zasadniczej na potrzeby opracowania dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków; Zaleceń dla inwentaryzacji szaty roślinnej w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków; Zaleceń dla opracowania projektu gospodarki drzewostanem w parkach, ogrodach i innych formach projektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków; Zaleceń dla postępowania w sytuacji zaistnienia szkód spowodowanych klęskami żywiołowymi na terenie parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków	39
Zalecenia do wykonywania mapy zasadniczej na potrzeby opracowania dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków	40
Zalecenia dla inwentaryzacji szaty roślinnej w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków	44
Zalecenia dla opracowania projektu gospodarki drzewostanem w parkach, ogrodach i innych formach projektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków	50
Zalecenia dla postępowania w sytuacji zaistnienia szkód spowodowanych klęskami żywiołowymi na terenie parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków	55
Zalecenia dla ochrony drzew i krzewów na obszarze objętym robotami budowlanymi w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków	61
Wytyczne dotyczące ochrony zabytków techniki	71
Zasady postępowania przy wydawaniu pozwoleń na poszukiwanie zabytków, w tym archeologicznych, na nieruchomościach stanowiących własność różnych podmiotów	76
Standardy postępowania konserwatorskiego w zakresie zagospodarowania przestrzeni rynkowych	78
Wytyczne w zakresie postępowania wojewódzkich konserwatorów zabytków w związku z działalnością na terenie naszego kraju amerykańskiej agencji rządowej Defense POW/MIA Accounting Agency [dalej: DPAA]	79
Zalecenia w zakresie sposobu postępowania w przypadku inwestycji o charakterze rekonstrukcji, rewitalizacji, skansenu na stanowiskach archeologicznych	82

Szanowni Państwo,

wybór, jakie działania i w jaki sposób będą podejmowane w stosunku do zabytków podlegających ochronie, wynika nie tylko z regulacji prawnych, ale też wiedzy, umiejętności i doświadczenia wojewódzkich konserwatorów zabytków. Dokonywane przez nich w tym zakresie rozstrzygnięcia mają decydujące znaczenie dla zachowania dla przyszłych pokoleń naszego wspólnego dziedzictwa narodowego.

Pod względem organizacyjnym wojewódzcy konserwatorzy zabytków wchodzi w skład rządowej administracji zespolonej w województwie, której zwierzchnikiem jest wojewoda. Z tego względu to wojewoda kieruje tą administracją i koordynuje jej działalność. Generalny Konserwator Zabytków nadzorujący, na podstawie przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, działalność wojewódzkich konserwatorów zabytków jeszcze do niedawna nie posiadał narzędzi umożliwiających mu skuteczne kształtowanie polityki konserwatorskiej w skali całego kraju. Dopiero zainicjowana przeze mnie nowelizacja wspomnianej ustawy, dokonana ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2017 r., poz. 1595), która weszła w życie w dniu 9 września 2017 r., pozwoliła Generalnemu Konserwatorowi Zabytków na ustalanie ogólnych kierunków działania wojewódzkich konserwatorów zabytków oraz na wydawanie w tym zakresie instrukcji i wytycznych określających sposób ich postępowania. Instrukcje te i wytyczne nie mogą jedynie dotyczyć rozstrzygnięć dokonywanych w drodze decyzji administracyjnych.

Przez ponad trzy lata, które upłynęły od wejścia w życie wspomnianej nowelizacji, zostało już wydanych ponad dwadzieścia instrukcji i wytycznych skierowanych do wojewódzkich konserwatorów zabytków. Dotyczą one różnorodnych kwestii związanych z ochroną zabytków. Z tego względu zasadne wydaje się ich wspólne opublikowanie w trzech kolejnych numerach Kuriera Konserwatorskiego. Nie tylko dla celów archiwalnych, ale także do dalszego wykorzystania w codziennych działaniach pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

dr hab. Prof. IH PAN Magdalena Gawin

*Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Generalny Konserwator Zabytków*

Prowadzenie i tryb uzgadniania gminnych ewidencji zabytków

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 15 lutego 2016 r., DOZ/343/16)¹

W nawiązaniu do pisma Generalnego Konserwatora Zabytków z dn. 18 grudnia 2012 roku (DOZ-OAiK-07/12[KP-08/12]) dotyczącego prowadzenia i trybu uzgadniania gminnych ewidencji zabytków należy wyjaśnić niejasności zgłaszane przez Państwa, jakie pojawiły się na gruncie interpretacji wyżej wymienionego listu.

Pierwsza z nich dotyczy prawnej definicji zabytku. Należy podkreślić, że termin „zabytek”, odnoszący się do świadectw minionej epoki, nie dotyczy wyłącznie dzieł powstałych przed 1945 r. lub w pierwszej dekadzie powojnia (lata 40. i 50. XX w.). Nie może być też rozumiany wyłącznie jako dzieło twórcy już nieżyjącego. Ani cezura czasowa zamykająca się na latach 50. XX w., ani śmierć twórcy obiektu nie przesądzają o tym, czy dany obiekt jest zabytkiem w myśl ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 ze zm.).

O zabytkowym charakterze obiektu przemawiają przede wszystkim jego wartości: artystyczne, naukowe lub historyczne. Dlatego do kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków, jako organów wyspecjalizowanych, realizujących kluczowe zadania wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, należy podjęcie decyzji oraz jej uzasadnienie czy dany obiekt (ruchomy bądź nieruchomy), z uwagi na swoje walory, należy do minionej epoki, czy też nie. Należy przypomnieć, że wiele dzieł nowoczesnej architektury, powstałych w latach 30. ubiegłego stulecia, zostało objętych ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru już w latach 60. i 70. XX wieku, czyli po upływie trzech lub czterech dekad od momentu oddania ich do użytku. Zatem wybrane dzieła powojennego modernizmu, o ile stanowią świadectwo minionej epoki i spełniają wyżej wymienione kryteria, powinny być objęte taką samą ochroną konserwatorską, jak obiekty z lat międzywojennych.

Kolejną kwestią jest nakładanie się na siebie zbiorów, jakie tworzą zabytki i dobra kultury współczesnej. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015 r., poz. 199 ze zm.), która wprowadza tę ostatnią kategorię, jasno rozgranicza ją z kategorią zabytku. W takim rozumieniu obiekt jest albo dobrem kultury współczesnej, albo zabytkiem. Oznacza to, że jeżeli wojewódzki konserwator zabytków uzna wartości zabytkowe obiektu, który jest dobrem kultury współczesnej i wpisze taki obiekt do rejestru zabytków, bądź włączy go do wojewódzkiej ewidencji zabytków (albo zostanie on włączony do gminnej ewidencji zabytków), powinno to skutkować natychmiastowym usunięciem obiektu z listy dóbr kultury współczesnej.

¹ Zalecenia Generalnego Konserwatora Zabytków wydane zostały przed dniem wejścia w życie przepisu art. 90 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Odwrotna praktyka nie powinna mieć miejsca, gdyż groziłaby faktycznym brakiem możliwości jakiegokolwiek waloryzacji potencjalnego zasobu zabytkowego spośród dóbr kultury współczesnej. Można sobie wyobrazić sytuację, w której obiekt już od dawna ma wartości zabytkowe, a z racji tego, że figuruje od wielu lat na liście dóbr kultury współczesnej odmawia się mu statusu obiektu chronionego przez konserwatora zabytków. Powodowałoby to w przyszłości paraliż nowych wpisów do rejestru zabytków oraz ujmowania najlepszych osiągnięć XX-wiecznej architektury w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Okólnik ws. wniosków o przyznanie nagrody za przypadkowe znalezienie zabytku archeologicznego

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 28 października 2016 r., DOZ-SK.6550.34.2016.JAD/3)

Uprzejmie informuję, że do Departamentu Ochrony Zabytków z roku na rok napływa coraz większa liczba wniosków o przyznanie nagrody za przypadkowe znalezienie zabytku archeologicznego (na podst. art 33 *ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*) – do daty niniejszego pisma wpłynęły już 33 wnioski.

Wnioski zarówno w swej formie, jak i zakresie umieszczonych w nich informacji są bardzo zróżnicowane, w związku z czym nierzadko wymagają dodatkowych uzupełnień lub korekt.

W trakcie analizy wniosków, dokonywanej w DOZ oraz w Narodowym Instytucie Dziedzictwa, niejednokrotnie poważne wątpliwości budzą okoliczności dokonania znaleziska, wskazujące na możliwość niezgodnego z prawem wykorzystania wykrywacza metali.

W związku z tym (a także dla przyspieszenia procesu oceny) przekazuję zalecenia odnośnie do zawartości wniosku o przyznanie nagrody za znalezisko zabytku archeologicznego. Prawidłowo przygotowany wniosek winien zawierać:

1. dane odkrywcy;
2. notatkę o okolicznościach odkrycia zabytku podpisaną przez znalazcę;
3. oświadczenie podpisane przez znalazcę o odkryciu zabytku bez użycia sprzętu do poszukiwań;
4. protokół przekazania znalezionych zabytków właściwemu (ustawowo) podmiotowi;
5. Kartę Ewidencyjną Zabytku Archeologicznego;
6. szczegółowy opis znaleziska z przedstawioną listą odkrytych przedmiotów;
7. informację o wynikach weryfikacji terenowej (i ew. archiwalnej) bądź sprawozdanie z archeologicznych badań weryfikacyjnych w miejscu odkrycia wraz z załącznikami – zdjęcia, plany, rysunki i inwentarze;
8. dokumentację fotograficzną miejsca odkrycia zabytku wraz ze skalą i strzałką północy (m.in. zdjęcia wkopu, w którym znajdowały się zabytki);
9. zdjęcia dokumentacyjne zabytku:
 - a. każdy zabytek osobno, zdjęcie wykonane z góry, na jednolitym tle, z kolejnym numerem zabytku;
 - b. monety fotografowane z obu stron – awers i rewers;
 - c. zabytki drobne fotografowane z obu stron;
 - d. zabytki większe (np. miecze, topory, naczynia itp.) fotografowane w ujęciu ogólnym oraz w co najmniej trzech płaszczyznach (górze, dół, bok); dodatkowo ujęcia szczegółów przedmiotu (np. zdobienia);
 - e. na każdym zdjęciu konieczna skala;
 - f. rozdzielczość zdjęć – min. 200 dpi;
 - g. dokumentacja fotograficzna wyłącznie na płycie CD i DVD – 2 egz.

Podejmowanie działań polegających na poszukiwaniu i rozpoznawaniu miejsc spoczynku ofiar zbrodni wojennych i zbrodni komunistycznych oraz przeprowadzaniu ekshumacji grobów wojennych

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 11 kwietnia 2017 r., DOZ.6811.1.2017.AO)¹

W ostatnim czasie w coraz większym zakresie podejmowana jest działalność, polegająca na poszukiwaniu i rozpoznawaniu miejsc spoczynku ofiar zbrodni wojennych i zbrodni komunistycznych oraz przeprowadzaniu ekshumacji grobów wojennych. Prace te często prowadzone są przez nieuprawnione do tego instytucje i osoby prywatne, bez zachowania należytej staranności czy odpowiedniej metodyki, a także bez nadzoru służb konserwatorskich. W efekcie duża liczba miejsc pochówku ofiar zbrodni wojennych i represji, a także znajdujących się na ich terenie szczątków ludzkich oraz pochowanych wraz z nimi przedmiotów (często zabytków archeologicznych) narażona jest na zniszczenie lub zaginięcie. W związku z tym, proszę o przyjęcie poniższych informacji.

Na wstępie przybliżyć należy obowiązujący stan prawny. Według art. 210 kodeksu postępowania karnego² ekshumacja oznacza wyjęcie zwłok z grobu. Zgodnie z art. 1 *ustawy o grobach i cmentarzach wojennych*³, grobami wojennymi są groby i miejsca spoczynku następujących osób: poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego; wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość; siostr miłosierdzia i wszystkich osób, które wykonując zleczone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych; jeńców wojennych i osób internowanych; uchodźców z 1915 r.; osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.; ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów oraz osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r. Ekshumacja grobu wojennego może być przeprowadzona, zgodnie z art. 4 *ustawy o grobach i cmentarzach wojennych*,

¹ Zalecenia Generalnego Konserwatora Zabytków wydane zostały przed dniem wejścia w życie przepisu art. 90 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego – Dz.U. Nr 89 poz. 555 ze zm.

³ Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych – Dz.U. 1933 Nr 39 poz. 311, ze zm.

jedynie na zarządzenie Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu lub za jego zgodą, wyrażoną wskutek umotywowanej prośby rodziny lub otoczenia osoby pochowanej w grobie wojennym bądź prośby instytucji społecznej.

Poszukiwania miejsc spoczynku wyżej wymienionych osób prowadzone są przez Instytut Pamięci Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (dalej zw. IPN) w formie prac poszukiwawczych (art. 1 ust. 1 pkt 5 oraz art. 53b ustawy o IPN⁴). Groby wojenne mogą być również odnajdywane przez inne podmioty, w efekcie prowadzenia przez nie badań archeologicznych (którymi wg art. 3 ust. 11 *ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*⁵ są działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego) oraz poszukiwań (które wg art. 36 ust. 1 pkt 12 polegają na poszukiwaniu ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania). Na obie te formy działalności niezbędne jest uzyskanie pozwolenia właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Podmioty inne niż IPN w żadnym wypadku nie mają natomiast prawa prowadzenia ekshumacji takich grobów.

W związku z powyższym zwracam się do Państwa z prośbą, aby przy wydawaniu pozwoleń na badania archeologiczne oraz poszukiwanie zabytków, które według ustalonych okoliczności i dołączanych przez wnioskodawców programów prac mogą doprowadzić do odkrycia grobów wojennych, konsultować tę decyzję z odpowiednią komórką IPN. Ponadto, zgodnie z § 19 ust. 5.14 *rozporządzenia w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*⁶, w pozwoleniu należy wskazać dodatkowe warunki, dotyczące właściwego postępowania w takim wypadku. W razie natrafienia na szczątki osób, których poszukiwaniem i ekshumacją zajmuje się w ramach swojej działalności IPN (zgodnie z art. 53 b ustawy o IPN są to osoby, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.), osoby prowadzące badania czy poszukiwania powinny natychmiast przerwać prace i niezwłocznie powiadomić o tym fakcie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków następnie decyduje, czy o danym przypadku zawiadomić IPN i jakie kroki podjąć w dalszej kolejności.

Nielegalne lub niewłaściwie przeprowadzone ekshumacje stanowią ogromne niebezpieczeństwo dla godności osób pochowanych, losów znajdujących się w grobach zabytków, a także możliwości zabezpieczenia ewentualnych śladów zbrodni, które w trakcie nieprofesjonalnego wyjęcia z grobu mogłyby zostać bezpowrotnie zatarte. Należące do zmarłych przedmioty osobiste często bywają także przez nieuczciwych „znalzców” przywłaszczane i wprowadzane do obrotu handlowego.

4 Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Dz.U. 1998 Nr 155 poz. 1016, ze zm.

5 Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – Dz.U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568 ze zm., zw. dalej u.o.z.

6 Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych – Dz.U. 2011 nr 165 poz. 987.

Bardzo proszę o zwracanie szczególnej uwagi na tego typu działalność. Jest to niezwykle ważny element walki z przestępczością przeciwko dziedzictwu kulturowemu, którą w ramach swojej roli Państwo prowadzicie. Niedopuszczalnym jest, aby poszukiwania i ekshumacje prowadzone były bez żadnego nadzoru i poszanowania dla ofiar oraz wartości historycznej i naukowej odnajdywanych zabytków. Wierzę, że wspólnie uda się w jak największym stopniu ograniczyć proceder dewastowania i ograbiania miejsc spoczynku ofiar zbrodni wojennych.

Gromadzenie informacji o cmentarzach i terenach dawnych cmentarzy żydowskich

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 31.07.2017 r.,
DOZ-SK.640.3.2017.JŁ)¹

Wnawiązaniu do mojego pisma z 18 października 2016 r., sygn. DOZ-OAiK-0701.76.2016 [KD], w związku z prowadzonym przez Państwa procesem zbierania informacji o cmentarzach i terenach dawnych cmentarzy w poszczególnych powiatach, proszę o przyjęcie dodatkowych uwag dotyczących wartości zabytkowej miejsc cmentarzy żydowskich.

Cmentarze żydowskie na terenie naszego kraju posiadają wartość zabytkową jako miejsca pochówku. Łączy się z tym wartość niematerialna wynikająca ze statusu sakralnego i uczuć religijnych oraz historyczna – cmentarze stanowią materialny ślad i pamiętkę obecności społeczności żydowskiej na ziemiach polskich, a jednocześnie nośnik pamięci wielonarodowej i wieloreligijnej tradycji politycznej I i II Rzeczypospolitej. Od epoki nowożytnej przywileje nadawane poszczególnym stanom i wspólnotom religijnym, zasady tolerancji religijnej, polityczna definicja narodu stanowią immanentną część polskiego dziedzictwa – życia społecznego, politycznego oraz kultury.

Zmiana struktury społecznej i narodowościowej w powojennej Polsce nastąpiła na skutek agresji ZSRR i III Rzeszy w 1939 r. oraz bezprzykładnej w dziejach polityki eksterminacji ludności cywilnej. Polska utraciła 6 milionów obywateli, z czego połowę stanowili polscy Żydzi. Masowym mordom dokonywanym przez Niemców na ludności żydowskiej towarzyszyły dewastacje miejsc kultu religijnego: synagog i cmentarzy. Dzieło zniszczenia kultury żydowskiej zostało przypieczętowane w okresie reżimu komunistycznego, który nie szanował ani ludzkiego życia, ani obowiązku godnego utrzymania miejsc pochówku zmarłych, przyzwalając na dewastację wielu zachowanych cmentarzy żydowskich. Celowe niszczenie lub milczące przyzwolenie na dewastację cmentarzy wynikało bezpośrednio z ideologii zbrodniczych reżimów. Należy dodać, że na wielu zredukowanych do szczątkowej postaci cmentarzach żydowskich mogą znajdować się groby ofiar egzekucji: Polaków i Żydów, czyniąc z nich zarazem miejsce pamięci.

Godna opieka nad cmentarzami żydowskimi jest jednym z elementów podtrzymywania ciągłości państwowej Rzeczypospolitej Polskiej. Państwo Polskie, m.in. z uwagi na wyjątkową rolę, jaką Kościół Katolicki odegrał w jego dziejach, ze szczególnym szacunkiem odnosi się do pochówku zmarłych. Specyfika cmentarzy w religii żydowskiej wynika z faktu, że zgodnie z jej tradycją i prawem, ludzkie szczątki są święte nawet po śmierci i pozostają takimi aż do Dnia Sądu Ostatecznego. Miejsca cmentarzy żydowskich

¹ Zalecenia Generalnego Konserwatora Zabytków wydane zostały przed dniem wejścia w życie przepisu art. 90 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

powinny być uszanowane tak, jak szanowane powinny być miejsca i obiekty święte dla innych religii. Uczucia religijne są chronione zapisami kodeksu karnego, podobnie jak szczytki ludzkie, których bezczeszczenie jest przestępstwem i podlega ściganiu.

Polski ustawodawca uznał szczególny status funkcjonujących aktualnie cmentarzy żydowskich względem innych cmentarzy np. w art. 23 ust. 1 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, który stanowi, że cmentarze wyznaniowe żydowskie stanowiące własność gmin żydowskich lub Związku Gmin nie podlegają wyłączeniu. Zwracam również uwagę na uchwalenie nowelizacji przepisów – na podstawie art. 2 ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami art. 13 ust. 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami otrzyma brzmienie: „Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków”.

Oczywista wartość zabytkowa cmentarzy żydowskich jako miejsc pochówków wynika bezpośrednio z obecności szczytków ludzkich. Najważniejsza w obrębie cmentarza jest strefa grzebalna, stopień zachowania form architektonicznych jest drugorzędny, choć ważny przy decydowaniu o właściwym sposobie ochrony np. wpisie do ewidencji zabytków, uwzględnieniu w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, czy wpisie do rejestru zabytków. Pierwszoplanowym celem działania konserwatorów powinno być zabezpieczenie miejsc cmentarzy żydowskich użytkowanych do dnia 31 sierpnia 1939 r. Strefę grzebalną, wolną od zabudowy, należy znakować za pomocą kamieni do czasu budowy ogrodzenia.

Wybór najlepszej formy ochrony – lub kombinacji różnych form ochrony – poszczególnych miejsc cmentarzy żydowskich powinien być dokonany z uwzględnieniem warunkowań lokalnych każdego miejsca.

Chcąc wesprzeć i ułatwić wszystkie te działania, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego przygotowuje kompleksowy projekt mający na celu oznakowanie miejsc cmentarzy żydowskich na terenie RP. Jednym z najważniejszych warunków skuteczności ochrony miejsc cmentarzy żydowskich jest współpraca władz i społeczności lokalnych. Dlatego w procesie zabezpieczania miejsc cmentarzy żydowskich ważny jest udział przedstawicieli lokalnego samorządu, przedstawicieli gminy żydowskiej, a także proboszcza, dyrektora szkoły, uczniów i mieszkańców.

Konserwatorzy w taki sposób powinni dążyć do budowania odpowiedzialności za lokalne dziedzictwo, historię i pamięć o polskich obywatelach.

Stosowanie przepisu art. 31 ust. 1a pkt 1-2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 9 września 2017 r., DOZ-OAiK.070.62.2017.KD)

W związku z pojawiającymi się wątpliwościami dotyczącymi stosowania przepisu art. 31 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, stosownie do art. 90 ust. 3 tej ustawy, przedstawiam wytyczne w tym zakresie.

Zgodnie z art. 31 ust. 1a pkt 1-2 ww. ustawy osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

Natomiast zgodnie z art. 31 ust. 2 tej ustawy zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, **na którym znajdują się zabytki archeologiczne**, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny.

Podkreślenia zatem wymaga, że przede wszystkim przepis ten określa zasady ponoszenia kosztów niezbędnych badań archeologicznych, w tym, poprzez odesłanie do art. 82a ust. 1, współfinansowania tych badań przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego. Decyzja, o której mowa w art. 31 ust. 2 ustawy, wywołuje skutki finansowe, zarówno po stronie inwestorów, jak i podmiotów publicznych.

Ponadto przepis ten wskazuje, że obowiązek finansowania badań dotyczy wyłącznie badań **niezbędnych** w celu ochrony zabytków archeologicznych, a ich zakres może być w decyzji określony **wyłącznie w takim zakresie**, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności ściśle na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny.

Decyzja wydana na podstawie art. 31 ust. 2 ustawy powinna zatem precyzyjnie określać zakres niezbędnych badań, w tym powierzchnię i głębokość wykopów, wraz z uzasadnieniem tego zakresu, a parametry te winny wynikać wprost z przedłożonej dokumentacji projektowej.

Niedopuszczalne jest zatem nakładanie na inwestorów obowiązku prowadzenia badań archeologicznych, wykraczających poza zakres inwestycji, mających charakter *stricte* naukowy, a nie ratowniczy.

Jeżeli jednak wojewódzki konserwator zabytków widzi potrzebę przeprowadzenia tego rodzaju badań, winien je przeprowadzić we własnym zakresie, ze środków budżetowych pozostających w jego dyspozycji. Innymi słowy, koszty badań archeologicznych, wykraczających poza niezbędny zakres, finansuje wojewódzki konserwator zabytków.

Z przepisu art. 31 ust. 2 wynika również, iż wydana na jego podstawie decyzja powinna określać nie tylko zakres, ale także rodzaj badań archeologicznych. Przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie wymieniają rodzajów takich badań, w praktyce organów ochrony zabytków jednakże wyróżnia się, w szczególności, badania wykopaliskowe oraz badania w formie nadzoru archeologicznego. Zgodnie z przepisem art. 3 pkt 11 ustawy przez badania archeologiczne należy rozumieć działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego. Działania składające się na pojęcie nadzoru archeologicznego mieszczą się w cytowanej definicji legalnej.

Jednocześnie informuję, że w związku z koniecznością rozwiązania problemu właściwej weryfikacji kosztorysów badań archeologicznych sporządzanych przez inwestorów w ramach procedury ubiegania się o dotacje celowe na prowadzenia badań archeologicznych zwróciłam się do Narodowego Instytutu Dziedzictwa o opracowanie jednolitych podstaw i metod kalkulacji kosztów ratowniczych badań archeologicznych i kosztów opracowania wyników tych badań.

Wytyczne w zakresie stosowania przepisów dotyczących usuwania drzew i krzewów z nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 19 stycznia 2018 r., DOZ-OAiK.6521.2.2018.MT)

Z dniem 18 stycznia 2018 r. wejdzie w życie ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o ochronie przyrody (Dz. U. z 3 stycznia 2018 r. poz. 10). Celem tej regulacji jest uspoźnienie przepisów obydwu ustaw i ujednoczenie kwestii usuwania drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, ponoszenia opłat z tego tytułu oraz sankcji za działania niezgodne z prawem. Skutkiem nowelizacji przedmiotowych przepisów będzie wzmocnienie ochrony wpisanej do rejestru zabytków zieleni komponowanej.

Wraz z wejściem w życie powyższej nowelizacji wojewódzcy konserwatorzy zabytków ponownie będą wydawać zezwolenia na usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków na podstawie art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (dalej: u.o.p.), w sposób określony w rozdziale 4. tej ustawy. Powyższe oznacza, że prowadząc postępowanie, należy uwzględnić wszelkie wymagania dotyczące wniosku o wydanie zezwolenia określone w art. 83b tej ustawy, wyłączenia z obowiązku uzyskania zezwolenia, wymienione w art. 83f u.o.p. oraz stosować zasady naliczania opłat i stawki opłat określone w ustawie o ochronie przyrody i aktach wykonawczych, wydanych na podstawie jej przepisów. Należy w szczególności zwrócić uwagę, że na gruncie ustawy o ochronie przyrody, stosownie do przepisu art. 83f ust. 3a, nie jest wymagane zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów, które rosną na nieruchomościach stanowiących własność osób fizycznych i są usuwane na cele niezwiązane z prowadzeniem działalności gospodarczej. W tych jednak wypadkach, zgodnie z art. 83f ust. 4 u.o.p., właściciel nieruchomości jest obowiązany dokonać zgłoszenia do właściwego organu (tj. wojewódzkiego konserwatora zabytków – w przypadku nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków) zamiaru usunięcia drzewa, jeżeli obwód pnia drzewa mierzonego na wysokości 5 cm przekracza wymiary wskazane w treści tego przepisu (80 cm, 65 cm, 50 cm – w zależności od gatunku). Po dokonaniu oględzin drzewa organ, o którym mowa w art. 83a ust. 1 u.o.p. (tj. wojewódzki konserwator zabytków – na nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków), w terminie 14 dni od dnia oględzin może, w drodze decyzji administracyjnej, wnieść sprzeciw (ust. 8 cyt. przepisu). Wydanie ostatecznej decyzji administracyjnej o sprzeciwie wobec zamiaru usunięcia drzewa stanowi podstawę wystąpienia z wnioskiem o wydanie zezwolenia, o którym mowa w art. 83 ust. 1, o czym stanowi art. 83f ust. 16 u.o.p. Pozostałe podmioty – osoby prawne, związki wyznaniowe, jednostki samorządu terytorialnego,

Skarb Państwa etc. – są obowiązane uzyskać zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów, z uwzględnieniem katalogu wyłączeń od tego obowiązku zawartego w art. 83f ust. 1 u.o.p.

W celu stworzenia adekwatnych warunków prawnych dla ochrony zabytków, o których mowa w art. 6 ust. 1 pkt 1 lit. g u.o.z.o.z., w wyniku nowelizacji doprecyzowano brzmienie przepisu art. 36 ust. 1 pkt 1 i pkt 11 ustawy.

Zgodnie z treścią przepisu art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części, będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni. Użycie w cytowanym przepisie spójnika „w tym” wskazuje, że na podstawie tego przepisu prawa wymagane jest uzyskanie pozwolenia wówczas, gdy drzewa lub krzewy są usuwane w ramach prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. A zatem przepis ten będzie miał zastosowanie do większości działań podejmowanych przy zabytkowych kompozycjach zieleni.

Pragnę w tym miejscu zauważyć, iż w świetle powyższych przepisów prowadzenie prac obejmujących usunięcie drzewa lub krzewu z terenu wpisanego do rejestru zabytków jako zakomponowana forma zieleni będzie podlegało reżimom ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jak i ustawy o ochronie przyrody. Powyższe ustawy nie regulują kolejności wydawania powyższych decyzji, niemniej jednak rekomenduję orzekanie jako pierwsze na podstawie art. 36 ust. 1 pkt 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i wydawanie decyzji na podstawie przepisów ustawy o ochronie przyrody jako następstwa uprzednio wydanego pozwolenia konserwatorskiego. Pozwoli to uniknąć sytuacji, w których właściciel zabytku uzyska zezwolenie na usunięcie zieleni, a następnie ze względów innych niż przyrodnicze nie uzyska pozwolenia konserwatorskiego na realizację inwestycji, która była wskazywana jako przyczyna usunięcia roślin.

Natomiast przepis art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z. po nowelizacji stanowi, iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni. Powyższy przepis znajdzie zastosowanie w sytuacjach dotyczących usuwania drzew i krzewów z obiektów będących komponowanymi formami zieleni, wówczas gdy wycinka nie jest prowadzona w ramach prac konserwatorskich lub restauratorskich, np. w celu wyeliminowania zagrożenia bezpieczeństwa. Zakres zastosowania tej regulacji znacznie się zmieni w stosunku do stanu wprowadzonego z dniem 9 września 2017 r. w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw.

Innymi słowy, usuwanie drzew lub krzewów z wpisanego do rejestru zabytków parku, ogrodu lub innej formy zaprojektowanej zieleni, nie mające związku z pracami konserwatorskimi, restauratorskimi lub robotami budowlanymi prowadzonymi przy zabytku, nie będzie wymagało pozwolenia, o którym mowa w art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z, lecz pozwolenia, o którym mowa w art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z.

Jednocześnie podkreślam, że usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości lub ich części innych niż wpisane do rejestru zabytków parki, ogrody lub inne formy zaprojektowanej zieleni nie wymaga uzyskania pozwoleń, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 1 i pkt 11 u.o.z.o.z., lecz wymaga zgłoszenia lub uzyskania zezwolenia na podstawie przepisów u.o.p.

Wytyczne w zakresie działań wojewódzkich konserwatorów zabytków podejmowanych w związku z prawnokarną ochroną zabytków

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 21 września 2018 r., DOZ-KiNK-6521.62.2018.AO)

Z dniem 9 września 2018 r. weszła w życie zmiana art. 108 u.o.z.o.z., dokonana na podstawie ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw z 22 czerwca 2017 r. (Dz.U. z 2017 r., poz. 1595). Zgodnie z art. 108 u.o.z.o.z. w nowym brzmieniu:

- 1. Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.*
- 2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.*
- 3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na zniszczeniu zabytku sąd orzeka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości do wartości zniszczonego zabytku.*
- 4. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na uszkodzeniu zabytku sąd orzeka obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego, a jeśli obowiązek taki nie byłby wykonalny – nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w wysokości do wartości uszkodzenia zabytku.*
- 5. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.*

Wspomnianą nowelizacją podwyższono dolną i górną granicę ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności za niszczenie lub uszkodzenie zabytku – wcześniej zagrożenie to wynosiło od 3 miesięcy do lat 5. Na mocy nowelizacji zniesiono również ograniczenie kwotowe nawiązki, orzekanej przez sąd – zamiast widełek od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia wskazano, iż może ona zostać określona do wartości zniszczonego lub uszkodzonego zabytku, a także wprowadzono nową formę odpowiedzialności w postaci możliwości orzeczenia obowiązku przywrócenia zabytku do stanu poprzedniego. Dodatkowo ustalono, że nawiązki wpływają na rzecz utworzonego z dniem 1 stycznia 2018 r. Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków.

Jednocześnie warto dodać, że podwyższenie maksymalnej sankcji za uszkadzanie lub zniszczenie zabytków z 5 do 8 lat pozbawienia wolności wpłynęło także na określone elementy procedury karnej. Zgodnie z przepisami Kodeksu postępowania karnego, w przypadku gdy czyn zagrożony jest karą pozbawienia wolności wyższą niż 5 lat, postępowanie

przygotowawcze prowadzone jest w formie śledztwa, a nie dochodzenia¹. Oznacza to, że obecność prokuratora na rozprawach jest obowiązkowa², a samego postępowania nie można warunkowo umorzyć³.

Zgodnie z przepisem art. 4 u.o.z.o.z. ochrona zabytków polega między innymi na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków. Jednym z najważniejszych obowiązków wojewódzkich konserwatorów zabytków jest zatem organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, w tym kontroli przestrzegania i stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 38 u.o.z.o.z. wojewódzcy konserwatorzy zabytków lub działający z ich upoważnienia pracownicy wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków dokonują oceny stanu zachowania, warunków przechowywania i zabezpieczenia zabytków, a także sprawdzenia poprawności i zgodności wszelkich działań podejmowanych przy zabytkach wpisanych do rejestru oraz prowadzonych badań archeologicznych z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu i zatwierdzonej dokumentacją. Z przeprowadzonej kontroli sporządza się protokół oraz podejmuje dalsze, opisane w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami kroki, stosownie do stwierdzonych uchybień (zalecenia pokontrolne, decyzje w ramach nadzoru konserwatorskiego, orzeczenie kary administracyjnej). Jednocześnie, jak stanowi art. 41 u.o.z.o.z., w razie stwierdzenia, że działanie lub zaniechanie kontrolowanej osoby fizycznej albo kierownika kontrolowanej jednostki organizacyjnej lub jej pracownika narusza przepisy art. 108–118 tej ustawy, wojewódzki konserwator zabytków kieruje odpowiednio do Policji, prokuratury albo sądu zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa lub wykroczenia. Jest to niezwykle istotny obowiązek, wskazany także w art. 304 § 2 kodeksu postępowania karnego⁴, którego niedopełnienie może stanowić podstawę odpowiedzialności za nadużycie władzy publicznej stypizowane w art. 231 Kodeksu karnego⁵.

Rola wojewódzkich konserwatorów zabytków jako uczestników postępowań karnych w sprawach dotyczących przestępstw i wykroczeń popełnianych wobec dóbr kultury jest niezwykle istotna i może przejawiać się w dwojaki sposób:

1. jako podmiotu inicjującego postępowanie karne, poprzez zgłoszenie zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa czy wykroczenia do organów ścigania;
2. jako podmiotu eksperckiego, posiadającego specjalistyczną wiedzę w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego i wspierającego w tym zakresie oskarżyciela publicznego, także poprzez włączenie się do prowadzonego postępowania w charakterze oskarżyciela posiłkowego.

¹ Art. 309 pkt 4 k.p.k. i 325 b § 1 pkt 1 k.p.k.

² Art. 46 § 2 k.p.k.

³ Art. 66 § 2 k.k.

⁴ Art. 304 § 2 k.p.k.: Instytucje państwowe i samorządowe, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, są obowiązane niezwłocznie zawiadomić o tym prokuratora lub Policję oraz przedsięwziąć niezbędne czynności do czasu przybycia organu powołanego do ścigania przestępstw lub do czasu wydania przez ten organ stosownego zarządzenia, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa.

⁵ Art. 231 § 1. k.k.: Funkcjonariusz publiczny, który, przekraczając swoje uprawnienia lub nie dopełniając obowiązków, działa na szkodę interesu publicznego lub prywatnego, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Zob. P. Kardas, *Odpowiedzialność za nadużycie władzy publicznej w przypadku niezawiadomienia o popełnieniu przestępstwa*, Prokuratura i Prawo 2007, Nr 7, str. 1.

Ścisła współpraca wojewódzkich konserwatorów zabytków z organami ścigania jest niezbędna dla właściwego przebiegu postępowań prokuratorskich i sądowych. W związku z tym zalecam włączanie się do takich spraw w charakterze oskarżyciela posiłkowego (na podstawie art. 95 u.o.z.o.z.) i aktywne korzystanie z przyznanych uprawnień procesowych, w tym do obecności na rozprawach sądowych. Uzyskanie przez wojewódzkiego konserwatora zabytków statusu oskarżyciela posiłkowego wymaga złożenia stosownego oświadczenia do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej, które następuje z chwilą rozpoczęcia odczytywania aktu oskarżenia. Na etapie postępowania przygotowawczego wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przysługują określone środki prawne (zażalenie na odmowę wszczęcia albo umorzenie śledztwa oraz zażalenie na bezczynność prokuratora) jedynie jako instytucji, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie.

Specjalistyczna wiedza wojewódzkiego konserwatora zabytków pozwala organom ścigania na właściwą analizę sprawy, określenie jej specyfiki oraz poprawną interpretację charakteru zabezpieczonych przedmiotów i zaistniałych zdarzeń. Jednym z elementów, przy którym udział ten jest bardzo pożądanym, jest ustalanie przez sąd wysokości orzekanej nawiązki. Dane, które spływają do Departamentu Ochrony Zabytków, wskazują, że nakładane przez sądy nawiązki są nieproporcjonalnie niskie w stosunku do wartości materialnej i niematerialnej uszkodzonych lub zniszczonych zabytków. Biorący czynny udział w postępowaniu sądowym specjaliści mogą w tym kontekście zwrócić sądowi uwagę na adekwatną wartość zabytku i wysokość wyrządzonej szkody. Należy przy tym pamiętać, że określając wysokość nawiązki, mając na uwadze definicję zabytku nieruchomości jako nieruchomości w rozumieniu Kodeksu cywilnego, pod uwagę brać należy zarówno wartość nieruchomości, jak i jej części składowych.

Obecność wojewódzkiego konserwatora zabytków na rozprawie, w charakterze oskarżyciela posiłkowego, jest również wskazana z uwagi na możliwość zabierania przez niego głosu co do każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu, zgłaszania własnych wniosków dowodowych i wnoszenia sprzeciwu co do wniosków dowodowych strony przeciwnej, zadawania pytań osobom przesłuchiwanym, wyrażania zgody na ograniczanie postępowania dowodowego, które może nastąpić w razie niebudzącego wątpliwości przyznania się do winy przez oskarżonego, udziału we wszelkich czynnościach dowodowych, a także wnoszenia środków odwoławczych od orzeczeń sądu.

Ponadto, jak wskazuje A. Gerecka-Żołyńska⁶, udział wojewódzkich konserwatorów zabytków w sprawach o przestępstwa przeciwko zabytkom, z uwagi na jawność rozprawy głównej i realizowaną przez nią funkcję wychowawczą, a także zważywszy na pozycję jaką zabytki zajmują w historii i kulturze narodu, ma istotne znaczenie dla wzmocnienia świadomości społecznej w zakresie potrzeby prawnej ochrony zabytków i zapobiegania wszelkim czynom skierowanym przeciwko tej ochronie.

Na zakończenie trzeba podkreślić, że poza zawiadomieniami o popełnieniu przestępstwa z art. 108 u.o.z.o.z. należy oczywiście składać stosowne zawiadomienia w stosunku do pozostałych, opisanych w przepisach przestępstwach i wykroczeniach wobec dziedzictwa kulturowego. Wypada w tym miejscu przypomnieć, że wspomnianą wyżej nowelizacją zmieniono także częściowo reżim odpowiedzialności z karnoprawnej na administracyjnoprawną. W przypadku czynów popełnionych po 1 stycznia 2018 r., wypełniających równocześnie znamiona ustawowe wykroczeń z art. 113, art. 114, art. 117 i art. 119 u.o.z.o.z. oraz deliktów administracyjnych, określonych w art. 107a-107e u.o.z.o.z.,

⁶ A. Gerecka-Żołyńska, *Wojewódzki konserwator zabytków jako oskarżyciel posiłkowy w procesie karnym*, [w:] *Prawo ochrony zabytków*, red. K. Zeidler, Warszawa-Gdańsk 2014, s. 457.

należy stosować wyłącznie ścieżkę administracyjnoprawną, poprzez nałożenie na sprawcę pieniężnej kary administracyjnej. Odpowiedzialność za wykroczenia określone w wyżej wymienionych przepisach, mimo że pozostają one w mocy do 1 stycznia 2024 r., powinna mieć zastosowanie jedynie do czynów popełnionych do końca 2017 r., ponieważ jest to rozwiązanie, które właściwie oddaje aktualne preferencje ustawodawcy w zakresie sankcji za naruszenie przepisów o ochronie zabytków. Jednocześnie jest to podejście, które nawiązuje do subsydiarnego charakteru norm prawa karnego.

Bardzo proszę o pełną współpracę z organami ścigania w zakresie prowadzenia postępowań dotyczących dziedzictwa kulturowego. Udział wojewódzkich konserwatorów zabytków jest kluczowy dla właściwego przebiegu spraw, poprawnego zabezpieczenia substancji zabytkowej oraz w efekcie skutecznego skazania sprawców przestępstw i wykroczeń przeciwko dobrom kultury.

Wytyczne w zakresie czynności podejmowanych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków w procedurze wydawania pozwolenia na wywóz stały zabytków za granicę

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 1 października 2018 r., DOZ-KiNK.6521.67.2018.MP)

Kwalifikacja pozwolenia na wywóz stały zabytków za granicę do kategorii decyzji administracyjnych determinuje obowiązek przeprowadzenia postępowania regulowanego przepisami K.p.a. Przy czym istotnym elementem wpływającym na konieczność dostosowywania regulacji kodeksowej do specyfiki procedury wywozowej jest swoiste rozdzielanie kompetencji do rozpatrzenia i rozstrzygnięcia powyższej sprawy administracyjnej między ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (dalej: Minister Kultury, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków – art. 89 pkt 1 i art. 90 ust. 2 pkt 5 u.o.z.o.z.) oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków (dalej: w.k.z.).

Zgodnie z art. 52 ust. 2 u.o.z.o.z. osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, w której posiadaniu znajduje się zabytek, składa wniosek o wydanie jednorazowego pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę, za pośrednictwem w.k.z. Jednocześnie art. 52 ust. 1 u.o.z.o.z. stanowi, że organem właściwym rzeczowo w kwestii tego rodzaju pozwoleń jest Minister Kultury. Tym samym ustawodawca, w powyższym artykule, ustanawia w.k.z. organem pośredniczącym w przekazywaniu wniosków o wydawanie pozwoleń wywozowych. Należy jednak podkreślić, że w świetle obowiązujących unormowań rola w.k.z. w procedurze wywozowej nie może być sprowadzana wyłącznie do „skrzynki podawczej” Ministra Kultury. W szczególności bowiem przepisy rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. Nr 89, poz. 510; dalej: rozporządzenie wywozowe) *expressis verbis* nakładają na w.k.z. określone obowiązki procesowe w postaci:

- 1) konieczności dokonania oględzin zabytku (§ 7 ust. 1);
- 2) przesłania wniosku o wydanie pozwolenia wywozowego wraz z protokołem oględzin zabytku do Ministra Kultury (§ 8 ust. 1).

Zasadnicza kompetencja w.k.z. sprowadza się do przeprowadzenia czynności dowodowej w postaci oględzin, której wyniki są następnie przekazywane organowi umocowanemu do wydania rozstrzygnięcia w niniejszej sprawie. Istotą oględzin jest bezpośrednie zbadanie ich przedmiotu przez organ administracji publicznej (jego pracowników) w celu dokonania ustaleń mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy. Ta czynność procesowa implikuje zatem bezpośrednie zetknięcie się organu administracyjnego z elementami stanu faktycznego danej sprawy. Podkreślić również należy, że wykonanie prawnego

obowiązku, określonego w § 7 ust. 1 rozporządzenia wywozowego, nie stanowi przeprowadzenie dowodu wyłącznie z kolorowej fotografii zabytku, którą wnioskodawca dołącza do wniosku o pozwolenie wywozowe, zgodnie z § 6 ust. 1 pkt 1 rozporządzenia wywozowego. W.k.z. posiada uprawnienia z pogranicza oceny stanu faktycznego, dokonywanej z punktu widzenia hipotezy stosowanej w tym postępowaniu normy materialnoprawnej (w szczególności odkodowywanej z art. 51 ust. 1 i 4 oraz art. 59 ust. 1 u.o.z.o.z., przewidyujących przesłanki wydania pozwolenia wywozowego). Przeprowadzenie tego typu kwalifikacji będzie bowiem prostą i bezpośrednią konsekwencją ustalenia przez w.k.z. tych elementów stanu faktycznego sprawy, o których stanowi § 8 ust. 2 rozporządzenia wywozowego. Z tego przepisu wynika, kierowany do powyższego organu, nakaz sporządzenia protokołu oględzin, w celu poczynienia ustaleń w zakresie:

- a) rodzaju („kategorii”) zabytku objętego wnioskiem o pozwolenie wywozowe (celem stworzenia „opisu zabytku”);
- b) autorstwa lub określenia wytwórcy takiego zabytku;
- c) czasu jego powstania;
- d) wartości zabytku wyrażonej w określonej kwocie.

Wyszczególnione powyżej elementy protokołu oględzin wyraźnie nawiązują do tych cech zabytków, które ustawodawca uznaje za istotne z perspektywy przesłanek materialnoprawnych obowiązku uzyskiwania pozwolenia wywozowego (por. art. 51 ust. 1 w związku z art. 59 ust. 1 pkt 6 u.o.z.o.z.). Oględziny zatem są podstawą do kwalifikowania zabytku w ramach kategorii wymienionych w art. 51 ust. 1 u.o.z.o.z. i w istocie tylko o takim zakresie „rozpatrzenia wniosku” przez w.k.z. wspomina prawodawca. Jednocześnie jednak oznacza to, że zasadniczo już na etapie oceny przez w.k.z. wniosku o wydanie jednorazowego pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę dokonywane są ustalenia niektórych elementów stanu faktycznego sprawy, objętego stosowaną przez Ministra Kultury normą prawną podlegającą konkretyzacji w drodze decyzji administracyjnej w sprawie pozwolenia wywozowego. Dlatego też rzetelność dokonywanych ustaleń w ramach oględzin ma nadrzędne znaczenie w prowadzonym postępowaniu w sprawie wydania pozwolenia wywozowego.

Ponadto, jak podkreślono w § 7 ust. 2 rozporządzenia wywozowego, oględziny mogą być przeprowadzone przy udziale właściwych biegłych (tj. ekspertów posiadających wiedzę fachową w danej dziedzinie niezbędną do wyjaśnienia okoliczności dotyczących stanu faktycznego danej sprawy) i przy użyciu specjalistycznych urządzeń. Decydując o skorzystaniu z owej „możliwości”. w.k.z. powinien kierować się zasadą ogólną prawdy obiektywnej (art. 7 k.p.a.) i nakazem dążenia do dokładnego wyjaśnienia stanu faktycznego danej sprawy administracyjnej. Zwrócić również należy uwagę na odrębność ustaleń dokonywanych w czasie oględzin w toku postępowania w sprawie wydania jednorazowego pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę a postępowania w sprawie wydania pozwolenia na wywóz czasowy. W postępowaniu w sprawie wydania pozwolenia na czasowy wywóz zabytku za granicę w.k.z. zobowiązany jest bowiem do zbadania dodatkowo, czy stan zachowania zabytku pozwala na jego wywóz oraz czy osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, w której posiadaniu znajduje się zabytek, daje rękojmię, że nie ulegnie on zniszczeniu lub uszkodzeniu i zostanie przywieziony do kraju przed upływem terminu ważności pozwolenia.

W.k.z. przy rozpatrywaniu wniosków w sprawach wywozu zabytków lub innych przedmiotów za granicę może zasięgać opinii instytucji kultury wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami bądź rzeczoznawcy ministra.

Czynności w.k.z. powinny zostać podjęte niezwłocznie po wpłynięciu wniosku do Urzędu – od tego momentu zaczynają bowiem biec terminy postępowania administracyjnego, w tym termin do załatwienia sprawy. Zaleca się, aby **ogłędziny zostały dokonane nie później niż 14 dni od dnia złożenia wniosku**. Natomiast **protokół z tych ogłędzin wraz z aktami sprawy należy przekazać do Ministra Kultury w ciągu 3 dni od ich przeprowadzenia**.

Wytyczne i zalecenia w zakresie stosowania podstawowych zasad konserwatorskich dotyczących zabytków

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 5 października 2018 r., DOZ-KiNK.6521.63.2018.MP)

Mając na uwadze dotychczasową praktykę, a także liczne kontrowersje związane z prowadzeniem prac przy zabytkach nieruchomych w ostatnich latach, pragnę przypomnieć, że „konserwacja ma na celu uzdrowienie, utrwalenie i wzmocnienie fizycznej substancji zabytku i jego struktury za pomocą odpowiednich metod wypracowanych na bazie nauk przyrodniczych. Postać zabytku winna pozostać przy tym w stanie nienaruszonym”¹. W tym stanie rzeczy niezbędne jest przypomnienie i podkreślenie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

1. zasady *primum non nocere*,
2. zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
3. zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekonicznych),
4. zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
5. zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
6. zasady odwracalności metod i materiałów,
7. zasady wykonywania i dokumentowania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Stosowanie przypomnianych ww. podstawowych zasad oraz zwrócenie szczególnej uwagi na te najczęstsze obecnie problemy konserwatorskie związane z wymianą stolarki, pokrycia dachowego oraz posadzek, a także przekształceniami zachodzącymi w bezpośrednim otoczeniu zabytków, pozwoli powstrzymać niedopuszczalne zmiany wielu obiektów zabytkowych. Tymczasem prowadzone w ostatnich latach działania przy zabytkach, niestety w wielu wypadkach na podstawie pozwoleń wydawanych przez właściwe organy ochrony zabytków, prowadziły do nieodwracalnego uszczerbku w zasobie zabytkowym.

Odnosząc się w tym miejscu do konkretnych przykładów, zwrócić należy uwagę, że wymiana stolarki okiennej na nową, nawet o formie naśladowującej oryginalną, ale wykonaną w nowych technologiach, może prowadzić między innymi do zmiany naturalnego mikroklimatu wnętrza w zabytku i w rezultacie do niszczenia jego wyposażenia. Zaleca

¹ M. Arszczyński, J. Tajchman, *Wybrane zagadnienia słownictwa konserwatorskiego w dziedzinie zabytków architektury*, Referat wygłoszony w Sekcji Historii Architektury i Urbanistyki oraz Ochrony Zabytków Wydziału Techniki PAN w Warszawie, maszynopis Toruń-Warszawa 1971, s. 14.

się w związku z tym, prowadzenie konserwacji istniejącej stolarki, nawet jeśli wiązać się to musi z niezbędną wymianą skorodowanych elementów oryginalnych. Zachowanie choćby tylko oryginalnych oszkleń pozwala uchronić wartości estetyczne, których współczesne szkła nie mają. W wielu przypadkach parametry termoizolacyjności zabytkowych okien można skutecznie poprawiać, wstawiając współczesne pakiety zespolone, jako dodatkowe oszklelenie wewnętrzne. Takimi samymi zasadami należy się kierować, podejmując decyzję odnośnie do zabytkowych okuć, drewnianych parapetów czy nadokienników. To także elementy, które w pierwszej kolejności należy poddawać konserwacji.

Wymiana starej, ceramicznej, cementowej lub kamiennej posadzki, np. na marmurową czy granitową, jest z jednej strony wprowadzeniem materiału obcego, estetycznie niezgodnego z charakterem wnętrza, a z drugiej, może negatywnie wpłynąć na integralność techniczną obiektu. Dawne posadzki, ceramiczne i kamienne, były układane na podsypce z piasku, niekiedy z dodatkiem chudej zaprawy wapiennej lub gliny. Położenie nowej posadzki zgodnie ze współczesną technologią, szczelnie izoluje podłoże i wpływa na podniesienie poziomu zawilgocenia ścian budynku. Zaleca się zatem naprawianie i zachowywanie starych posadzek. Dotyczy to również posadzek cementowych, tj. płytek posadzkowych stosowanych w XIX i XX w.

Odnosząc się do wymiany poszycia dachowego, należy przypomnieć, że decyzje powinny zawsze zostać poprzedzone badaniem parametrów fizycznych dachówek. Tam, gdzie stare dachówki lub przynajmniej ich część spełnia wymogi techniczne, należy je ostrożnie zdemontować, oczyścić, ewentualnie impregnować i ponownie położyć na naprawionej więźbie dachowej. Podobnie zabiegom konserwatorskim, a nie całkowitej wymianie, powinna podlegać historyczna więźba dachowa, dawne polepy i inne rozwiązania techniczne, charakterystyczne dla czasu powstania budowli. Jeżeli natomiast degradacja oryginalnej lub obecnej dachówki (stwierdzona w trakcie badań parametrów fizycznych) nie pozwała na jej przełożenie i zachowanie, nowa dachówka powinna być o formie jak najbardziej zbliżonej do oryginalnej. Ważne, aby była zróżnicowana i wielobarwna – pomaga to uniknąć efektu nowości i zmiany charakteru obiektu.

Przypomnienia wymaga również, że nie powinno się dopuszczać do całkowitego skuwania i wymieniania starych, oryginalnych tynków. Należy unikać zapraw zawierających dodatki cementu, z wyjątkiem sytuacji, w których stosowano historyczne zaprawy cementowo-wapienne albo nawet cementowe. Istotne jest natomiast, aby stosowane zaprawy tynkarskie odpowiadały parametrami i składem historycznym oryginałom ustalonym w badaniach. Do malowania wewnątrz zaleca się stosowanie farb „oddychających”, paroprzepuszczalnych, najlepiej wapiennych. Dopuszczalne elementy rekonstrukcji powinny być wykonywane tymi samymi materiałami i metodami, jakie stosowano w trakcie budowy, nawet jeśli obecnie wydają się one niedoskonałe. Przy wszelkich remontach i naprawach powinno się stosować materiały lokalne, tożsame z charakterem obiektu, a przede wszystkim kompatybilne z techniką wykonania oryginału, np. nie należy tynków wapienno-piaskowych zastępować tynkami z mączką marmurową, jako wypełniaczem; historycznych farb o głębokiej, przeświecającej kolorystyce – współczesnymi ze zbyt kryjącą bielą tytanową itp.

Wprowadzenie dodatkowych elementów w wyniku nowej funkcji oraz konieczne wymiany substancji zabytku, której nie uda się już uratować poprzez konserwację, wymagające dalszej ingerencji, takiej jak: wzmacnianie konstrukcji, wymiana konstrukcji i jej elementów, przemurowania i uzupełnienia, odtwarzanie fragmentów, rozbiórki i odkrywkę, zakładanie izolacji, podbijanie fundamentów, wzmacnianie podłoża, wprowadzanie różnego typu instalacji itp., muszą być poprzedzone badaniami i sporządzeniem stosownej dokumentacji. Przed podjęciem decyzji o wprowadzeniu zmian, wymiany

starych elementów zabytku na nowe, należy również przeanalizować skutki takich działań, zwracając uwagę, aby nie wprowadzały one naprężeń, np. wynikających z innej rozszerzalności cieplnej, innej kapilarności itp., powodujących następnie degradację substancji oryginalnej. Każdy nowy element wprowadzany do zabytku musi być również starannie wkomponowany, aby nie konkutował estetycznie z oryginalną substancją. Kolor, faktura, forma i charakter nowych elementów powinny stanowić dyskretne tło dla autentycznej, starej substancji. Powinny spełniać wymóg odróżnialności, ale bez dominowania nad oryginałem.

Zakres tych zabiegów powinien być konsultowany z gronem specjalistów i ekspertów w danej dziedzinie. Daleko idące przekształcenia, np. polegające na wymianie elementów konstrukcyjnych, przemurowaniach itp., powinny być poprzedzone dodatkowymi ekspertyzami konstrukcyjnymi sporządzonymi niezależnie od inwestora.

Ważne jest wreszcie, aby działania konserwatorskie były podejmowane w zabytku w odpowiedniej kolejności, wynikającej z ustalonego w dokumentacji stanu zachowania całego obiektu. Pożądana jest również sytuacja, gdy pracom przy zabytku towarzyszyć będzie usunięcie/ukrycie wtórnych, a szkodliwych elementów, takich jak współczesne instalacje, anteny, kable, reklamy, skrzynki, rury gazowe itd.

Warto na zakończenie przypomnieć, że na zachowanie zabytku i jego wartości ogromny wpływ mają również działania prowadzone w jego otoczeniu. Otoczenie zabytku stanowi bowiem jego integralną część, wymagającą takiej samej dbałości i ochrony, jak sam zabytek. Szczególną uwagę należy zwrócić na odtwarzanie kompozycji zieleni zabytkowej, pielęgnację drzewostanu oraz prawidłowe utrzymanie nawierzchni. Dbałość o otoczenie zabytku uwzględnia konserwację, a w pozostałych wypadkach – odtwarzanie historycznych ogrodzeń.

Wytyczne w zakresie sposobu prowadzenia monitoringu pomników historii i/lub miejsc światowego dziedzictwa, realizowanego przez wojewódzkich konserwatorów zabytków

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 19 listopada 2018 r., DOZ.6521.43.2018.DJ)

- 1) **Kontrolę planową** stanu zachowania pomnika historii i/lub miejsca światowego dziedzictwa, w trybie przepisu art. 38 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wojewódzcy konserwatorzy zabytków powinni przeprowadzać **nie rzadziej niż raz na 2 lata**.
- 2) **Kontrolę doraźną** stanu zachowania pomnika historii i/lub miejsca światowego dziedzictwa, w trybie art. 38 ustawy, o której mowa w pkt 1, wojewódzcy konserwatorzy zabytków powinni przeprowadzać **nie później niż 7 dni** od dnia powzięcia informacji o nieprzestrzeganiu na obszarze pomnika historii i/lub miejsca światowego dziedzictwa przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- 3) W kontroli planowej pomnika historii będącego w całości albo w części miejscem światowego dziedzictwa albo miejsca światowego dziedzictwa niebędącego pomnikiem historii uczestniczy przedstawiciel Narodowego Instytutu Dziedzictwa.
- 4) W kontroli doraźnej pomnika historii i/lub miejsca światowego dziedzictwa może uczestniczyć przedstawiciel Narodowego Instytutu Dziedzictwa, o ile wojewódzki konserwator zabytków wystąpi w tej sprawie do Narodowego Instytutu Dziedzictwa.
- 5) Po przeprowadzeniu kontroli planowej wojewódzcy konserwatorzy zabytków, niezależnie od podjętych działań, które wynikają z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wypełniają ankietę, która stanowi załącznik do niniejszych wytycznych.
- 6) Wojewódzcy konserwatorzy zabytków przekazują na adres: monitoring@nid.pl oraz monitoringzabytkow@mkidn.gov.pl skany następujących dokumentów:
 - a) protokołu z przeprowadzonej kontroli planowej albo doraźnej, sporządzonego na podstawie art. 39 ust. 1 ustawy, o której mowa w pkt 1;
 - b) ankiety, o której mowa w pkt 5 i 6, po przeprowadzeniu kontroli planowej – nie później niż 14 dni od dnia ich sporządzenia.
- 7) W przypadku podjęcia działań określonych w przepisach art. 40 ust. 1, art. 41, art. 43, art. 44 ust. 1, art. 45 ust. 1, art. 46 ust. 1, art. 49 ust. 1 lub art. 50 ust. 1 ustawy, o której mowa w pkt 1, wojewódzcy konserwatorzy zabytków przekazują na adres: monitoring@nid.pl oraz monitoringzabytkow@mkidn.gov.pl skany następujących dokumentów:

- a) zaleceń pokontrolnych sporządzonych na podstawie art. 40 ust. 1 ustawy, o której mowa w ust. 1;
 - b) decyzji wydanych na podstawie przepisów art. 43, art. 44 ust. 1, art. 45 ust. 1, art. 46 ust. 1, art. 49 ust. 1 lub art. 50 ust. 1 ustawy, o której mowa w ust. 1;
 - c) zawiadomień skierowanych do organów, o których mowa w przepisie art. 41 ustawy, o której mowa w pkt 1
 - nie później niż 14 dni od dnia, w którym: sporządzono zalecenia pokontrolne; decyzje, o których mowa w lit. b stały się ostateczne, przekazano zawiadomienia, o których mowa w lit. c.
- 8) Wojewódzcy konserwatorzy zabytków przekazują na adres: monitoring@nid.pl oraz monitoringzabytkow@mkiidn.gov.pl skany, wydanych albo przekazanych po dniu 1 stycznia 2019 r., następujących dokumentów, dotyczących obszaru pomnika historii i/lub miejsca światowego dziedzictwa:
- a) pozwoleń wydanych na podstawie art. 36 ust. 1 ustawy, o której mowa w pkt 1;
 - b) opinii w sprawie rozwiązań przyjętych w projektach studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy przekazanych właściwym organom na podstawie przepisu art. 11 pkt 5 lit. c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;
 - c) postanowień w sprawie uzgodnień projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wydawanych na podstawie art. 17 pkt 6 lit. b tiret dziewiąte ustawy, o której mowa w lit. b;
 - d) postanowień w sprawie uzgodnień projektów: decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego albo decyzji o warunkach zabudowy, wydawanych odpowiednio na podstawie art. 53 ust. 4 pkt 2 albo art. 60 ust. 1 ustawy, o której mowa w lit. b;
 - e) opinii w sprawie innych, niż określone w lit. d, decyzji lokalizacyjnych – nie później niż 14 dni od dnia, w którym: pozwolenia, o których mowa w lit. a oraz postanowienia, o których mowa w lit. c stały się ostateczne; przekazano opinie, o których mowa w lit. b i e.
- 9) W przypadku, gdy został niedotrzymany termin wyznaczony na wyrażenie opinii, o których mowa w pkt 8 lit. b i e albo termin na uzgodnienie projektu miejscowego planu, o którym mowa w pkt 8 lit c, wojewódzcy konserwatorzy zabytków przekazują informację o tym fakcie na adres: monitoring@nid.pl oraz monitoringzabytkow@mkiidn.gov.pl nie później niż 14 dni od ostatniego dnia wyznaczonego na wyrażenie opinii albo na uzgodnienie projektu planu.
- 10) Wojewódzcy konserwatorzy zabytków przekazują na adres: monitoring@nid.pl oraz monitoringzabytkow@mkiidn.gov.pl informacje o zamiarach podjęcia prac konserwatorskich lub restauratorskich mogących mieć wpływ na miejsce światowego dziedzictwa lub budowy na jego obszarze nowych obiektów oraz o wszczęciu każdego postępowania w sprawie wydania pozwolenia na podstawie art. 36 ust. 1 ustawy, o której mowa w pkt 1, dotyczącego tego obszaru, nie później niż 14 dni od dnia, w którym postępowanie zostało wszczęte.
- 11) Wojewódzcy konserwatorzy zabytków przekazują również na adres: monitoring@nid.pl oraz monitoringzabytkow@mkiidn.gov.pl wszelkie skany dokumentów i informacje, inne niż wymienione w pkt 6-10, mające w ich ocenie wpływ na stan zachowania i ochronę pomników historii i/lub miejsc światowego dziedzictwa.
- 12) Wszystkie skany dokumentów i informacje dotyczące obszaru pomnika historii albo miejsca światowego dziedzictwa będącego przynajmniej w części pomnikiem historii przekazywane na adres: monitoring@nid.pl oraz monitoringzabytkow@mkiidn.gov.pl w tytule wiadomości e-mail muszą zawierać wskazanie pomnika historii (pełna nazwa

zgodnie z Rozporządzeniem Prezydenta) oraz przedmiot informacji w nawiasie kwadratowym, np.

Wieliczka – kopalnia soli [kontrola doraźna – dn. 1.2.2019]

Wrocław – zespół historycznego centrum [pozwolenie z dn. 3.2.2019 – art. 36 ust. 1 pkt. 1 ustawy]

Wrocław – Hala Stulecia [postanowienie z 4.4.2019 dot. projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego]

- 13) Wszystkie dokumenty i informacje dotyczące obszaru miejsca światowego dziedzictwa niebędącego przynajmniej w części pomnikiem historii muszą zawierać wskazanie nazwy miejsca światowego dziedzictwa oraz przedmiot informacji w nawiasie kwadratowym, np.

Kopalnia rud ołowiu, srebra i cynku wraz z systemem gospodarowania wodami podziemnymi w Tarnowskich Górach [kontrola planowa – dn. 2.2.2019]

Mając na uwadze potrzebę sprawnego wdrożenia powyższego systemu monitoringu pomników historii i/lub miejsc światowego dziedzictwa w pierwszym kwartale 2019 r., zorganizowane zostanie przez Departament Ochrony Zabytków szkolenie dotyczące tej problematyki.

Zalecenia w zakresie ochrony historycznych małych miast

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków, z dnia 7 grudnia 2018 r., DOZ-OAiK.6521.4.2018.DJ)

Wiele małych miast i miejscowości zachowało jeszcze do dziś swój niepowtarzalny, kształtowany przez dziesiątki lat wygląd. Określają go nie tylko warunki geograficznej przyrodnicze, ale także charakterystyczna zabudowa, wznoszona przy użyciu miejscowych materiałów i z wykorzystaniem miejscowych tradycji budowlanych. Na charakter tej zabudowy mają wpływ: jej rozplanowanie, gabaryty poszczególnych budynków, kształty dachów, w tym proporcje pomiędzy wysokością ścian a wysokością dachu, oraz używane materiały.

Coraz częściej jednak tradycyjna zabudowa niszczona jest przez nowo wznoszone obiekty, które nie respektują istniejących zasad planowania przestrzennego, wielkości zabudowy i jej charakterystycznego kształtu. Jest to tym bardziej niepokojące, gdy tego rodzaju obiekty wznoszone są na obszarach podlegających ochronie sprawowanej przez wojewódzkich konserwatorów zabytków.

W związku z powyższym na obszarach, na których wymagane jest wyrażenie zgody wojewódzkiego konserwatora zabytków na wznoszenie nowych lub dokonywanie zmian w istniejących obiektach budowlanych, proszę o stosowanie poniższych zasad.

1. Należy odmawiać uzgadniania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego lub zmian tych planów, których projekty przewidują wznoszenie nowych obiektów budowlanych z naruszeniem historycznego sposobu zagospodarowania przestrzennego obowiązującego w danej miejscowości oraz budynków o gabarytach znacznie większych niż budynki o wartościach zabytkowych.

2. Zasadę określoną w pkt 1 należy także stosować przy uzgadnianiu, na podstawie przepisów ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, decyzji lokalizacyjnych.

3. Nie należy udzielać pozwoleń, wydawanych na podstawie przepisu art. 36 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na wznoszenie na terenach wpisanych do rejestru zabytków nowych budynków, których usytuowanie narusza historyczny układ przestrzenny obowiązujący w danej miejscowości, ich gabaryty są znacznie większe od istniejącej zabudowy, a ich wygląd odbiega od miejscowej tradycji budowlanej.

4. W przypadku wykonywania prac bez pozwolenia lub niezgodnie z pozwoleniem wojewódzkiego konserwatora zabytków na obszarach wpisanych do rejestru lub przy obiektach wpisanych do rejestru, w szczególności polegających na wznoszeniu nowych obiektów budowlanych, należy niezwłocznie podjąć działania na podstawie art. 45 ust. 1 (nakaz przywrócenia do poprzedniego stanu lub jak najlepszego stanu) oraz art. 107d (kara administracyjna) ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

5. Udzielać pozwoleń na wznoszenie nowych obiektów budowlanych można tylko wówczas, gdy nawiązują one do tradycyjnej zabudowy przez:

- a. uwzględnienie jej wielkości i wyglądu zewnętrznego (w tym kształtu dachu i jego wielkości względem pozostałej części budynku),
- b. zastosowanie materiałów budowlanych, które stosowano w miejscowej tradycji budowlanej.

6. Zasadę określoną w pkt 3 i 5 należy także stosować w przypadkach podejmowania działań polegających na przekształceniu zabudowy istniejącej na obszarach wpisanych do rejestru zabytków.

7. Zasadę określoną w pkt 3 i 5 należy także stosować, przy uzgadnianiu, na podstawie art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane, pozwoleń na budowę nowych lub przebudowę istniejących budynków znajdujących się na obszarze niewpisanym do rejestru zabytków a ujętym w gminnej ewidencji zabytków.

Wytyczne dotyczące współpracy z Generalną Dyрекcją Dróg Krajowych i Autostrad przy wydawaniu decyzji o pozwoleniu na prowadzenie badań archeologicznych, realizowanych w trakcie budowy dróg krajowych i autostrad

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 17 grudnia 2018 r., DOZ-KiNK.6521.31.2018.AO)

Stosownie do treści przepisu art. 31 ust. 1a ustawy z dnia 23 lipca 2013 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r., poz. 2067, dalej zw. u.o.z.o.z.) Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad zleca i finansuje badania archeologiczne, prowadzone w związku z budową dróg krajowych i autostrad. Badania te są jednym z wielu istotnych elementów skomplikowanego, długotrwałego procesu przygotowania i realizacji inwestycji drogowych, który wymaga zaangażowania bardzo wielu stron. Mając na względzie konieczność sprawnego przeprowadzania tych przedsięwzięć oraz jednocześnie zadbania, w jak najpełniejszy sposób, o bezpieczeństwo i poprawne zadookumentowanie obiektów dziedzictwa kulturowego, które znajdują się na obszarze oddziaływania tego typu projektów, wskazana jest ściślejsza współpraca między Generalną Dyrekcją Dróg Krajowych i Autostrad (dalej zw. GDDKiA) a Generalnym Konserwatorem Zabytków i wojewódzkimi konserwatorami zabytków.

W związku ze zgłaszanymi przez GDDKiA trudnościami związanymi z organizacją i prowadzeniem badań archeologicznych, realizowanych w trakcie budowy dróg krajowych i autostrad przedstawiam, stosownie do art. 90 ust. 3 u.o.z.o.z., wytyczne w przedmiotowym zakresie.

- 1. Decyzje administracyjne dotyczące prowadzonych przez GDDKiA badań archeologicznych powinny być wydawane bez zbędnej zwłoki, mając na względzie konieczność sprawnego realizacji inwestycji drogowych.**

W procesie prowadzenia inwestycji drogowych, wobec wieloetapowego harmonogramu i konieczności synchronizacji wielu rodzajów prac, każdy dzień ma bardzo istotne znaczenie. Z tego względu niezwykle ważne jest wydawanie przez wojewódzkich konserwatorów zabytków decyzji w jak najkrótszym możliwym terminie. W szczególności niedopuszczalne jest przekraczanie, bez uzasadnionej przyczyny, wskazanego w art. 35 § 3 k.p.a. **miesięcznego** terminu zakończenia postępowania dotyczącego czynności podejmowanych w ramach prowadzenia inwestycji drogowych, w tym wydawania

pozwoleń na prowadzenie badań archeologicznych. Działanie takie powoduje nieuzasadnione wydłużenie całej inwestycji.

2. **W pozwoleniach na prowadzenie badań archeologicznych, realizowanych przez GDDKiA w związku z budową dróg krajowych i autostrad, należy zawierać warunek dokonywania odbioru częściowego i końcowego wykonanych badań archeologicznych wraz z ich dokumentacją,** na podstawie § 18 ust. 3 pkt 13 rozporządzenia MKiDN z dnia 2 sierpnia 2018 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 1609) w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków.

Przewidziana w przywołanych przepisach możliwość przeprowadzania odbiorów ma charakter fakultatywny, jednak mimo wszystko zawsze powinna być stosowana. Brak obecności przedstawiciela wojewódzkiego konserwatora zabytków na różnych etapach badań powoduje, że nie ma on kontroli nad jakością prowadzonych prac, a także możliwości merytorycznej oceny ich wyników (w tym zasadności ich dalszego prowadzenia).

3. **Należy obowiązkowo przeprowadzać oględziny każdego zgłoszonego odkrycia i przestrzegać w tym zakresie 5-dniowego terminu, wskazanego w art. 32 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.**

Zgłaszane przez wykonawcę odkrycia muszą być każdorazowo zweryfikowane przez przedstawiciela wojewódzkiego konserwatora zabytków. Należy przypomnieć, że brak takiego działania powoduje powstanie po stronie wykonawcy robót budowlanych uprawnienia do kontynuowania przerwanych prac, zgodnie z treścią art. 32 ust. 4 u.o.z.o.z. Wydawanie decyzji wstrzymującej prace bez przeprowadzenia uprzedniej wizji w terenie jest niezgodne z przepisami prawa, a dodatkowo może skutkować niezasadnym wstrzymaniem prac budowlanych. Sytuacja taka stanowi podstawę do wysuwania przez wykonawców tych prac roszczeń finansowych wobec Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, które obciążają bezpośrednio Skarb Państwa.

4. **Należy wydawać pozwolenia na prowadzenie badań archeologicznych w stosunku do zabytków z okresu nowożytnego i współczesnego, które spełniają definicję zabytku archeologicznego, umieszczoną w art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.**

Zgodnie z art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami za zabytek archeologiczny należy uważać zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. W definicji tej nie wskazano cezurę czasowej, uzależniającej możliwość uznania obiektu za zabytek archeologiczny od jego wieku. W pasie kolizji z projektowaną inwestycją drogową niejednokrotnie znajdują się zabytki pochodzące z ostatnich 200-300 lat. Są to przeważnie nieużytkowane cmentarze (cmentarzyska), często niewidoczne w terenie, pojedyncze mogiły, relikty fortyfikacji polowych, miejsca po obozach jenieckich albo opuszczonych lub zniszczonych miejscowościach. Bardzo często są to obiekty nieujęte ani w rejestrze, ani w ewidencji zabytków.

Na etapie badań wyprzedzających inwestycję nie zawsze kwalifikowane są one jako zabytki archeologiczne. Praktyka taka sprawia, że stanowiska te są niszczone lub traktowane w niewłaściwy sposób. Przykładem mogą być historyczne cmentarze, które zamiast przebadania w ramach badań archeologicznych podlegają standardowej ekshumacji, wykonywanej przez zakłady pogrzebowe. Stanowi to ogromne zagrożenie dla tych zabytków – z przeprowadzonych prac nie powstaje żadna dokumentacja naukowa, a los przedmiotów odkrywanych przy szczątkach pozostaje nieznany.

- 5. Ocena skutków oddziaływania inwestycji drogowych na obiekty zabytkowe powinna być prowadzona przez specjalistów z różnych komórek organizacyjnych wojewódzkich urzędów ochrony zabytków, a więc poza archeologią również przez osoby zajmujące się pozostałymi kategoriami zabytków – zabytkami architektury i budownictwa, zabytkowymi parkami, ogrodami i innymi obiektami komponowanej zieleni czy zabytkowymi cmentarzami.**

Wzięcie pod uwagę, przy opiniowaniu lokalizacji inwestycji drogowych, jedynie zabytków archeologicznych powoduje pominięcie innych rodzajów zabytków, w szczególności parków, ogrodów, kapliczek czy cmentarzy. Ich ujawnianie na etapie budowy powoduje wstrzymanie i przedłużenie prac budowlanych oraz w konsekwencji wysuwanie roszczeń wobec inwestora.

- 6. Nie należy uzależniać wydania decyzji nakazującej właścicielowi lub posiadaczowi udostępnienie nieruchomości w celu przeprowadzenia badań archeologicznych na obszarze planowanej inwestycji drogowej od przedstawienia przez inwestora decyzji zezwalającej na realizację inwestycji drogowej (tzw. ZRID), wydanej na podstawie ustawy z dnia 10 kwietnia 2010 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg publicznych.**

Stosownie do art. 30 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w przypadku odmowy udostępnienia nieruchomości do badań archeologicznych wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję nakazującą właścicielowi lub posiadaczowi udostępnienie nieruchomości, na czas niezbędny do przeprowadzenia badań, jednak nie dłuższy niż 3 miesiące od dnia, w którym decyzja stała się ostateczna. Regulacja ta daje inwestorowi możliwość zrealizowania obowiązkowych (zgodnie z art. 31 ust. 1a pkt 2 u.o.z.o.z.) badań archeologicznych na nieruchomości niebędącej jego własnością. Za ewentualne szkody wyrządzone w związku z takimi badaniami archeologicznymi właścicielowi lub posiadaczowi terenu przysługuje odszkodowanie na zasadach określonych w Kodeksie cywilnym (art. 30 ust. 3 u.o.z.o.z.). Ustawodawca nie zawarł w powyższym przepisie dodatkowych warunków, jakie muszą zaistnieć, aby wydanie decyzji nakazującej stało się zasadne, w szczególności nie wskazał obowiązku uprzedniego przedstawienia decyzji ZRID, tj. decyzji zatwierdzającej linie rozgraniczające teren inwestycji, zatwierdzającej projekt budowlany i udzielającej pozwolenia na budowę inwestycji drogowej. Wydanie przez wojewódzkiego konserwatora zabytków decyzji nakazującej udostępnienie nieruchomości, przy spełnieniu określonego w przepisie warunku odmowy jej udostępnienia, wiąże się bezpośrednio z uprzednim wydaniem przez niego decyzji określającej zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych (art. 31 ust. 2 u.o.z.o.z.). Niezastosowanie w takiej sytuacji przepisu art. 30 ust. 2 u.o.z.o.z. stanowi naruszenie jednej z podstawowych zasad postępowania

administracyjnego, tj. zasady praworządności, określonej w art. 6 Kodeksu postępowania administracyjnego, zgodnie z którym organy administracji publicznej działają na podstawie przepisów prawa. Uzależnienie możliwości przeprowadzenia badań archeologicznych od uzyskania decyzji ZRID znacznie wydłuża czas trwania budowy, która na obszarach badań musi zostać wstrzymana. Ponadto należy stwierdzić, że wydanie decyzji nakazującej udostępnienie terenu do badań po uzyskaniu przez inwestora decyzji ZRID jest bezprzedmiotowe, gdyż zgodnie z art. 12 ust. 4 pkt 1 ustawy o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg publicznych (Dz. U. z 2018 r., poz. 1474) nieruchomości wskazane w takiej decyzji stają się na mocy prawa własnością Skarbu Państwa.

7. **Rekomenduje się umieszczenie w treści pozwolenia na prowadzenie badań archeologicznych w formie nadzoru archeologicznego zapisu wprowadzającego możliwość eksploracji odkryć o niewielkiej skali przez wykonawcę nadzoru, po uprzednim uzyskaniu przez niego akceptacji wojewódzkiego konserwatora zabytków (bez konieczności wstrzymywania robót budowlanych oraz wydawania dodatkowego pozwolenia na prowadzenie badań archeologicznych).**

W zgłoszeniu obiektu archeologicznego, ujawnionego w trakcie prowadzenia nadzoru archeologicznego, wykonawca badań powinien:

- zamieścić zdjęcia oraz lokalizację odkrytych obiektów;
- określić liczbę odkrytych obiektów;
- wskazać, czy pozyskano z nich ruchomy materiał archeologiczny (np. ceramikę);
- podać wstępną chronologię odkrytego materiału archeologicznego;
- określić, czy posiada możliwość pełnej eksploracji i dokumentacji zabytku, czy też wskazuje na konieczność wstrzymania prac budowlanych;
- określić, czy odnaleziony obiekt wymaga doraźnej konserwacji i zaproponować sposób jej wykonania.

Wojewódzki konserwator zabytków decyduje następnie, czy możliwe jest wykonanie eksploracji w ramach prowadzonego nadzoru, czy też niezbędne jest wstrzymanie prac i wydanie oddzielnej decyzji pozwalającej na prowadzenie badań archeologicznych. Wprowadzenie takiego rozwiązania pozwoli zminimalizować okres wstrzymywania robót budowlanych podczas prowadzenia inwestycji drogowych, a w konsekwencji zmniejszyć liczbę roszczeń finansowych, kierowanych przez wykonawców robót wobec Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad.

Jednocześnie w związku z prowadzeniem inwestycji drogowych należy wskazać, że **jednym z elementów oceny skutków oddziaływania inwestycji drogowych na obiekty zabytkowe powinna być kwerenda, obejmująca konsultacje przedstawicieli GDDKiA z wyznaczonymi przez wojewodów pracownikami, realizującymi zadania związane z opieką nad grobami i cmentarzami wojennymi.** Ewidencjonowanie grobów i cmentarzy wojennych należy do zakresu działania wojewody na podstawie art. 5a ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2017 r., poz. 681, ze zm.).

W zależności od wyników wspomnianej kwerendy zaleca się przyjęcie jednego z dwóch następujących sposobów postępowania:

- a. Jeżeli pracownicy wojewody wskażą, że obiekty zlokalizowane na wyznaczonej przez GDDKiA planowanej trasie drogi znajdują się w wojewódzkiej ewidencji grobów i cmentarzy wojennych należy poinformować GDDKiA o konieczności wystąpienia przez GDDKiA do Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej z wnioskiem

o ekshumację pochowanych tam osób i przeniesienie ich szczątków na odpowiedni cmentarz wojenny. Wojewódzki konserwator zabytków obowiązany jest do uwzględnienia powyższych informacji w wydawanych przez siebie decyzjach administracyjnych. W przypadku zidentyfikowania miejsca spoczynku, podlegającego regulacji jednej z umów międzynarodowych dotyczących ochrony miejsc pamięci i spoczynku, zawartych przez RP z Białorusią, Federacją Rosyjską, Kirgistanem, RFN, Rumunią, Ukrainą, Uzbekistanem, Węgrami i Włochami, wojewódzki konserwator zabytków powinien poinformować o tym fakcie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Analogiczny sposób postępowania należy przyjąć przy dokonaniu odkrycia obiektów spełniających kryteria definicji art. 1 ustawy o grobach i cmentarzach wojennych w trakcie prowadzenia badań archeologicznych czy robót budowlanych.

- b. Jeżeli w trakcie powyższych konsultacji nie stwierdzono na wytyczonej przez GDDKiA trasie inwestycji obiektów figurujących w wojewódzkiej ewidencji grobów i cmentarzy wojennych, nie ma potrzeby informowania GDDKiA o konieczności angażowania w sprawę Instytutu Pamięi Narodowej. Wojewódzki konserwator zabytków samodzielnie wydaje w takiej sytuacji decyzję administracyjną – pozwolenie na prowadzenie badań archeologicznych, uwzględniając występujące na przedmiotowym obszarze zabytki archeologiczne oraz mając na uwadze treść pkt 4 niniejszych wytycznych.

Analogiczny sposób postępowania należy przyjąć przy dokonaniu odkrycia nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego w trakcie prowadzenia robót budowlanych.

Podkreślić przy tym należy, że docelowo szczątki ludzkie spocząć muszą na cmentarzu – w przypadku osób wymienionych w art. 1 przywołanej ustawy o grobach i cmentarzach wojennych miejscem docelowym jest cmentarz wojenny.

Wojewódzcy konserwatorzy zabytków odgrywają bardzo istotną rolę w procesie realizacji inwestycji celu publicznego, decydując m. in. o zakresie i rodzaju niezbędnych badań archeologicznych, a także o terminach ich prowadzenia. W związku z czym istotne jest aktywne uczestnictwo służb konserwatorskich w procesie budowy dróg krajowych i autostrad.

Pismo przewodnie Generalnego Konserwatora Zabytków

do Zaleceń do wykonywania mapy zasadniczej na potrzeby opracowania dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków; Zaleceń dla inwentaryzacji szaty roślinnej w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków; Zaleceń dla opracowania projektu gospodarki drzewostanem w parkach, ogrodach i innych formach projektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków; Zaleceń dla postępowania w sytuacji zaistnienia szkód spowodowanych kłęskami żywiołowymi na terenie parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków

(Pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 6 marca 2019 r.,
DOZ.6521.14.2019.DJ)

Zgodnie z art. 90 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w ramach koordynowania działalności wojewódzkich konserwatorów zabytków, Generalny Konserwator Zabytków może ustalać ogólne kierunki ich działania, wydawać instrukcje i wytyczne określające sposób ich postępowania oraz oczekiwać od nich sprawozdań z działalności. W związku z powyższym przekazuję standardy postępowania konserwatorskiego w zakresie:

1. wykonywania mapy zasadniczej na potrzeby opracowania dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków (załącznik nr 1);
2. inwentaryzacji szaty roślinnej w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków (załącznik nr 2);
3. opracowania projektu gospodarki drzewostanem w parkach, ogrodach i innych formach projektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków (załącznik nr 3);
4. postępowania w sytuacji zaistnienia szkód spowodowanych kłęskami żywiołowymi na terenie parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków (załącznik nr 4).

Ponadto informuję, że w trakcie opracowania są standardy dotyczące:

1. projektowania zieleni w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni wpisanych do rejestru zabytków;
2. zabezpieczania zieleni w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni wpisanych do rejestru zabytków podczas prowadzonych w nich inwestycji, z uwzględnieniem przepisów ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2018 r. poz. 1202, 1276, 1496, 1669 i 2245 oraz z 2019 r. poz. 51).

Zalecenia do wykonywania mapy zasadniczej na potrzeby opracowania dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków

(Pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 6 marca 2019 r., DOZ.6521.14.2019.DJ)

1. Przedmiot zaleceń

Przedmiotem zaleceń jest przygotowanie mapy zasadniczej jako materiału wyjściowego dla dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków. Mapa zasadnicza powinna zawierać komplet informacji o elementach zagospodarowania terenu istotnych z punktu widzenia ww. dokumentacji.

Zalecenia stanowią informację dla wojewódzkich konserwatorów zabytków przeznaczoną do przekazania, w formie zaleceń konserwatorskich, właścicielom obiektów, wykonawcom pomiarów geodezyjnych i projektantom.

2. Materiały wyjściowe

Materiałem wyjściowym do przygotowania mapy zasadniczej¹ na potrzeby opracowania dokumentacji projektowej z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków, jest mapa zasadnicza znajdująca się w zasobach odpowiedniego Powiatowego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej (dalej PODGiK). Mapa zasadnicza może być dostępna w formie analogowej lub cyfrowej. Mapę zasadniczą tworzy się w skali 1:500 lub 1:1000 – w przypadku obiektów wielkoprzestrzennych (powyżej 25–30 ha). Wybór określonej skali mapy powinien uwzględniać aspekt praktyczny – łatwość użytkowania arkusza wydruku.

¹ Mapa zasadnicza to według art. 2 pkt 7 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne wielkoskalowe opracowanie kartograficzne, zawierające informacje o przestrzennym usytuowaniu: punktów osnowy geodezyjnej, działek ewidencyjnych, budynków, konturów użytków gruntowych, konturów klasyfikacyjnych, sieci uzbrojenia terenu, budowli i urządzeń budowlanych oraz innych obiektów topograficznych, a także wybrane informacje opisowe dotyczące tych obiektów. Tryb i standardy techniczne tworzenia map zasadniczych określa rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie bazy danych obiektów topograficznych oraz mapy zasadniczej. Mapę zasadniczą tworzy się w systemie teleinformatycznym w skalach: 1:500, 1:1000, 1:2000, 1:5000.

Ze względu na to, że mapa zasadnicza obejmuje szeroki zestaw danych dotyczących obiektów ogólnogeograficznych, elementów ewidencji gruntów i budynków oraz elementów sieci uzbrojenia nadziemnego, naziemnego i podziemnego, stanowi ona najdokładniejsze i najbardziej szczegółowe opracowanie kartograficzne służące wielu użytkownikom jako materiał referencyjny do tworzenia własnych systemów informacji przestrzennej.

3. Wymogi formalno-prawne

Treść mapy powinny stanowić obiekty wymienione w załączniku nr 5 do rozporządzenia Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 2 listopada 2015 r, co w odniesieniu do drzewostanu stanowi, że treść mapy powinna uwzględniać: drzewo iglaste, drzewo liściaste (z pominięciem drzew owocowych), o średnicy większej niż 0,20 m, mierzonej na wysokości 1,3 m nad poziomem gruntu². Zakres ww. treści na ogół jedynie w części pokrywa się z potrzebami dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków. Brakujące informacje należy nanieść geodezyjnie na mapę w toku pomiarów uzupełniających.

Zgodnie z zapisami art. 53b ustawy z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne zaleca się wykonywanie mapy zasadniczej oraz mapy po uzupełnieniach w wersji cyfrowej³. Treść uzupełniająca wychodząca poza zakres określony w ww. rozporządzeniu powinna być zapisana na oddzielnych warstwach pliku elektronicznego.

Jeśli mapa ma być wykorzystana jedynie jako podstawa opracowań dokumentacyjnych i studialnych oraz projektu koncepcyjnego, nie ma konieczności posługiwania się mapą do celów projektowych. Wykonawca mapy może ją przekazać projektantowi bezpośrednio po wykonanym pomiarze.

Natomiast, jeśli mapa zasadnicza ma być wykorzystana do opracowań dotyczących inwestycji w rozumieniu Prawa budowlanego oraz projektów wykonawczych branżowych, należy się posługiwać mapą do celów projektowych, zaktualizowaną przez uprawnionego geodetę i zarejestrowaną w odpowiednim Powiatowym Ośrodku Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej (PODGiK).

4. Możliwe uwarunkowania

a. dostępność mapy zasadniczej dla danego terenu

Teren opracowania może nie mieć pokrycia w zasobach PODGiK, wówczas konieczne jest w pierwszej kolejności wykonanie mapy zasadniczej zgodnie z obowiązującymi wymogami prawnymi, a następnie uzupełnienie jej, jeżeli zajdzie taka potrzeba,

² „Do klasy obiektów OBOP (obiekt przyrodniczy) pozyskuje się m.in. takie obiekty, jak: drzewo iglaste, drzewo liściaste, o średnicy większej niż 0,20 m mierzonej na wysokości 1,3 metra nad poziomem gruntu” (rozdz. 5, § 37 ust. 6 rozporządzenia Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie bazy danych obiektów topograficznych oraz mapy zasadniczej). „Do klasy obiektów OBOP nie pozyskuje się drzew owocowych niebędących pomnikami przyrody” (rozdz. 5, § 37 ust. 7 rozporządzenia Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie bazy danych obiektów topograficznych oraz mapy zasadniczej).

³ Art. 53b: 1. Organ administracji może prowadzić mapę zasadniczą w postaci analogowej do czasu jej przekształcenia do postaci cyfrowej i utworzenia baz danych, o których mowa w art. 4 ust. 1a pkt 2, 3 i 10 oraz ust. 1b, nie dłużej jednak niż do dnia 31 grudnia 2013 r. 2. W okresie od dnia 1 stycznia 2014 r. do dnia 31 grudnia 2023 r., w przypadku nieutworzenia baz danych, o których mowa w art. 4 ust. 1a pkt 2, 3 i 10 oraz ust. 1b, mapa zasadnicza może być prowadzona w postaci wektorowej lub w postaci rastrowej, uzupełnianej systematycznie danymi wektorowymi, na zasadach stosowanych przed dniem 1 stycznia 2014 r.

o dodatkowe informacje w toku pomiarów uzupełniających. Zakres uzupełnień należy uzgodnić z autorem projektu konserwacji lub restauracji zabytku.

b. stopień pokrycia terenu opracowania przez mapę zasadniczą

Teren opracowania może nie mieć pełnego pokrycia na mapie zasadniczej, wówczas należy wykonać mapę zasadniczą dla brakujących obszarów, a następnie całość, jeżeli zajdzie taka potrzeba, uzupełnić o dodatkowe informacje w toku pomiarów uzupełniających. Zakres uzupełnień należy uzgodnić z autorem projektu konserwacji lub restauracji zabytku.

c. treść mapy zasadniczej

Treść mapy zasadniczej znajdującej się w zbiorach PODGiK może nie spełniać kryteriów określonych w rozporządzeniu Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 2 listopada 2015 r. Wówczas konieczne będzie wykonanie pomiarów dodatkowych w celu dostosowania mapy zasadniczej do wymogów ww. rozporządzenia. Następnie całość, jeżeli zajdzie taka potrzeba, należy uzupełnić o dodatkowe informacje w toku pomiarów uzupełniających. Zakres uzupełnień należy uzgodnić z autorem projektu konserwacji lub restauracji zabytku.

5. Pomiary uzupełniające

Mapa zasadnicza jako podstawa dla opracowań dokumentacyjno-projektowych musi zawierać treści dotyczące cech kompozycji parku, ogrodu lub innej formy zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków. Treści te należy nanieść na mapę w drodze uzupełniających pomiarów geodezyjnych. Zakres treści ponadnormatywnych wynika ze specyfiki kompozycji danego założenia. Przedmiotem uzupełniających pomiarów geodezyjnych mogą być elementy będące relikwami układu historycznego lub współczesnego zagospodarowania terenu, takie jak:

- karpy drzew, złomy i wywroty,
- drzewa owocowe,
- skupiny drzew i krzewów,
- elementy małej architektury (ławki, pomniki, fundamenty, schody itp.),
- formy ukształtowania terenu (rampy, skarpy, pagórki, zagłębienia terenu),
- ślady układu dróg.

Wykonując pomiary uzupełniające, należy również zwrócić uwagę na ukształtowanie terenu, sugerujące istnienie zabytków archeologicznych. Te oraz pozostałe formy ukształtowania terenu, występujące na terenie opracowania, należy odnotować geodezyjnie przez wprowadzenie warstw pomocniczych i uzupełniających lub w innych czytelny sposób.

Pomiar uzupełniający zaleca się wykonać po wykonaniu inwentaryzacji szaty roślinnej w terenie i rozpoznaniu materiałów historycznych oraz po przeprowadzeniu wstępnych analiz kompozycji. Wówczas autorzy projektu konserwacji lub restauracji zabytku mają rozpoznanie, jakich elementów zachowanych z historycznej kompozycji brakuje na mapie zasadniczej.

W przypadku, gdy istnieją wcześniejsze opracowania studialno-projektowe i wiedza na temat obiektu jest wystarczająca, to wówczas możliwe jest wykonanie podstawowego pomiaru (doprowadzającego do stanu zgodności z rozporządzeniem Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 2 listopada 2015 r.) oraz pomiarów uzupełniających w ramach jednej roboty geodezyjnej.

6. Uwagi końcowe

Przygotowanie mapy zasadniczej, jako materiału wyjściowego dla dokumentacji projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków, wymaga ścisłej współpracy uprawnionego geodety wykonującego pracę i projektanta.

Akty prawne

- ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, z późn. zm.)
- ustawa z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz. U. z 2017 r. poz. 2101, z późn. zm.)
- rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie bazy danych obiektów topograficznych oraz mapy zasadniczej (Dz. U. z 2015 r. poz. 2028)
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2018 r. poz. 1614, z późn. zm.)
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609)

Zalecenia dla inwentaryzacji szaty roślinnej w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków

(Pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 6 marca 2019 r., DOZ.6521.14.2019.DJ)

1. Przedmiot zaleceń

Inwentaryzacja szaty roślinnej to opracowanie techniczno-przyrodnicze, dokumentujące, poprzez pomiary z natury, wszystkie (lub wybrane) elementy szaty roślinnej, istniejące na terenie objętym inwentaryzacją w dacie pomiaru, w tym ich rozmieszczenie, skład gatunkowy (z uwzględnieniem odmian), parametry wielkości, stan zdrowotny, obecność form komponowanych i innych cech uznanych za istotne w kontekście celu sporządzania inwentaryzacji. Wykonuje się ją w związku z planowanymi pracami konserwatorskimi lub restauratorskimi, w tym pracami badawczymi, analitycznymi i projektowymi, dotyczącymi całości obiektu zabytkowego lub jego spójnej kompozycyjnie albo własnościowo części¹.

Odrębną okolicznością, powodującą konieczność wykonania inwentaryzacji szaty roślinnej, może być sytuacja uszkodzenia lub zniszczenia zabytku na skutek klęski żywiołowej. Zasady przeprowadzenia inwentaryzacji szaty roślinnej w sytuacji zaistnienia szkód spowodowanych klęskami żywiołowymi zawarto w „Zaleceniach dla postępowania w sytuacji zaistnienia szkód spowodowanych klęskami żywiołowymi na terenie parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków”.

2. Materiały wyjściowe do inwentaryzacji szaty roślinnej

Materiał wyjściowy do sporządzenia inwentaryzacji szaty roślinnej parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków, stanowi mapa zasadnicza z geodezyjnie wniesionym usytuowaniem drzewostanu² (drzewami o średnicach od 0,20 m, grupami samosiewu i krzewów³) i innymi charakterystycznymi elementami szaty roślinnej (np. kwietnikami), sporządzona w skali dostosowanej do wielkości obszaru

1 Definicja własna NID. Inwentaryzacji szaty roślinnej jest szerszym pojęciem niż powszechnie stosowane pojęcie inwentaryzacji dendrologicznej (por.: Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 1998, s. 100) i obejmuje również szatę roślinną kwietników i runa parkowego.

2 W przypadku, kiedy inwentaryzacja szaty roślinnej wykonywana jest w związku z inwestycją budowlaną w rozumieniu Prawa budowlanego, powinna być wykonana na kopii mapy do celów projektowych, poświadczonej za zgodność z oryginałem przez projektanta zgodnie z § 8 ust. 1 rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego.

3 Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie bazy danych obiektów topograficznych oraz mapy zasadniczej.

i typu planowanej inwentaryzacji. Zazwyczaj przyjmuje się skalę 1:500 dla inwentaryzacji szczegółowej, skalę 1:500 lub 1:1000 dla inwentaryzacji mieszanej lub ogólnej. W uzasadnionych przypadkach dopuszczalna jest skala 1:2000.

3. Rodzaje inwentaryzacji

W zależności od charakteru inwentaryzowanego terenu i celu, dla którego sporządzana jest inwentaryzacja szaty roślinnej, może ona przybrać formę inwentaryzacji szczegółowej, mieszanej lub ogólnej.

Inwentaryzacja szczegółowa szaty roślinnej – prowadzona jest na terenie parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków, odznaczających się czytelną strukturą drzewostanu, z dającym się wyodrębnić starodrzewem oraz z zachowanym w stanie czytelnym historycznym układem przestrzennym.

Inwentaryzacja ogólna szaty roślinnej – prowadzona jest na terenie wielkoobszarowych parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków lub na ich fragmentach, charakteryzujących się silnie zatartą samosiewem historyczną kompozycją szaty roślinnej lub na terenie parków leśnych, gdzie nie da się wyodrębnić pojedynczych drzew, grup drzew oraz krzewów należących do starodrzewu, a także tam, gdzie nie występują budynki i budowle, elementy małej architektury czy elementy rzeźbiarskie.

Inwentaryzacja mieszana szaty roślinnej – prowadzona jest na terenie o silnie lub częściowo zatartej samosiewem historycznej kompozycji szaty roślinnej, z zachowanymi pojedynczymi egzemplarzami lub grupami starodrzewu, dającymi się wyodrębnić w trakcie inwentaryzacji. W ramach inwentaryzacji mieszanej stosuje się metodę inwentaryzacji szczegółowej dla dających się wyodrębnić pojedynczych drzew i grup drzew oraz krzewów należących do starodrzewu, a także w sąsiedztwie obiektów architektonicznych, elementów małej architektury, elementów rzeźbiarskich oraz metodę inwentaryzacji ogólnej dla fragmentów zabytku, o zwartej i zatartej samosiewem strukturze starodrzewu np. obiektów pozbawionych przez długi okres pielęgnacji czy obiektów o charakterze parków leśnych.

4. Zalecany sposób wykonywania inwentaryzacji szaty roślinnej

Inwentaryzacja powinna składać się z dwóch części: tekstowej i graficznej. W celu uzyskania odpowiedniej czytelności opracowania obszar objęty inwentaryzacją można podzielić na spójne fragmenty. Kryterium podziału mogą stanowić: jednorodny charakter zadrzewienia; wyraźne wydzielenie danego fragmentu drogami parkowymi, ogrodzeniami, elementami układu wodnego; podziały własnościowe.

W przypadku inwentaryzacji mieszanej dane pozyskiwane w trakcie inwentaryzacji będą dotyczyły zarówno całości drzewostanu, wypełniającego dany fragment, jak też dających się w nim wyróżnić, szczególnie wartościowych pod względem formy, gatunku/odmiany czy wieku. okazów starodrzewu.

a) **Część tekstowa** inwentaryzacji szaty roślinnej powinna zawierać:

1. Informacje wstępne:

- nazwę i adres obiektu;
- dane wykonawcy;
- formalną podstawę opracowania;
- określenie stanu prawnego obiektu, w tym – stanu ochrony prawnej;
- określenie celu i zakresu opracowania;
- datę wykonania opracowania;
- datę lub okres wykonania pomiarów z natury;

- informację o występujących w obiekcie ograniczeniach (np. o braku dostępu do niektórych miejsc);
- informację o materiałach archiwalnych wykorzystanych w dokumentacji;
- informację o ilości wykonanych egzemplarzy dokumentacji i miejscu jej przechowywania.

2. Tabelę inwentaryzacyjną, w której należy zamieścić następujące dane:

– **w przypadku inwentaryzacji szczegółowej oraz w przypadku inwentaryzacji mieszanej** – dla drzew i krzewów uznanych na danym fragmencie terenu za szczególnie cenne:

- numer porządkowy drzewa, krzewu, grupy krzewów, w uzasadnionych przypadkach innych form roślinnych (np. pnączy, obsadzeń parterów i kwietników), a także karp po usuniętych drzewach;
- nazwę gatunkową polską (ewentualnie nazwę odmiany), nazwę gatunkową łacińską (ewentualnie nazwę odmiany);
- średnicę pnia na wysokości 130 cm od podstawy (dla drzew oraz krzewów przybierających formy drzewiaste);
- średnicę korony drzewa (orientacyjnie), dla krzewów – powierzchnię zajętą przez krzew/grupy krzewów oraz liczbę sztuk w grupie lub żywopłocie (jeżeli możliwe jest policzenie);
- wysokość drzewa/krzewu (orientacyjnie);
- uwagi dotyczące wcześniejszych zabiegów pielęgnacyjnych, śladów cięć formujących, a także ewentualne uwagi co do roli inwentaryzowanych elementów szaty roślinnej w lokalnym układzie kompozycyjnym, informacje o występujących kolizjach, w uzasadnionych przypadkach inne uwagi (słowniczek pojęć najczęściej stosowanych do opisu stanu fitosanitarnego drzew zamieszczono w tabeli poniżej);
- opis form istniejących kwietników, rabat bylinowych, parterów, z podaniem składu gatunkowego ich obsadzeń (z wyjątkiem nasadzeń z roślin jednorocznych);

– **w przypadku inwentaryzacji mieszanej** – dla wydzielonych fragmentów, z wyjątkiem drzew i krzewów uznanych na danym fragmencie terenu za szczególnie cenne:

- numer porządkowy inwentaryzowanego fragmentu drzewostanu;
- nazwy gatunkowe polskie i łacińskie drzew i krzewów (ewentualnie odmian), występujących w granicach danego fragmentu, z podaniem przy każdym z gatunków jego orientacyjnego udziału procentowego w drzewostanie;
- orientacyjne obwody pni (od – do);
- orientacyjne średnice koron (od – do);
- orientacyjne wysokości (od – do);

OPIS FITOSANITARNY DENDROFLORY – NAJCZĘŚCIEJ WYSTĘPUJĄCE ZJAWISKA			
Korona	Pień	Korzenie	Całe drzewo
Ilość posuszu w koronie – określana orientacyjnie w procentach	Ubytki kory	Wypiętrzenie korzeni (jednostronne, wielostronne)	Drzewo martwe
Rodzaj posuszu: gruby, drobny	Ubytki wgłębne, w tym ubytki kominowe	Obecność szkodników (rośliny, grzyby, zwierzęta)	Drzewo zamierające

Obecność szkodników (rośliny, grzyby, zwierzęta)	Obecność szkodników (rośliny, grzyby, zwierzęta)		Obecność szkodników (rośliny, grzyby, zwierzęta)
Deformacja korony	Deformacja pnia		Pochylenie drzewa (niewielkie lub zagrażające bezpieczeństwu ludzi i mienia)
Asymetria korony	Odrosty na pniu		Deformacja pokroju
Obecność rozwidleń grożących rozłamaniem (rozwidlenia typu „V”)			Znaczenie drzewa w kompozycji (np. drzewo alejowe, drzewo soliterowe, element szpalery, forma topiaryczna, inne)
Ślady cięć formujących			
Ślady cięć technicznych			

3. Poza tabelą inwentaryzacyjną część tekstowa powinna zawierać:

– **w przypadku inwentaryzacji szczegółowej i mieszanej:**

- opis zawierający informacje na temat przybliżonego udziału procentowego poszczególnych gatunków w starodrzewie oraz wskazanie gatunków tworzących historyczne układy komponowane (np. aleje, grupy, klomby, syngieltony, szpalery, inne);
- ogólną charakterystykę stanu zdrowotnego inwentaryzowanego drzewostanu oraz wskazanie ewentualnych zagrożeń, zwłaszcza w odniesieniu do starodrzewu;
- opis runa parkowego, ze wskazaniem dominujących w nim gatunków i określeniem, czy jest to runo o charakterze naturalnym (leśne), czy tworzą go sztucznie wprowadzone rośliny okrywowe.

4. Inwentaryzacja szaty roślinnej powinna zawierać dokumentację fotograficzną, reprezentatywną dla inwentaryzowanych jej elementów i stanu ich zachowania, którą należy wykonać według następujących zaleceń:

- fotografie powinny przedstawiać tylko te elementy szaty roślinnej, które autor inwentaryzacji uważa za reprezentatywne. Jako kryteria ich wyboru należy przyjąć: wyróżniający je wiek, rozmiary, pokrój, gatunek i odmianę, szczególną rolę w kompozycji, bardzo zły stan zdrowotny, fakt zagrażania bezpieczeństwu ludzi i mienia;
- fotografie należy wykonać w kolorze, aparatem cyfrowym, zapewniającym odpowiednią rozdzielczość, ostrość i wierność uzyskiwanego obrazu. Zdjęcia powinny być czytelne, wyraźne i prawidłowo naświetlone, bez zniekształceń obrazu;
- do dokumentacji załącza się opisane wydruki zdjęć w formacie nie mniejszym niż 10x15 cm oraz pliki cyfrowe (zapisane w ogólnie używanym formacie jpg lub pdf), zarejestrowane na odpowiednim nośniku zapewniającym trwałość zapisu i wszechstronną możliwość odczytu;
- zdjęcia powinny być ponumerowane, opisane i umieszczone w części tekstowej dokumentacji inwentaryzacyjnej. Zdjęcia i ich opis mogą się też znajdować się w osobnym załączniku do dokumentacji. W opisie fotografii należy

uwzględnić: nazwę obiektu, określenie jego lokalizacji, opis ujęcia, autora fotografii, datę wykonania zdjęcia;

- miejsca ujęć fotograficznych należy zaznaczyć na rysunku inwentaryzacji;
- w folderze zawierającym pliki cyfrowe zdjęcia należy uporządkować wg numerów przyjętych w dokumentacji i nadać plikom skrótowe nazwy odpowiadające podpisom w dokumentacji. Katalog zdjęć powinien zawierać plik z opisem wszystkich zdjęć (nr zdjęcia, temat zdjęcia – jak w dokumentacji, autor, data).

b) **Część graficzna** inwentaryzacji szaty roślinnej:

1. Inwentaryzacja szaty roślinnej powinna być opracowana na mapie zasadniczej. W przypadku, kiedy wykonanie inwentaryzacji wiąże się z projektowaniem inwestycji budowlanych, inwentaryzację, w granicach opracowania projektu budowlanego, należy wykonać na mapie do celów projektowych (patrz: Zalecenia do wykonywania mapy zasadniczej na potrzeby opracowania dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków).
2. W przypadku wprowadzenia podziału terenu objętego inwentaryzacją na spójne fragmenty, należy załączyć schemat podziału wraz z numeracją sekcji, tożsamą z numeracją zastosowaną w tabeli inwentaryzacyjnej.
3. W przypadku inwentaryzacji szczegółowej i fragmentów inwentaryzacji mieszanej, dotyczącej pojedynczych drzew, grup drzew, grup krzewów, uznanych za szczególnie wartościowe, część graficzna powinna zawierać:
 - numery porządkowe drzew, krzewów, grup krzewów, w uzasadnionych przypadkach innych form roślinnych (np. pnączy, parterów, kwietników), tożsame z numerami z tabeli inwentaryzacyjnej;
 - narysy koron drzew, zasięgi skupin krzewów, kształt parterów i innych form roślinnych, zamieszczone w skali mapy.
4. Zaleca się stosowanie oznaczeń graficznych i literowych zgodnych z Polską Normą (PN-EN ISO 11091:2001 *Rysunek budowlany – Projekty zagospodarowania terenu* lub PN-B-01027:2002 *Rysunek budowlany – Oznaczenia graficzne stosowane w projektach zagospodarowania działki lub terenu*)⁴. Dopuszcza się również stosowanie oznaczeń własnych, objaśnionych w legendzie.
5. Każdy arkusz opracowania części graficznej inwentaryzacji szaty roślinnej musi zawierać schemat podziału terenu, jeżeli został on wprowadzony; legendę; oznaczenie kierunku północy oraz skalę mapy w formie numerycznej i liniowej. Każdy arkusz musi również posiadać metryczkę z nazwą i danymi adresowymi obiektu, oznaczeniem arkusza, autorem opracowania, datą opracowania oraz datą wykonania pomiarów z natury.

Akty prawne

- ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, z późn. zm.)
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2018 r. poz. 1614, z późn. zm.)

⁴ § 6 ust. 4 rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego.

- rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego (Dz. U. z 2018 r. poz. 1935)
- rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie bazy danych obiektów topograficznych oraz mapy zasadniczej (Dz. U. poz. 2028)
- Polska Norma PN-EN ISO 11091:2001 Rysunek budowlany – Projekty zagospodarowania terenu
- Polska Norma PN-B-01027:2002 Rysunek budowlany – Oznaczenia graficzne stosowane w projektach zagospodarowania działki lub terenu

Literatura

1. *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, red. Kamil Witkoś-Gmach i Piotr Tyszkowski-Chmielowiec, Fundacja EkoRozwoju, Wrocław 2014.
2. Majdecki L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, PWN, Warszawa 1993.

Zalecenia dla opracowania projektu gospodarki drzewostanem w parkach, ogrodach i innych formach projektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków

(Pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 6 marca 2019 r., DOZ.6521.14.2019.DJ)

1. Przedmiot zaleceń

Projekt gospodarki drzewostanem jest częścią programu prac konserwatorskich lub restauratorskich dla zabytkowych parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków, która wymaga uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Jest to opracowanie projektowe obejmujące różne działania i zabiegi pielęgnacyjne przy drzewostanie, stanowiące załącznik do wniosku o wydanie pozwolenia przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace konserwatorskie i restauratorskie w zabytkowych parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni¹. Jest to opracowanie specjalistyczne, dlatego też zalecane jest, aby brali w nim udział: architekt krajobrazu, fitopatolog i doświadczony arborysta.

2. Materiały podstawowe

- Aktualna inwentaryzacja szaty roślinnej: szczegółowa, ogólna lub mieszana, ze szczegółowym opisem fitosanitarnym, wykonana na aktualnej mapie zasadniczej. W przypadku, gdy Projekt gospodarki drzewostanem jest częścią projektu budowlanego, to powinien być wykonany na kopii mapy do celów projektowych, poświadczonej za zgodność z oryginałem przez projektanta².
- Koncepcja albo projekt konserwacji lub restauracji zabytku (w przypadku parków i ogrodów zalecane jest używanie określenia: projekt rewitalizacji).

3. Zawartość projektu

Projekt gospodarki drzewostanem składa się z dwóch części: tekstowej i graficznej.

Część tekstowa powinna zawierać:

1. Informacje wstępne
 - nazwę i adres obiektu;
 - dane wykonawcy;

¹ Art. 25 ust. 1 pkt 2, art. 36 ust. 1 pkt 1 i 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

² Art. 8 ust. 1 rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego.

- formalną podstawę opracowania;
 - określenie stanu prawnego obiektu, w tym – stanu ochrony prawnej;
 - cel i zakres opracowania;
 - datę wykonania opracowania;
 - opis występujących w obiekcie ograniczeń (np. brak dostępności poszczególnych miejsc);
 - wykaz materiałów podstawowych, archiwalnych i naukowych wykorzystanych w dokumentacji;
 - informację o ilości wykonanych egzemplarzy dokumentacji i miejscu jej przechowywania.
2. Opis stanu istniejącego, w tym krótką charakterystykę obiektu z uwzględnieniem stanu zachowania zabytkowej kompozycji zieleni.
3. Wykaz rodzajów zadań lub zabiegów w drzewostanie, przedstawiony w formie tabelarycznej opracowanej zgodnie z poniższym wzorem:

Nr inw.	Nazwa polska/ łacińska	Średnica pnia: na wys. 130 cm	Średnica korony (m)	Wys. (m)	Opis fitosani- tarny	Skala zdro- wotności: 5 stopni	Rodzaje działań: P, R, W, Wl, E, Z, Ps	Zabiegi: CP-S, CP- S-W, CP- S-P
---------	---------------------------	----------------------------------	---------------------------	-------------	-------------------------	--------------------------------------	---	--

Dane podstawowe: nr inwentaryzacyjny, nazwa polska/łacińska, średnica pnia, średnica korony, wysokość i opis fitosanitarny należy przekopiować z inwentaryzacji stanowiącej materiał podstawowy. Rodzaje przewidzianych działań i zabiegów należy określić w wyniku analiz.

Drzewa i krzewy wskazane do wycinki należy dodatkowo zestawić w osobnej tabeli. Dane dotyczące drzewostanu przeznaczonego do wycinki (obwód pnia na wys. 130 cm i 5 cm od podstawy)³ należy uzupełnić w terenie.

Wzór tabeli z wykazem drzew i krzewów przeznaczonych do wycinki:

Nr inw.	Nazwa polska/ łacińska	Obwód pnia: na wys. 130 cm i 5cm od podstawy/ lub powierzchnia krzewów (m ²)	Średnica korony (m)	Wys. (m)	Opis fitosanitarny	Rodzaj wycinki: WZ – zdrowotna lub WK– kolizja z kompozycją
---------	---------------------------	--	------------------------	-------------	--------------------	---

Część graficzna powinna zawierać:

Rysunek, który należy wykonać w skali 1:500 lub 1:1000, 1:2000 lub w takiej skali, w jakiej została wykonana inwentaryzacja szaty roślinnej. W przypadku podziału inwentaryzacji na fragmenty w projekcie gospodarki drzewostanem należy utrzymać te podziały i przedstawić je na odpowiednio oznaczonych arkuszach. Na rysunku należy przedstawić rodzaje projektowanych działań, indywidualnie dla każdej pozycji zinwentaryzowanej szaty roślinnej.

4. Kolejność działań

1. Przeprowadzenie waloryzacji istniejącej roślinności, pod kątem stanu zdrowotnego, na podstawie opisu fitosanitarnego, zawartego w inwentaryzacji szaty roślinnej

³ Reguluje to art. 83b ust. 1 oraz art. 83f ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody .

oraz na podstawie wizji w terenie (6 stopni – wzorowane na skali zdrowotności drzew według Pacyniaka i Smólskiego)⁴:

- stopień 1 – drzewa zdrowe
- stopień 2 – drzewa z posuszem drobnym i grubym (średnica konara <10cm), z obecnością szkodników, zarówno ze świata roślinnego, jak i zwierzęcego, występujących w nieznacznym stopniu (pojedyncze osobniki); korona asymetryczna – cięcia pielęgnacyjne, w tym: CP-S, CP-P, CP-F
- stopień 3 – drzewa z posuszem drobnym i grubym powyżej 30%, z obecnością szkodników w znaczącym stopniu; korona asymetryczna; pokrój nieznacznie zdeformowany; występują niebezpieczne rozwidlenia typu V – CP-S, CP-P, CP-F, CT-R
- stopień 4 – drzewa z posuszem drobnym i grubym powyżej 50% i duże ubytki tkanki drzewnej; korona jest asymetryczna; występują niebezpieczne rozwidlenia typu V
- stopień 5 – drzewa martwe i zamierające (mające w ponad 70% obumarłą koronę; pień z licznymi dziuplami), w tym także drzewa stanowiące złomy i wywroty.

2. Przeprowadzenie klasyfikacji danego drzewa, krzewu lub ich grup do konkretnych działań i zabiegów

Rodzaje działań i zabiegów:

- **PIELĘGNACJA** to część działań i zabiegów, która uwzględnia: pień, koronę, statykę drzewa. Rodzaj wskazanych działań i zabiegów powinien wynikać z oceny stanu fitosanitarnego danego egzemplarza drzewa lub krzewu, a w projekcie powinno się określić okres prowadzenia prac i częstotliwość wykonywania zabiegów.

Przyjmuje się następujący podział gałęzi według wymiarów średnicy mierzonych u nasady: pęd – do 1cm; cienka gałąź – 1-3 cm; drobna gałąź – 3-5 cm; średnia gałąź – 5-10 cm; konar – powyżej 10 cm.

Pielęgnacja obejmuje:

- **CP-S** – cięcia pielęgnacyjno-sanitarne polegające na usunięciu z drzew gałęzi i konarów martwych, chorych, połamanych (w przypadku krzewów dotyczy gałęzi) lub jemioly, a także odrostów z pnia i przy odziomku. Zalecane jest usuwanie posuszu, gdy jego opadanie stwarza zagrożenie dla otoczenia. Przeciwnie, w ustronnych zakątkach parków czy zieleńców, posusz może być pozostawiony ze względów ekologicznych. W zakres cięć pielęgnacyjno-sanitarnych wchodzi także odmładzanie krzewów.
- **CP-S-W** – cięcia pielęgnacyjno-sanitarne weteranizujące dotyczą tylko drzew starszych – tzw. weteranów (drzew o szczególnych wartościach biologicznych,

⁴ Skala Pacyniaka i Smólskiego – skala zdrowotności drzew stosowana w Polsce od 1973 r., opracowana przez C. Pacyniaka i St. Smólskiego. Pozwala sklasyfikować dane drzewo zarówno pod względem obecności szkodników, jak również uszkodzeń czy ubytków fizycznych. Rozróżnia się pięć stopni: 1. drzewo zupełnie zdrowe; 2. drzewo z częściowo obumarłymi, cieńszymi gałęziami w wierzchołkowych partiach korony, z nieznaczną obecnością szkodników (pojedyncze osobniki) zarówno ze świata roślinnego, jak i zwierzęcego; 3. drzewo, które ma w 50% obumarłą koronę i kłodę lub strzałę, jak również jest zaatakowane w znacznym stopniu przez szkodniki; 4. drzewo, które ma w 70% obumarłą koronę i kłodę albo strzałę i duże ubytki tkanki drzewnej; 5. drzewo mające w ponad 70% obumarłą koronę i kłodę lub strzałę.

kulturowych i estetycznych ze względu na ich wiek, wymiary i stan⁵), głównie dębów. Technika cięcia naśladuje efekt naturalnego łamania się konarów.

- **CP-S-P** – cięcia pielęgnacyjno-sanitarne prześwietlające polegają na usunięciu pędów i cienkich gałęzi wadliwie rosnących, wyłącznie o średnicy do 3 cm, w wyjątkowych wypadkach dotyczy to gałęzi drobnych do 5 cm. Prześwietlanie nie powinno zmieniać ani wysokości, ani pokroju drzewa. Nie powinno także przekroczyć 15% objętości korony.
- **CP-F** – cięcia pielęgnacyjno-sanitarne formujące polegają na poprawie zdeformowanego pokroju drzewa (asymetryczna korona lub pokrój, wybujały wzrost), zbliżonego do jego naturalnej, zgodnej z gatunkiem formy. Dopuszcza się usuwanie pędów i drobnych gałęzi do 5 cm średnicy, powyżej zaś, do średnicy 10 cm – tylko w uzasadnionych przypadkach, np. dla uzyskania lub odtworzenia historycznych, dekoracyjnych form „topiarystycznych”, żywopłotów, szpalerów, barokowych boskietów itp. W zakres cięć formujących wchodzi także formowanie pokroju krzewów.
- **REDUKCJA** – cięcia techniczne

Redukcja obejmuje:

- **CT-F** – cięcia technicznie formujące mają na celu likwidowanie kolizji drzew z urządzeniami technicznymi lub obiektami budowlanymi; umożliwiają wzajemne optymalne współistnienie drzewa i będącego z nim w konflikcie obiektu; mogą także mieć na celu odsłonięcie znaków informacyjnych, utrzymanie widoczności na skrzyżowaniach dróg parkowych lub zachowanie ich skrajni.
- **CT-R** – cięcia technicznie redukcyjne to cięcia w koronie wykonywane w celu niwelacji wad budowy korony drzewa (wychodzące poza granice pielęgnacji – usuwane są konary powyżej 10 cm średnicy), m.in. na skutek zaniedbań, nieprawidłowo przeprowadzonych cięć, zdeformowania w wyniku ocienienia itp. Spotykane wady budowy korony:
 - korona dwu- lub wielopniowa z ostrym rozwidleniem (typu V),
 - zaburzona statyka,
 - korona silnie asymetryczna z przesuniętym środkiem ciężkości,
 - korona zdeformowana o nienaturalnym pokroju.

Ten rodzaj cięć może być konieczny jako uzupełnienie cięć pielęgnacyjno-sanitarnych w przypadku usuwania jemioli, której gniazda wrosnięte są w grube konary. Zabiegi te nie powinny jednakże przekraczać redukcji 30% korony.

- **WIĄZANIA konarów**

Rozróżniamy wiązania:

- **Wl-st** – statyczne
- **Wl-d** – dynamiczne (elastyczne)

Wiązanie wykonuje się na 2/3 wysokości zabezpieczonego rozwidlenia. Rozróżniamy:

- wiązania pojedyncze,
- w trójkąt i jego wielokrotność,
- obwodowe.

- **EKSPERTYZA dendrologiczna**

Ekspertyzę dendrologiczną wykonuje się w celu określenia statyki drzewa (dotyczy to głównie starodrzewu). Do wykonania ekspertyzy kwalifikuje się najcenniejszy

5 Prof. dr hab. inż. Marek Siewniak, *Potrzeba wyznaczenia „drzew weteranów” spośród drzew pomnikowych. Drzewa weterani grupa drzew wymagająca szczególnej ochrony*, Polska Rada Arborystyki PRA, <http://www.drzewa.edu.pl/sites/default/files/weterani/Drzewa%20weterani%20do%20opublikacji%20MB%202020170831.pdf>.

starodrzew, ważny w układzie kompozycyjnym, który ze względu na zły stan zdrowia ma zachwianą statykę i stanowi potencjalne zagrożenie dla mienia i osób przebywających w parku.

• **WYCINKA**⁶

- **WZ** – wycinka ze względu na zły stan fitosanitarny, w tym także z karczowaniem – **WZk** lub z frezowaniem – **WZf**;
- **WK** – wycinka ze względu na kolizję z kompozycją (przedstawioną w koncepcji lub projekcie konserwacji lub restauracji), w tym także z karczowaniem – **WKk** lub z frezowaniem – **WKf**;
- **WS** – wycinka selekcyjna zaznaczonej grupy, w tym także z karczowaniem – **WSk** lub z frezowaniem – **WSf**.

• **ZABEZPIECZENIE** drzew i krzewów na czas inwestycji

Zabezpieczenie drzewa musi dotyczyć wszystkich jego części: korony (związanie, podwiązanie), pnia (szalowanie, ogrodzenie) i systemu korzeniowego (metody bezrozkopowe na odcinkach chroniących korzenie drzew; wygradzanie systemu korzeniowego drzewa – co najmniej strefy rzutu korony).

Akty prawne

- ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, z późn. zm.)
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. poz. 1609)
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2018 r. poz. 1614, z późn. zm.)
- rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego (Dz. U. z 2018 r. poz. 1935)

Literatura

1. Majdecki L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, PWN, Warszawa 1993.
2. Chachulski Z., *Pielęgnowanie i leczenie drzew starszych*, Libra-Print, Warszawa 2011.
3. Chachulski Z., Rodek L., *Pielęgnowanie i ochrona drzew z normami jakości*, Polskie Towarzystwo Chirurków Drzew, Łódź 2014.
4. Kosmala M., *Pielęgnowanie drzew i krzewów ozdobnych, Poradnik*, PWRiL, Warszawa 2000.
5. Siewniak M., *Cięcie drzew, krzewów i pnączy. Przewodnik dla arborysty*, Kluczbork 2009.
6. Siewniak M., *Cięcie drzew i krzewów ozdobnych w obiektach zabytkowych*, „Kurier Konserwatorski” 8/2010.
7. *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, red. Kamil Witkoś-Gmach i Piotr Tyszkowski-Chmielowiec, Fundacja EkoRozwoju, Wrocław 2014.

⁶ Wszystkie kwestie dotyczące usunięcia drzewa lub krzewu reguluje art. 36 ust. 1 pkt 1 i pkt 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz art. 83a ust. 1, art. 83b, art. 83c, art. 83d i art. 83f ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

Zalecenia dla postępowania w sytuacji zaistnienia szkód spowodowanych klęskami żywiołowymi na terenie parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków

(Pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 6 marca 2019 r., DOZ.6521.14.2019.DJ)

1. Przedmiot zaleceń

Zalecenia dla postępowania **w sytuacji zaistnienia szkód spowodowanych klęskami żywiołowymi** na terenie parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków.

2. Definicje

Klęska żywiołowa – rozumie się przez to katastrofę naturalną lub awarię techniczną, których skutki zagrażają życiu lub zdrowiu dużej liczby osób, mieniu w wielkich rozmiarach albo środowisku na znacznych obszarach, a pomoc i ochrona mogą być skutecznie podjęte tylko przy zastosowaniu nadzwyczajnych środków, we współdziałaniu różnych organów i instytucji oraz specjalistycznych służb i formacji działających pod jednolitym kierownictwem.

Katastrofa naturalna – rozumie się przez to zdarzenie związane z działaniem sił natury, w szczególności wyładowania atmosferyczne, wstrząsy sejsmiczne, silne wiatry, intensywne opady atmosferyczne, długotrwałe występowanie ekstremalnych temperatur, osuwiska ziemi, pożary, susze, powodzie, zjawiska lodowe na rzekach i morzu oraz jeziorach i zbiornikach wodnych, masowe występowanie szkodników, chorób roślin lub zwierząt albo chorób zakaźnych ludzi, albo też działanie innego żywiołu¹.

Rodzaje najczęstszych klęsk żywiołowych w parkach zabytkowych w Polsce i ich skutki:

Nawałnice, wichury, huragany – w odniesieniu do drzew: wywroty, złomy, wykroty, pochylenia, naderwania systemu korzeniowego, złamania konarów i gałęzi, rozłamania, pęknięcia, defoliacja; ponadto: mechaniczne uszkodzenia elementów małej architektury oraz nawierzchni dróg i placów, deformacja rzeźby terenu.

¹ Definicje klęski żywiołowej i katastrofy naturalnej: art. 3 ust. 1 pkt 1 i 2 ustawy z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej.

Powodzie – w odniesieniu do drzew: wywroty, złomy, wykroty, pochylenia, podmycia i naderwania systemu korzeniowego, zatopienie i uduszenie systemu korzeniowego, zamulenie podłoża, rozluźnienie podłoża, a także nanos namulów, mas ziemi, kamieni, zanieczyszczeń stałych oraz mechaniczne uszkodzenia kory pni; ponadto: uszkodzenia elementów małej architektury, naruszenie bądź osłabienie konstrukcji dróg i placów, zapadliska dróg, uszkodzenia nawierzchni dróg i placów, m.in. rozmycie i wypłukanie wierzchniej warstwy nawierzchni, a także deformacja rzeźby terenu, uszkodzenie linii brzegowej zbiorników wodnych – wyrwy i uszkodzenia umocnienia brzegu.

Pożary – w odniesieniu do drzew: spalenia, nadpalenia, oparzenia systemu korzeniowego, pni, konarów, gałęzi i ulistnienia; ponadto: spalenia, nadpalenia obiektów architektury, architektury ogrodowej i wyposażenia.

Wywrot – drzewo lub krzew wywrócone w wyniku działania czynników naturalnych, wypadku lub katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym, lub katastrofy budowlanej.

Złom – drzewo, którego pień uległ złamaniu lub krzew, którego pędy uległy złamaniu w wyniku działania czynników naturalnych, wypadku lub katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym, lub katastrofy budowlanej².

3. Materiały wyjściowe

- a/ Istniejące dokumentacje: inwentaryzacja szaty roślinnej zabytku, inwentaryzacja obiektów i wyposażenia, dokumentacja ewidencyjna, studium kompozycji, ikonografia;
- b/ W przypadku braku dokumentacji – mapa zasadnicza zabytku w skali 1:500 lub 1:1000, szkic terenowy, ortofotomapa.

4. Postępowanie

Krok 1. WPROWADZENIE PRZEZ WŁAŚCICIELA BĄDŹ POSIADACZA ZABYTKU OKRESOWEGO ZAKAZU WSTĘPU DO ZABYTKU LUB JEGO CZĘŚCI

Zastosowanie ujednoliconego oznakowania (tablice, taśmy – opracowanie wzoru lub skorzystanie z obowiązujących).

Krok 2. USUNIĘCIE ZAGROŻENIA ŻYCIA (jeżeli takowe istnieje)

Należy podjąć natychmiastowe prace interwencyjne w celu usunięcia przez specjalistyczne służby zagrożeń bezpośrednich (powalone i niestabilne drzewa; wiszące, wyłamane konary; uszkodzone sieci) – straż pożarna, jednostki Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, właściciele urządzeń przesyłowych, zarządcy dróg, gminne lub powiatowe jednostki oczyszczania lub inne podmioty działające w tym zakresie na zlecenie gminy lub powiatu.

Krok 3. ZAWIADOMIENIE WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW O USZKODZENIU, ZNISZCZENIU LUB ZAGROŻENIU DLA ZABYTKU

1. Posiadacz zabytku zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia, telefonicznie, na piśmie lub listem wysłanym drogą elektroniczną.
2. Podmioty, które usunęły drzewa i krzewy, przekazują wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków, w terminie 30 dni od dnia usunięcia drzewa lub krzewu, informację

² Definicje złomu i wywrotu: art. 5 pkt 26c i 26d ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

o terminie, miejscu i przyczynie ich usunięcia oraz liczbie drzew lub powierzchni usuniętych krzewów, a także dokumentację fotograficzną przedstawiającą usunięte drzewo lub krzew.

Krok 4. IDENTYFIKACJA OBIEKTU PRZEZ KONSERWATORA ZABYTEKÓW (UWARUNKOWANIA WYJŚCIOWE)

Zaleca się rozpoznanie ogólnej wartości i znaczenia obiektu na podstawie dostępnej dokumentacji przed dokonaniem oględzin uszkodzonego zabytku³.

Krok 5. DZIAŁANIA INTERWENCYJNE PODEJMOWANE PRZEZ WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTEKÓW

Wojewódzki Konserwator Zabytków zawiadamia właściciela bądź posiadacza zabytku o terminie przeprowadzenia oględzin obiektu w celu określenia stanu zniszczenia i konieczności przeprowadzenia prac.

Po dokonaniu oględzin zabytku wojewódzki konserwator zabytków sporządza protokół dotyczący usunięcia złomów i wywrotów. W protokole podaje się w szczególności informacje o terminie, miejscu i przyczynie usunięcia drzewa lub krzewu oraz liczbie drzew lub powierzchni usuniętych krzewów oraz dołącza się dokumentację fotograficzną przedstawiającą uszkodzone drzewo lub krzew⁴.

Na podstawie protokołu właściciel bądź posiadacz zabytku usuwa złomy i wykroty.

Krok 6. OCENA SKALI KLĘSKI I ZASADNOŚCI DALSZYCH DZIAŁAŃ RATUNKOWYCH ZABYTEKU DOKONYWANA PRZEZ WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTEKÓW ORAZ WŁAŚCICIELA LUB POSIADACZA

Szacunku należy dokonać na podstawie identyfikacji obiektu oraz wstępnej, ogólnej inwentaryzacji szkód.

Oceny skali klęski dokonuje się w trakcie kontroli zabytku, przeprowadzonej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Przy ocenie stanu zachowania zabytku należy uwzględnić:

- liczbę drzew,
- wiek drzewostanu,
- skład gatunkowy drzewostanu,
- odsetek starodrzewu,
- solitery,
- drogi,
- formy ukształtowania terenu,
- obiekty architektury,
- ogólną powierzchnię zniszczeń.

Obszary, na których odnotowano straty, należy zaznaczyć na mapie lub szkicu obiektu.

³ Do rozpoznania wartości zabytku i jego znaczenia pomocne mogą być:

- a) w przypadku obiektów o rozpoznanej kompozycji – posiadana dokumentacja ewidencyjna, konserwatorska, inwentaryzacja, studium historyczno-kompozycyjne, analizy, projekty rewaloryzacji;
- b) w przypadku obiektów o nierozpoznanej kompozycji i braku dokumentacji konserwatorskich – dostępne źródła kartograficzne, ikonograficzne i literatura;
- c) w przypadku obiektów o nierozpoznanej kompozycji i braku jakiejkolwiek dokumentacji wskazane jest dokonać oceny ww. wartości i znaczenia na podstawie zachowanych relikwów architektury, drzewostanu, ukształtowania terenu.

⁴ Art. 83f ust. 3 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

W wyniku kontroli należy określić celowość i realne szanse na podjęcie skutecznych działań ratunkowych przy zabytku. Należy określić możliwości ratowania zabytku i przywrócenia do stanu sprzed klęski żywiołowej. W przypadku braku szans na powodzenie działań ratowniczych, należy jedynie udokumentować stan zabytku.

Krok 7. OPRACOWANIE PRZEZ WŁAŚCIELA BĄDŹ POSIADACZA ZABYTKU PROGRAMU OKREŚLAJĄCEGO ZAKRES I SPOSÓB DZIAŁAŃ

Program powinien uwzględnić:

1. Etapowanie prac:
 - etap 1 – prace zabezpieczające konieczne do wykonania w trybie natychmiastowym, np. wykonanie systemu odpływu wód nawalnych, zabezpieczenie drzew z naruszonym systemem korzeniowym przed zwaleniem, naprawa ogrodzeń w celu ochrony obiektu oraz młodych nasadzeń przed zwierzyną itp.;
 - etap 2 – program działań inwentaryzacyjnych, tj. określenie stopnia szczegółowości inwentaryzacji uszkodzeń i strat;
 - etap 3 – program działań konserwatorskich i restauratorskich.
2. Określenie obszarów działania.

Krok 8. INWENTARYZACJA SZKÓD

W zależności od uwarunkowań wyjściowych należy wybrać odpowiedni model postępowania:

a/ **W sytuacji, gdy uszkodzony zabytek posiada aktualną dokumentację inwentaryzacyjną**, działaniem podstawowym jest inwentaryzacja szkód w szacie roślinnej oraz inwentaryzacja szkód w obiektach i wyposażeniu.

Zaleca się następującą kolejność działań:

1. Inwentaryzacja szkód dla wszystkich drzew (starodrzew i drzewa młode) – naniesienie na mapę inwentaryzacyjną strat w drzewostanie, oznaczenie drzew na mapie (bez konieczności pomiaru parametrów wielkości, które są w tabeli inwentaryzacyjnej) jako:
 - straty całkowite – wykroty, złamania, powalenia;
 - uszkodzenia – wyłamania konarów, złamania, naruszenie systemów korzeniowych (szczegółowy opis uszkodzeń), naruszenie stabilności w wyniku naderwania bryły korzeniowej i statyki wywołane deformacją korony
 - drzewa do leczenia, ze wskazaniem numeru drzewa, którego dana szkoda dotyczy –według inwentaryzacji.
2. Waloryzacja strat i uszkodzeń:
 - znaczące ubytki i straty całkowite w kompozycji, wymagające uzupełnienia i rekonstrukcji;
 - drzewa soliterowe, pomniki przyrody;
 - ubytki i straty bez znaczenia dla kompozycji, np. nalot i samosiew, straty w miejscach przewidzianych koncepcją usunięć;
 - straty i uszkodzenia substancji budowlanej i ukształtowania terenu.

b/ **W sytuacji, gdy obiekt nie ma dokumentacji inwentaryzacyjnej**, podstawowym materiałem służącym do oceny strat jest mapa zasadnicza lub mapa sytuacyjno-wysokościowa albo mapa z dokumentacji ewidencyjnej parku. Jeżeli takich map brakuje, to należy wykorzystać inną, dowolną mapę odwzorowującą teren w skali (mapa ewidencyjna gruntów, mapy branżowe), albo inny dostępny materiał (ortofotomapa; zdjęcia lotnicze, satelitarne), albo szkic terenowy wykonywany doraźnie dla szacowania strat.

Zaleca się następującą kolejność działań:

1. Waloryzację i kategoryzację uszkodzonego obiektu; ocenę jego znaczenia, charakteru (na podstawie ewidencji lub skróconej kwerendy); syntetyczne analizy historyczno-konserwatorskie, powiązanie z obiektami architektonicznymi jako zespół.
2. Inwentaryzację drzew uszkodzonych prowadzoną równoległe z inwentaryzacją szkód:
 - szczegółową inwentaryzację starodrzewu parkowego:
 - naniesienie lokalizacji drzew na mapie, szkicu itp.;
 - charakterystykę i pomiar podstawowych parametrów wielkości (w zależności od sytuacji w terenie obwód na 130 cm lub obwód w odziomku, średnica korony w metrach i wysokość drzewa w metrach. W przypadku znacznych utrudnień można zrezygnować z wykonania pomiaru wysokości drzewa i średnicy korony. Dane należy przedstawić w postaci tabeli: gatunek, pomierzone parametry wielkości, charakterystyka drzewa w kompozycji).
 - ogólną inwentaryzację pozostałych uszkodzonych drzew (poza starodrzewem):
 - naniesienie lokalizacji drzew lub grup drzew na mapie, szkicu itp.;
 - podanie gatunku i szacunkowo wieku lub przedziału parametru obwodu pnia na wys. 130 cm. Dane należy przedstawić w formie tabeli.
3. Szczegółową inwentaryzację szkód w drzewostanie:
 - naniesienie na mapę inwentaryzacyjną strat w drzewostanie, oznaczenie drzew na mapie jako:
 - straty całkowite – wykroty, złamania, powalenia;
 - uszkodzenia – wyłamania konarów, złamania, naruszenie systemów korzeniowych (szczegółowy opis uszkodzeń), naruszenie stabilności w wyniku naderwania bryły korzeniowej i statyki wywołane deformacją korony;
 - drzewa do leczenia, ze wskazaniem numeru drzewa wg inwentaryzacji.

Inwentaryzację uszkodzonych drzew i naniesienie strat na dostępną mapę należy wykonywać równoległe z pracami porządkowymi usuwania powalonych drzew. Inwentaryzację szkód należy sporządzić w formie wykazu i planu. Obejmuje ona:

- zabudowę i elementy architektury (w tym ogrodzenia);
- drogi (uszkodzenia nawierzchni w m², opis rodzaju nawierzchni);
- zbiorniki wodne (opis uszkodzeń linii brzegowej, skarp, dna, urządzeń wodnych);
- darń, trawniki, runo parkowe w m²;
- krzewy w szt. (powierzchniowo w m²) – dla krzewów soliterowych w szt.;
- drzewostan wg parametrów i charakterystyki.

Krok 9. OCENA STOPNIA ZNISZCZENIA SUBSTANCJI ZABYTKOWEJ I KOMPOZYCJI PARKU

Ocena dokonywana jest przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na podstawie:

- inwentaryzacji szkód oraz analizy i oceny uszkodzeń bądź zniszczeń substancji zabytkowej, zniszczeń lub strat głównych elementów kompozycji;
- identyfikacji historycznej kompozycji obiektu.

Ocena stopnia zniszczenia lub uszkodzenia zabytku podawana jest w formie opisowej, graficznej na mapie oraz zestawienia statystycznego strat (szt., m², %).

Krok 10. USTALENIA KOŃCOWE – WSKAZANIE DALSZEGO POSTĘPOWANIA

Wojewódzki konserwator zabytków może zalecić, a właściciel lub posiadacz obiektu zabytkowego powinien opracować projekt konserwacji lub restauracji (zabezpieczenia, odnowienia lub rewitalizacji) zabytku zniszczonego w wyniku klęski żywiołowej.

W przypadku, gdy dla obiektu był wcześniej opracowany projekt rewaloryzacji, należy go uwzględnić jako podstawę planu.

Zaleca się opracować harmonogram prac (rodzaj prac i termin) w zależności od rodzaju zniszczeń i stopnia zniszczenia/uszkodzenia substancji zabytkowej oraz posiadanych środków z uwzględnieniem następujących elementów:

- programu gospodarki drzewostanem,
- prac ziemnych,
- prac zabezpieczających przed sukcesją naturalną po usunięciu złomów i wywrotów,
- nasadzeń (według przygotowanego planu nasadzeń).

Akty prawne

- ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (Dz. U. z 2017 r. poz. 1897)
- ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, z późn. zm.)
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2018 r., poz. 1614, z późn. zm.)

Literatura

1. PGL Lasy Państwowe, *Instrukcja ochrony lasu*, tom I, część III – załącznik do Zarządzenia nr 57 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 22 listopada 2011 r.
2. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach Nr 95, Seria: Administracja i Zarządzanie 2012, dr Zbigniew Ciekanowski, dr hab. Zenon Stachowiak, Akademia Obrony Narodowej, *Klęski żywiołowe jako przesłanki sytuacji nadzwyczajnych*.

Zalecenia dla ochrony drzew i krzewów na obszarze objętym robotami budowlanymi w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków

(zapowiedziane do opracowania w piśmie Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 6 marca 2019 r., DOZ.6521.14.2019.DJ)

1) Przedmiot zaleceń

Ochrona drzew i krzewów na obszarze objętym robotami budowlanymi¹ i w jego otoczeniu – w parkach, ogrodach i w innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków – to zbiór działań mających na celu wyeliminowanie zagrożeń dla ich **żywołności²**, wynikających z uszkodzeń mechanicznych lub z niekorzystnych zmian lokalnych uwarunkowań siedliskowych, które mogą zostać spowodowane przez roboty budowlane prowadzone w ich sąsiedztwie³.

Obowiązek ochrony drzewostanu na terenie objętym robotami budowlanymi wynika z przepisów prawa, w tym przede wszystkim **prawa budowlanego**, w którym zawarto obowiązek ochrony w trakcie budowy elementów środowiska przyrodniczego i kulturowego⁴ oraz **Rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego**, zgodnie z którym w projekcie budowlanym – w jego części rysunkowej – należy dla terenu inwestycji określić między innymi „ukształtowanie zieleni”, z oznaczeniem istniejącego zadrzewienia podlegającego adaptacji lub likwidacji, a w jego części opisowej należy zawrzeć dane dotyczące „wpływu obiektu budowlanego na istniejący drzewostan, powierzchnię ziemi, w tym glebę, wody powierzchniowe i podziemne –

¹ Definicja **robót budowlanych** zawarta jest w ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. prawo budowlane, (Dz. U. z 2019 r. poz. 1186). Przez roboty budowlane należy rozumieć budowę, a także prace polegające na przebudowie, montażu, remoncie lub rozbiórce obiektu budowlanego (art. 3 p.7). **Obiekt budowlany** to w myśl powyższej ustawy budynek, budowla (przykładowo: droga, inwestycja liniowa, most bądź obiekt małej architektury), wraz z instalacjami zapewniającymi możliwość użytkowania obiektu zgodnie z jego przeznaczeniem, wzniesiony z użyciem wyrobów budowlanych (art. 3. p.1).

² **Żywołność**, zwana też witalnością, opisuje zasób sił życiowych drzewa i jego potencjał do wzrostu, adaptacji do zmiennych warunków oraz kompensacji ewentualnych uszkodzeń, [za:] Suchocka M., *Wprowadzenie do podstawowej diagnostyki drzew*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 66, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>

³ Definicja własna NID.

⁴ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. prawo budowlane (Dz. U. z 2019 r. poz. 1186), art. 22.

mając na uwadze, że przyjęte w projekcie architektoniczno-budowlanym rozwiązania przestrzenne, funkcjonalne i techniczne powinny wykazywać ograniczenie lub eliminację wpływu obiektu budowlanego na środowisko przyrodnicze, zdrowie ludzi i inne obiekty budowlane, zgodnie z odrębnymi przepisami”⁵.

Działania z zakresu ochrony drzewostanu na obszarze objętym robotami budowlanymi w parkach, ogrodach i w innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków, powinny zostać zaplanowane przed rozpoczęciem inwestycji, na etapie projektowania⁶.

Kwestie dotyczące konieczności ochrony drzew i krzewów w czasie prowadzenia robót budowlanych powinny stanowić element zaleceń konserwatorskich i nadzoru konserwatorskiego. Uzyskanie od właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków pozwolenia na prowadzenie robót budowlanych na obszarze parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków, w których występuje starodrzew lub drzewostan, uznany z konserwatorskiego punktu widzenia za cenny, powinno być między innymi uzależnione od uwzględnienia działań z zakresu zabezpieczenia drzew i krzewów w dokumentacji projektowej, w programie robót budowlanych czy programie prac konserwatorskich⁷.

2) **Materiały wyjściowe, służące zaplanowaniu działań z zakresu ochrony drzewostanu w procesie inwestycyjnym w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków**

Materiał wyjściowy, służący zaplanowaniu i realizacji działań z zakresu ochrony drzew w procesie inwestycyjnym w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków to:

- inwentaryzacja dendrologiczna, obejmująca drzewa rosnące na terenie zaplanowanej inwestycji oraz w jej sąsiedztwie, pozostającym w zasięgu jej oddziaływania;
- dokumentacja projektowa inwestycji (projekt budowlany, projekty wykonawcze);
- ewentualnie, jeśli został opracowany, plan organizacji placu budowy.

Szczegółowe **zasady wykonywania inwentaryzacji** dendrologicznej określono w „Zaleceniach dla inwentaryzacji szaty roślinnej w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków”, opracowanych w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w 2019 r. Dokumentacja ta powinna stanowić materiał wyjściowy do rozpoznania cech indywidualnych i wartości drzew oraz krzewów, występujących na obszarze planowanych prac budowlanych i w jego sąsiedztwie, na które przyszła inwestycja będzie oddziaływać oraz do zaplanowania ich ochrony.

5 Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego (Dz. U. poz. 462 z 27 kwietnia 2012 r.), § 8 ust. 3 pkt 4 oraz § 11 ust. 2 pkt. 11.

6 Ziemiańska M., Dworniczak Ł., Piotrowski M., *Skuteczna ochrona drzew w procesie inwestycyjnym*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 224, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>, [dostęp: 08.07.2019].

7 Zgodnie z art. 36, pkt 2a ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, 2245, z 2019 r. poz. 730) wojewódzki konserwator zabytków może uzależnić podjęcie działań objętych pozwoleniem od przekazania przez wnioskodawcę w oznaczonym terminie określonych informacji dotyczących działań wymienionych w pozwoleniu, zastrzegając odpowiedni warunek w treści pozwolenia. Warunek ten może dotyczyć konieczności zapewnienia ochrony drzewostanu na obszarze parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków, wobec planowanych robót budowlanych.

Dokumentacja projektowa (projekt budowlany, projekty wykonawcze, dokumentacja kosztorysowa), według której prowadzone będą roboty budowlane, powinna proponować technologie minimalizujące wpływ inwestycji na miejscowy drzewostan, a także wskazywać sposoby zabezpieczenia drzew i krzewów w okresie prowadzenia robót⁸.

Plan organizacji placu budowy powinien uwzględniać potrzebę ochrony drzew i krzewów, w zakresie wynikającym z ich parametrów, potrzeb fizjologicznych i wartości, w tym zapewnić ograniczenie „**stresu budowlanego**”⁹.

3) **Najczęściej występujące zagrożenia drzewostanu na obszarach objętych robotami budowlanymi.**

Uszkodzenia korzeni drzew

Uszkodzenie korzeni drzew i krzewów (powstające np. w trakcie wykonywania wykopów pod fundamenty budynków i budowli, inwestycji liniowych, związanych z budową infrastruktury podziemnej; korytowania terenu w związku z budową dróg, układaniem krawężników i obrzeży, budową ścieżek rowerowych, pogłębiania rowów melioracyjnych) wpływa znacząco na osłabienie żywotności roślin. Zasięg korzeni drzew o szerokich koronach jest w przybliżeniu równy lub nieco większy od zasięgu ich koron. U drzew o koronach wąskich zasięg ten może być kilkukrotnie większy niż zasięg korony.

Poniżej wymieniono najczęściej występujące przyczyny uszkodzeń korzeni drzew i krzewów.

Uszkodzenie korzeni obwodowych (żywielskich), zlokalizowanych u większości drzew i krzewów płytko pod powierzchnią gruntu, na głębokości około 15 cm i tuż poza obrysem korony¹⁰, odpowiedzialnych za pobieranie wody i substancji mineralnych oraz wymianę gazową, powoduje pogorszenie ogólnego stanu fitosanitarnego drzewa, w tym wpływa negatywnie na odporność drzewa na pasożytnicze grzyby.

Utrata głównych korzeni mocujących drzewo (tzw. korzeni centralnych) w podłożu lub podcięcie nabiegów korzeniowych powoduje zachwianie statyki drzewa w gruncie i może prowadzić do jego wywrócenia. Większy wpływ na obniżenia stabilności

⁸ Zgodnie z ustaleniami Rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego (Dz. U. poz. 462 z 27 kwietnia 2012 r.), art. 11 ust. 2 pkt. 11.

⁹ **Stres budowlany drzew** – zjawisko, które powstaje w następstwie reakcji drzewa na zmienne warunki, jakim podlega ono na terenie inwestycji. Jest wywołany zarówno zmianą warunków siedliskowych, jak i uszkodzeniami samego drzewa. Poziom stresu budowlanego zależy m.in. od zakresu inwestycji, jej złożoności (technologii), czasu trwania i terminu oraz samego drzewa, tzn. jego kondycji, wieku (czyli fazy rozwojowej), gatunku i tolerancji na niekorzystne warunki. Reakcją drzewa na stres budowlany może być zahamowanie wzrostu całej rośliny, zmniejszone przyrosty roczne, zmniejszona liczba pędów i przyrostów, zmniejszona powierzchnia blaszek liściowych, zamieranie pędów, gałęzi (widoczny posusz w szczytowej, zewnętrznej części korony), odwarstwienia kory na pniu i gałęziach, pojawienie się patogenów i szkodników, nienaturalne (bardzo obfite) plony owoców lub liczne odrosty na pniu, [za:] Ziemiańska M., Dworniczak Ł., Piotrowski M., *Skuteczna ochrona drzew w procesie inwestycyjnym*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 224, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>.

¹⁰ Lokalizacja najaktywniejszych korzeni obwodowych poza obrysem korony sprzyja bardziej efektywnemu pobieraniu wody, która poza koroną jest dostępna w większej ilości, [za:] Suchocka M., *Wprowadzenie do podstawowej diagnostyki drzew*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 21, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>.

drzewa ma jednostronne obcięcie korzeni niż obcięcie tej samej ich powierzchni wielostronnie¹¹.

Zagęszczenie gleby w obrębie systemu korzeniowego (np. na skutek składowania w sąsiedztwie drzew i krzewów materiałów budowlanych, budowy nowych dróg i ścieżek, urządzania pod drzewami i w sąsiedztwie krzewów placów postojowych, poruszania się w sąsiedztwie drzew i krzewów ciężkim sprzętem) jest częstą przyczyną osłabienia kondycji roślin. Prowadzi do mechanicznego uszkodzenia ich korzeni, zwłaszcza obwodowych oraz powoduje zmiany fizyczne w strukturze gruntu, utrudniające wymianę gazową i pobieranie wody. Brak dostatecznej ilości wody oraz brak właściwej wymiany gazowej mogą skutkować stopniowym osłabieniem vitalności roślin, powodującym zamieranie ich fragmentów, a z czasem całkowite ich obumieranie¹².

Rozkładanie pomiędzy drzewami mułu, wydobytego ze stawu podczas jego pogłębiania, jest bardzo częstym zagrożeniem dla drzew i krzewów w tych parkach i ogrodach, w których występują stawy. Rozłożona na powierzchni gruntu warstwa mułu, tworząca po wyschnięciu niemal nieprzepuszczalną warstwę, uniemożliwia korzeniom drzew i krzewów pobieranie wody i wymianę gazową, prowadząc do ich zamierania.

Zmiana stosunków wodnych spowodowana głębokimi wykopami (powstanie tzw. leja depresyjnego) to zagrożenie dla drzew i krzewów rosnących zarówno w sąsiedztwie wykopu, jak i w jego dalszym otoczeniu. Głębokie wykopy powodują zmianę lokalnych stosunków wodnych, w których rośliny dotychczas wzrastały. Odwodnienie terenu prowadzi do znacznego obniżenia ich żywotności, a w konsekwencji do ich zamierania. Zasięg terytorialny negatywnego oddziaływania głębokich wykopów jest uzależniony od lokalnych uwarunkowań, a zwłaszcza od ukształtowania powierzchni terenu oraz od układu warstw wodonośnych.

Zmiana poziomu terenu wokół drzew i krzewów jest niekorzystna, zarówno jeśli polega na jego obniżeniu, jak i podwyższeniu. **Obniżenie poziomu terenu** w strefie występowania korzeni drzew i krzewów powoduje zniszczenie ich najaktywniejszej części – korzeni obwodowych. Z kolei podcięcie w trakcie obniżania poziomu terenu nabiegów korzeniowych drzew i korzeni centralnych może spowodować zaburzenie ich statyki.

Podwyższenie poziomu terenu prowadzi do utrudnień w pobieraniu wody i w wymianie gazowej dla płytko rozpostartych korzeni obwodowych, a także może skutkować ich uszkodzeniem mechanicznym, na skutek obciążenia dodatkową warstwą gleby. Podniesienie poziomu terenu bezpośrednio przy pniu drzewa może spowodować również procesy gnilne w obrębie szyi korzeniowej na granicy korzenia i pnia, które z czasem doprowadzą do powstania ubytków wgłębnych, a także stworzą warunki dla rozwoju chorób grzybowych. Podniesienie poziomu terenu spowoduje również pobudzenie pąków śpiących na pniu i wykształcenie w dużych ilościach odrostów, zmieniających pokrój drzewa. Znacznie większe trudności w adaptacji do zmian poziomu terenu mają drzewa i krzewy stare niż młode.

Chemiczne zanieczyszczenie gruntu na obszarze objętym inwestycją, będące efektem wycieku paliw lub składowania materiałów budowlanych zawierających substancje szkodliwe dla roślin (np. cementu, wapna), prowadzi do zatrucia drzew i krzewów

¹¹ Suchocka M., *Wprowadzenie do podstawowej diagnostyki drzew*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 46, 47, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>.

¹² Borowski J., Motas M., *Podstawy pielęgnacji drzew*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 189, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>.

rosnących zarówno na placu budowy, jak i w jego sąsiedztwie, a w dalszej konsekwencji do obniżenia ich żywotności, a nawet całkowitego zniszczenia.

Uszkodzenia pni drzew

Budowa pnia drzewa charakteryzująca się występowaniem tkanek przewodzących i twórczych w jego zewnętrznej części¹³ powoduje, że nawet niewielkie uszkodzenia mogą prowadzić do osłabienia żywotności całego organizmu. Poniżej przedstawiono najczęściej występujące zagrożenia dla pni drzew.

Ubytki kory i uszkodzenia żywych tkanek występujących pod powierzchnią kory to najczęstsze na terenie inwestycji zagrożenia dla pni drzew, powodujące utratę wody i zakłócenia w transporcie asymilatów, a także sprzyjające rozwojowi infekcji wirusowych, bakteryjnych oraz grzybowych¹⁴. Odarcia kory i ubytki tkanek żywych powstają na placach budowy zazwyczaj na skutek urazów mechanicznych, spowodowanych przez poruszające się na obszarze budowy pojazdy, a także w wyniku składowania przy pniach drzew materiałów budowlanych czy mocowania do nich tymczasowych elementów i konstrukcji (np. obwiązywania pni drutem, przewodami elektrycznymi, mocowania tablic informacyjnych). Działania te, w zależności od skali uszkodzeń, mogą prowadzić do częściowego lub całkowitego zniszczenia drzewa.

Złamania pnia. Do złamań pni drzew na obszarze, na którym prowadzone są roboty budowlane, dochodzi najczęściej na skutek silnego urazu mechanicznego, spowodowanego przez maszyny i urządzenia poruszające się po placu budowy, w bezpośrednim sąsiedztwie drzew. Problem ten dotyczy przede wszystkim drzew młodych, o małych średnicach pni.

Uszkodzenia koron drzew oraz naziemnej części krzewów

Do najczęstszych uszkodzeń koron drzew i części naziemnych krzewów dochodzi w wyniku ich **redukcji, związanej z kolizją ze wznoszonym budynkiem lub budowlą oraz z tworzeniem na czas trwania robót budowlanych przestrzeni manewrowej dla sprzętu budowlanego**. Przycięcie korony drzewa lub przycięcie krzewu w znaczącym stopniu ogranicza jego żywotność, a częsta jednostronność tego zabiegu dodatkowo powoduje osłabienie statyki drzew, a w konsekwencji powiększa ryzyko wykrotu.

Korony drzew oraz krzewy ulegają też uszkodzeniu w wyniku **przypadkowych urazów mechanicznych, powodowanych przez pracujących w ich bezpośrednim sąsiedztwie sprzęt budowlany**.

- 4) **Rodzaje działań służących ochronie drzew i krzewów na obszarze objętym robotami budowlanymi w parkach, ogrodach i w innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków**

Zaplanowanie ochrony drzew i krzewów w dokumentacji przedprojektowej i projektowej

Zasady ochrony drzew i krzewów na obszarze planowanych robót budowlanych w granicach parków, ogrodów i w innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru

13 Tkanki te to: lyko (floem) przewodzące asymilaty, znajdujące się pod warstwą kory oraz drewno, którego zewnętrzną część (biel) przewodzi wodę z solami mineralnymi.

14 Suchocka M., *Wprowadzenie do podstawowej diagnostyki drzew*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 22, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>.

zabytków, należy określić już na etapie opracowań przedprojektowych (Prognozy Oceny Oddziaływania na Środowisko, Karty Informacyjnej Przedsięwzięcia /KIP/, Oceny Oddziaływania Przedsięwzięcia na Środowisko /OOŚ/, Raportu Oddziaływania Przedsięwzięcia na Środowisko /ROŚ/, Decyzji o Środowiskowych Uwarunkowaniach /DoŚU/)¹⁵, a następnie uwzględnić je w dokumentacji projektowej – w projekcie budowlanym¹⁶, projektach wykonawczych, planie organizacji placu budowy oraz w dokumentacji kosztorysowej.

Merytoryczną podstawę do opracowania zasad ochrony drzew i krzewów na terenie planowanych robót budowlanych powinna stanowić szczegółowa inwentaryzacja dendrologiczna.

Ustalenie niezbędnego zakresu działań w odniesieniu do drzew i krzewów możliwe jest jednak wyłącznie po dokonaniu weryfikacji sytuacji w terenie.

W przypadku robót prowadzonych w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, z uwagi na szczególnie charakter tych obiektów, zaleca się sporządzenie dodatkowego opracowania – „**Programu ochrony drzew objętych inwestycją**”¹⁷. Dokumentacja ta powinna zawierać waloryzację drzew, wskazanie zagrożeń wynikających z przyjętych rozwiązań projektowych oraz indywidualne zalecenia dla każdego z drzew i ewentualnie krzewów lub ich grup, mające na celu zminimalizowanie zjawiska stresu budowlanego. Wskazane jest również ujęcie wytycznych do pielęgnacji drzew po zakończonej inwestycji.

Ochrona drzew i krzewów na obszarze robót budowlanych w granicach parków, ogrodów i w innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków

Zakres ochrony drzew i krzewów na obszarze robót budowlanych powinien być zgodny z ustaleniami zawartymi w dokumentacji przedprojektowej i projektowej. Zgodność realizacji zadań z zakresu ochrony drzew i krzewów z powyższą dokumentacją powinna być przedmiotem nadzorów: inwestorskiego, budowlanego i konserwatorskiego.

Obowiązek właściwego zabezpieczenia elementów środowiska przyrodniczego, w tym istniejących na placu budowy drzew i krzewów, spoczywa na wykonawcy robót oraz na inwestorze, który zobligowany jest do dopilnowania, aby wykonawca robót zabezpieczył drzewa w sposób gwarantujący ich skuteczną ochronę przed zniszczeniami oraz by przeżywały one inwestycję w nie pogorszonej kondycji¹⁸.

¹⁵ Zakres opracowań przedprojektowych, których celem jest zagwarantowanie poszanowania dla środowiska w trakcie prowadzenia działań inwestycyjnych, został określony dla poszczególnych typów inwestycji Ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2018 r. poz. 2081, z 2019 r. poz. 630).

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego (Dz. U. poz. 462 z 27 kwietnia 2012 r.), art. 11 ust. 2 pkt. 11.

¹⁷ Zasady sporządzania „Programu ochrony drzew objętych inwestycją” szczegółowo opisuje: Ziemiańska M., Dworniczak Ł., Piotrowski M., *Skuteczna ochrona drzew w procesie inwestycyjnym*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 224, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>, [dostęp: 08.07.2019], s. 229. Autorzy tej publikacji charakteryzują takie postępowanie jako dobrą praktykę, gdy w granicach inwestycji znajdują się drzewa i krzewy o szczególnej wartości. Należy uznać, że obiekty wpisane do rejestru zabytków spełniają te kryteria w całości.

¹⁸ Ziemiańska M., Dworniczak Ł., Piotrowski M., *Skuteczna ochrona drzew w procesie inwestycyjnym*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 230, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>.

Prawidłowe zabezpieczenie drzew i krzewów w czasie trwania robót budowlanych musi dotyczyć zarówno poszczególnych ich części, jak i lokalnych warunków siedliskowych.

Poniżej podano **podstawowe metody ochrony drzew i krzewów** na obszarze robót budowlanych¹⁹:

Tworzenie stref ochrony drzew i krzewów

Głównym celem tworzenia strefy ochrony wokół drzew i krzewów jest zabezpieczenie gleby w ich systemach korzeniowych przed zagęszczeniem i zanieczyszczeniem, a także zabezpieczenie ich części nadziemnych. Strefa ochrony drzew i krzewów powinna zostać wyznaczona na podstawie danych pozyskanych z inwentaryzacji dendrologicznej oraz z wizji terenowej, służących rozpoznaniu rozmieszczenia drzew i krzewów, uznanych ze względów konserwatorskich i przyrodniczych za cenne. Strefa ochrony drzew i krzewów powinna obejmować obszar o obrysie 1–2 m większym niż zasięg ich koron. Strefa ta powinna zostać otoczona tymczasowym ogrodzeniem o wysokości minimum 1,5 m i czytelnie oznakowana, np. tablicą informacyjną. **Uwaga:** zalecane kiedyś i nadal niekiedy obecne na placach budowy szalowanie pnia deskami nie jest sposobem zabezpieczenia drzewa, nie chroni go dostatecznie, a oparcie szalunku na szyjach korzeniowych powoduje ich uszkodzenia.

Stosowanie metod bezrozkopowych przy budowie instalacji podziemnych

Głównym celem stosowania metod bezrozkopowych, w kontekście ochrony drzew i krzewów, jest eliminacja niekorzystnie oddziałujących na drzewa i krzewy wykopów związanych z budową instalacji podziemnych i będących przyczyną powstawania leja depresyjnego. Metoda ta polega na stosowaniu horyzontalnie sterowanych przecisków i przewiertów.

Stosowanie ręcznej metody prowadzenia prac ziemnych

Metoda ta powinna być stosowana, jeśli z jakiegoś uzasadnionego, wyjątkowego powodu konieczne jest prowadzenie robót ziemnych w obrębie systemów korzeniowych drzew i krzewów, przy czym należy dążyć do minimalizacji rozmiarów wykopów. Ręczne wykonywanie wykopów umożliwia większą precyzję prac, w tym np. zachowanie korzeni centralnych i nie powoduje tak dużego zagęszczenia podłoża, jak wykonywanie wykopów przy użyciu maszyn budowlanych. Prace ziemne w pobliżu drzew należy prowadzić w możliwie jak najkrótszym czasie i w okresie spoczynku fizjologicznego roślin²⁰. W każdym przypadku należy zabezpieczyć korzenie przed przesuszeniem np. za pomocą mat, ekranów itp. i podlewania.

¹⁹ Katalog działań z zakresu ochrony drzew na terenie inwestycji opracowano na podstawie: Ziemiańska M., Dworniczak Ł., Piotrowski M., *Skuteczna ochrona drzew w procesie inwestycyjnym*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 230, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf> oraz Borowski J., Fortuna-Antoszkiewicz B., Łukaszewicz J., Rosłon-Szeryńska E., Sitarski M., Suchocka M., Wysocki Cz., *Standardy Kształtowania Zieleni Warszawy*, Warszawa, kwiecień 2016.

²⁰ Ziemiańska M., Dworniczak Ł., Piotrowski M., *Skuteczna ochrona drzew w procesie inwestycyjnym*, *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 235, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>.

Budowa tymczasowych dróg

Jeśli zachodzi uzasadniona potrzeba poruszania się sprzętu budowlanego w sąsiedztwie drzew i krzewów, np. jeśli wyznaczenie strefy ochrony jest niemożliwe, należy starać się zminimalizować jego nacisk na podłoże. W takiej sytuacji drogi tymczasowe, budowane w związku z prowadzonymi robotami, powinny mieć nawierzchnię wykonaną w technologii „geokraty”, ułożonej na warstwie kory lub naturalnego kruszywa o minimalnej grubości 15 cm – możliwie jak najdalej od pni drzew i od krzewów.

Budowa placów służących składowaniu materiałów budowlanych

Place służące składowaniu materiałów budowlanych powinny być rozmieszczone poza strefą ochrony drzew i krzewów i tak zabezpieczone, aby składowane na nich szkodliwe dla drzew materiały budowlane, takie jak cement czy wapno, nie spływały wraz z wodą opadową czy wodą wykorzystywaną w trakcie budowy w kierunku zadrzewień.

Jeśli z uzasadnionego powodu jakiś rodzaj materiałów budowlanych (nietoksycznych) musi być składowany w pobliżu drzew i krzewów należy ograniczyć jego nacisk na podłoże, aby zminimalizować jego zagęszczanie. W tym celu należy wykonać nawierzchnię placu w technologii „geokraty”, ułożonej na warstwie kory lub naturalnego kruszywa o minimalnej grubości 15 cm – możliwie jak najdalej od pni drzew i od krzewów.

Stosowanie ekranów korzeniowych

Jeśli z uzasadnionych powodów zachodzi konieczność odsłonięcia na dłuższy okres ściany wykopu, w którym tkwią korzenie, należy je zabezpieczyć osłoną w formie ekranu korzeniowego, chroniącego je przed przesuszeniem i przemarzeniem. Należy zapewnić odtworzenie gleby w obrębie wykopu po zakończonych pracach.

Stosowanie prawidłowych technik cięcia korzeni

W wyjątkowych, uzasadnionych sytuacjach dopuszczalne jest punktowe cięcie korzeni. Ich średnica nie może przekraczać 1,5 cm. Cięcia powinny być wykonywane pod kątem prostym, aby zminimalizować powierzchnie ran. Miejsce cięcia powinno zostać posmarowane fungicydem, chroniącym przed infekcjami grzybowymi²¹.

Stosowanie prawidłowych cięć w koronach drzew

Cięcia w koronach drzew powinny mieć charakter wyjątkowy. Dopuszczalne jest cięcie cienkich gałęzi (średnica od 1 do 3 cm) i drobnych gałęzi (od 3 do 5 cm). Nie należy ciąć gałęzi średnich (od 5 do 10 cm) oraz konarów (powyżej 10 cm średnicy), gdyż stwarza to warunki dla rozwoju groźnych infekcji oraz osłabia wstrukturę drzewa. Nie należy również drzew podkrzesywać ani ogławiać. Jednakże w przypadku zaistnienia kolizji, mogących mieć negatywne skutki dla drzewa, można dopuścić częściową redukcję pojedynczych konarów lub części korony pod warunkiem zapewnienia całościowej pielęgnacji drzewa lub krzewu po wykonanych pracach, a zwłaszcza cięć formujących w obrębie całej korony, które przywrócą równowagę pokroju drzewa zgodnie z przesłankami historycznymi.

²¹ Borowski J., Motas M., *Podstawy pielęgnacji drzew*, [w:] *Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka*, Witkoś-Gnach K., Tyszko-Chmielowiec P., (red.) 2014, s. 209, źródło: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>.

Rozluźnienie nadmiernie zagęszczonej gleby lub gleby zanieczyszczonej w obrębie systemów korzeniowych drzew

Nie należy dopuszczać do zagęszczania i zanieczyszczenia gruntu w obrębie systemów korzeniowych drzew w związku z prowadzonymi pracami. Jeśli to jednak nastąpi, należy dążyć do poprawy struktury i właściwości gleby np. przy użyciu urządzenia Air Spade, dzięki któremu możliwe jest wykonanie rozluźnienia oraz napowietrzenia gleby, przy wykorzystaniu strumienia sprężonego powietrza. Czynność ta powinna być wykonana przez doświadczonego arborystę, aby nie doprowadzić do nadmiernego przesuszenia czy uszkodzenia korzeni. Technologia ta może być również wykorzystana przy wymianie chemicznie zanieczyszczonej gleby.

Stosowanie rozwiązań prewencyjnych

Drzewa i krzewy występujące w granicach obszaru prowadzenia robót budowlanych narażone są na stres budowlany. Jego stopień można ograniczyć, dbając o bieżącą kondycję drzew przy pomocy niektórych zabiegów ogrodniczych, takich jak **mulczowanie** (ściółkowanie) strefy systemu korzeniowego, służące zatrzymaniu wilgoci w podłożu; **stosowanie szczepionek mikoryzowych**, służących podniesieniu żywotności drzew; **podlewanie** drzew i krzewów, zwłaszcza wobec niebezpieczeństwa oddziaływania na nie tzw. leja depresyjnego; **cieniowanie** koron drzew oraz krzewów, ograniczające transpirację.

Stałe monitorowanie stanu drzew i ich zabezpieczeń w trakcie inwestycji

Przez cały okres prowadzenia robót budowlanych stan zdrowotny drzew i krzewów, rosnących na terenie budowy i w jego sąsiedztwie, powinien być monitorowany przez wykonawcę robót, inwestora (w ramach nadzoru inwestorskiego), a także przedstawicieli nadzoru budowlanego i służb konserwatorskich (w ramach nadzoru konserwatorskiego).

Kompleksowa pielęgnacja drzew po zakończeniu robót budowlanych

Drzewa i krzewy rosnące na obszarze, na którym prowadzono roboty budowlane, powinny być po ich zakończeniu poddane intensywnej pielęgnacji. Jej zakres jest kwestią indywidualną i powinien być ściśle uzależniony od stanu zdrowotnego drzew i krzewów.

Edukacja uczestników procesu inwestycyjnego

Wszyscy uczestnicy procesu inwestycyjnego powinni mieć podstawową wiedzę co do zagrożeń dla drzew i krzewów na placu budowy, sposobów ich zabezpieczania na okres trwania inwestycji i dalszej pielęgnacji po jej zakończeniu, wysokości kar grożących za zniszczenie drzew i krzewów na obszarze objętym robotami budowlanymi i w jego otoczeniu – w parkach, ogrodach i w innych formach zaprojektowanej zieleni.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. prawo budowlane (Dz. U. z 2019 r. poz. 1186)
- Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 1935)
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2018 r. poz. 2081, z 2019 r. poz. 630)
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067)

- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 1614)
- Rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z dnia 2 marca 1999 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie (Dz. U. nr 43 poz. 430 z 14 maja 1999 r.)

Literatura

Drzewa w krajobrazie. Podręcznik praktyka, red. Kamil Witkoś-Gmach i Piotr Tyszko-Chmielowiec, Fundacja EkoRozwoju, Wrocław 2014, pozycja dostępna on-line: <http://www.aleje.org.pl/images/publikacje/drzewa-w-krajobrazie-podrecznik-praktyka-small.pdf>.

Wytyczne dotyczące ochrony zabytków techniki

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 22 marca 2019 r., DOZ.6521.15.2019.DJ)

I. Wstęp

Zabytki techniki posiadają szereg cech odrębnych, determinowanych pierwotną funkcją, rozwiązaniami technicznymi, konstrukcją i formą oraz znaczeniem historycznym, kulturowym, społecznym. Owe odrębności stanowią podstawę wydzielenia kategorii zabytków na gruncie normatywno-prawnym. W ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określono je jako „obiekty techniki”, dla zabytków nieruchomych (art. 6 ust. 1 pkt 1 lit. e) oraz „wytwory techniki”, dla zabytków ruchomych (art. 6 ust. 1 pkt 2 lit. d). Ponadto, zabytki techniki mogą zawierać się w innych normatywnie przyjętych kategoriach. Na przykład: pradziejowe relikty działalności gospodarczej zazwyczaj są uważane za zabytki archeologiczne; budowlane struktury przemysłowe zazwyczaj są kwalifikowane jako dzieła architektury i budownictwa. Nie ma sprzeczności w tego rodzaju postępowaniu, bowiem wiele obiektów – bądź ich zespołów – oraz wytworów posiada cechy wspólne dla więcej niż jednej sklasyfikowanej kategorii zabytków.

O kwalifikacji zabytku do kategorii obiektów lub wytworów techniki winno decydować rozpoznanie w nim materialnych śladów pierwotnych funkcji – dla których pełnienia zabytek powstał – które stanowią świadectwo praktycznej realizacji idei technicznych, będącej przejawem wykorzystania wiedzy z zakresu nauk przyrodniczych i technicznych. Dotyczy to również części zabytku, stanowiącej obiekt lub wytwór techniki historycznie zintegrowany z dziełem architektury lub budownictwa.

Ponadto zespoły zabytków nieruchomych należy traktować jako funkcjonalną całość, nawet jeśli wchodzące w skład zespołu obiekty pełniły inne niż produkcyjne funkcje (biurowe, socjalne, magazynowe itp.) oraz kwalifikować w całości jako zabytki techniki. Konieczne jest również zwrócenie uwagi na towarzyszące obiekty infrastruktury nadziemnej i podziemnej stanowiące składową część obiektu objętego ochroną, takie jak: torowiska, rozjazdy, obrotnice kolejowe, sieci energetyczne, transformatory, urządzenia wodociągowe, urządzenia sterujące ruchem, urządzenia transportowe itp. Należy je traktować jako część zabytku techniki.

Podczas postępowania konserwatorskiego przy zabytkach techniki należy przyjąć ogólną zasadę, że obejmowanie ich ochroną i opieką konserwatorską służy zachowaniu i niepogorszeniu zawierających się w nich wartości zabytkowych. Wartości zabytkowe należy artykułować na gruncie normatywno-prawnym, przy czym powinny one zawierać się co najmniej w jednej z trzech grup wartości, wyszczególnionych w definicji zabytku użytej w *ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Dla obiektów techniki i wytworów techniki należy rozumieć, że:

- wartości historyczne zawierają się w zabytku, postrzeganym jako materialny dokument, stanowiący świadectwo dokonania człowieka na polu działalności naukowo-technicznej, przemysłowej, rolniczej, komunikacyjnej, gospodarczej itp.;

- wartości artystyczne odzwierciedlają charakterystyczny dla minionych epok stosunek wrażliwości estetycznej twórców dzieł technicznych, które charakteryzują się mniejszym lub większym stopniem podporządkowania formy funkcjom użytkowym; w szczególnych przypadkach wynikają one również z wysokiego poziomu artystycznego wytworu lub obiektu techniki, jego dekoracji, jego wystroju, związku z uznanym artystą, przejawem stylu, nurtu artystycznego, relacji przestrzennych zespołu, związku z otoczeniem;
- wartości naukowe wypływają ze szczególnego miejsca zabytków techniki wśród źródeł poznawczych do badań nad rozwojem cywilizacji, przenoszących do współczesności wiedzę o stanie nauki i techniki w minionych okresach historycznych, a także wiedzę o ich wpływie na rozwój nauki i techniki.

II. Zasady postępowania konserwatorskiego względem zabytków techniki

a) Rozpoznanie wartości zabytku i obejmowanie go ochroną prawną

1. W ramach rozpoznania należy dokonać identyfikacji i oceny wartości zabytkowego obiektu lub wytworu techniki, w tym wskazania tych atrybutów zabytku, w których wartości te się zawierają. Oceny wartości należy dokonywać z uwzględnieniem wiedzy z zakresu historii techniki, inżynierii, przemysłu, rolnictwa i innych dziedzin techniki, biorąc pod uwagę:

- autentyzm i stopień zachowania zabytku (przede wszystkim rozumiany jako stan zachowania elementów pozwalających na pełnienie określonych funkcji technicznych),
- dla zabytków nieruchomych czytelność pierwotnie pełnionej funkcji.

Określanie wartości zabytku techniki winno być poprzedzone przygotowaniem profesjonalnej dokumentacji, ukazującej aktualny stan zabytku, zawierającej informacje historyczne o jego powstaniu, funkcji, przemianach konstrukcji i formy, zmianach funkcji oraz o jego znaczeniu gospodarczym i społecznym.

Na tym etapie niezwykle istotne jest właściwe ustalenie, czy zabytek techniki jest zabytkiem nieruchomym, czy też zabytkiem ruchomym. W związku z tym pamiętać należy, że zabytkiem nieruchomym jest nieruchomości lub jej część, których zachowanie ze względu na posiadane wartości leży w interesie społecznym. Zabytkami nieruchomymi będą zatem części składowe nieruchomości, a więc nie tylko budynki, ale także urządzenia trwale z gruntem związane.

Dobór sposobu wykonania i zakresu przedmiotowego dokumentacji należy uzależnić od rodzaju, charakteru i stanu zachowania obiektu lub wytworu techniki. Podstawową dokumentację stanowi **Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego** lub **Karta ewidencji ruchomych zabytków techniki**. Należy dążyć by dokumentacja zabytku techniki była wykonywana przez lub przy współudziale zabytkoznawcy, historyka techniki lub przy współudziale specjalisty w określonej dziedzinie techniki.

2. W przypadku zabytku nieruchomego należy stosować się do **Instrukcji opracowywania kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych**, przygotowanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Oprócz standardowych informacji zawartych w karcie, dla zabytków techniki należy uwzględnić takie dane, jak:
 - lokalizację obiektów z podaniem ich nazw i oznaczeń obiektów według systemu zakładowego (dla zespołów fabrycznych) lub lokalizację według obowiązującego pikietażu (dla obiektów komunikacyjnych);
 - pierwotny schemat funkcjonalny, przebieg ciągu technologicznego (dla obiektów przemysłowych);
 - powód powstania oraz znaczenie gospodarcze i społeczne obiektu;

- nawarstwienia związane z jego eksploatacją, naprawą, modernizacją, zmianą funkcji itp., a także opis zasady działania poszczególnych części zabytku;
 - stan infrastruktury technicznej związanej z zabytkiem (torowiska, drogi, place, urządzenia techniczne etc.);
 - rysunki/schematy inwentaryzacyjne odzwierciedlające układy konstrukcji, rozmieszczenia oraz wzajemne powiązania maszyn i urządzeń lub ich śladów;
 - fotografie pokazujące struktury budowlane i techniczne, maszyny oraz urządzenia, tabliczki firmowe i znamionowe, charakterystyczne detale, napisy, znaki fabryczne itp.
3. Należy bezwzględnie kierować się zasadą obejmowania ochroną konserwatorską budynków wraz z wyposażeniem stanowiącym integralne ich części. Za takie należy uznawać:
 - maszyny i wyposażenie związane z prowadzonym procesem produkcyjnym
 - elementy wyposażenia celowo trwale związanego z elementami budowlanymi, takie jak: konstrukcje suwnic, tory, instalacje technologiczne, podstawy pod maszyny, trwałe umeblowanie, np. wbudowane stoły, ławy, szafy. Gdy wyposażenie ruchome budynku posiada wartości zabytkowe i jest z nim powiązane historycznie można takie wyposażenie wpisać do rejestru zabytków ruchomych.
 4. W uzasadnionych przypadkach do rejestru należy wpisać otoczenie nieruchomości zabytku techniki dla zachowania jego wartości widokowych oraz ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.
 5. W szczególnych okolicznościach, np. przy skażeniu chemicznym zabytku techniki, jego negatywnym oddziaływaniu na środowisko naturalne, przy utracie substancji lub zmiany jej cech fizykochemicznych w stopniu uniemożliwiającym dalszą jego egzystencję nawet w przypadku zmiany funkcji, przy postępowaniu w sprawie wpisu do rejestru zabytków należy dokonać wnikliwej oceny możliwości jego trwałego zachowania i od tego uzależnić dalsze działania związane z jego ochroną.

b) Prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych oraz podejmowanie innych działań przy zabytku techniki

1. Celem prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych lub innych działań prowadzonych przy zabytku techniki jest trwałe zachowanie jego substancji, konstrukcji i formy – w szczególnych sytuacjach również funkcji technicznej – które w całości stanowią świadectwo praktycznej realizacji idei technicznych, technologicznych, gospodarczych, przemysłowych, rolniczych, komunikacyjnych itp.
2. Wydanie pozwolenia na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych oraz podejmowanie innych działań przy zabytku techniki wpisanym do rejestru zabytków, jak również na prowadzenie robót budowlanych w jego otoczeniu, winno być poprzedzone wykonaniem stosownej ekspertyzy stanu technicznego zabytku.

Należy dążyć by opracowanie programu prac konserwatorskich, restauratorskich, oraz projektu budowlanego odbywało się przy współudziale zabytkoznawcy historyka techniki, a w przypadku zabytku z zachowaną funkcją techniczną – obowiązkowo przy współudziale specjalisty z dziedziny techniki właściwej dla przedmiotowego zabytku.

W programie prac przy zabytku techniki należy określić funkcję jaką zabytek będzie pełnił po ich zakończeniu, zwracając uwagę, aby po wykonaniu prac pierwotna funkcja lub proces techniczny był czytelny.

Należy przedstawić koncepcję zarządzania zabytkiem, pozostającą w zgodzie z zachowaniem wartości zabytkowych, które zadecydowały o objęciu zabytku techniki ochroną konserwatorską.

3. Prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane oraz inne działania nie mogą prowadzić do zatarcia cech przynależnych tym elementom zabytku techniki, które w przeszłości określały jego oryginalną funkcję, prowadzony proces techniczny lub oryginalny ustrój konstrukcyjny.

Ponadto należy dążyć do trwałego zachowania detali nieposiadających bezpośredniego znaczenia dla ustroju technicznego zabytku techniki, świadczących natomiast o jego np. przemysłowo-technicznym charakterze, takich jak: charakterystyczne wielopopolowe szklenie okien, świetliki dachowe, kominy, wielkie wrota wejściowe do budynków przemysłowych, kanały służące prowadzeniu instalacji, ślady prowadzenia działalności górniczej (np. obróbki ścian) itp.

4. W przypadku podejmowania robót budowlanych przy nieruchomym zabytku techniki, dla zachowania integralności jego historycznych elementów (w nawiązaniu do zasady minimalnej niezbędnej ingerencji w strukturze zabytku), należy dążyć do wykorzystania możliwości zastosowania odstępstw od przepisów techniczno-budowlanych, w tym pożarowych, wymaganych w budownictwie współczesnym, stosownie do art. 9 ustawy Prawo budowlane. Dotyczy to również wykorzystania ekspertyz wskazujących na inny sposób spełniania wymogów zawartych w tych przepisach. W przypadku konieczności wymiany substancji budowlanej należy stosować substancję o cechach identycznych lub zbliżonych do pierwotnej, a zarazem ustrój konstrukcyjny, jak i forma części zabytku podlegającej wymianie powinny stanowić jej rekonstrukcję. Dodawane współczesne struktury pomocnicze wzmacniające strukturę zabytku powinny posiadać charakter dyskretny. Natomiast elementy tradycyjnego zabezpieczania i wzmacniania, np. wyrobisk i pustek poeksploatacyjnych w kopalniach, podlegające cyklicznej wymianie, powinny być wykonywane z tradycyjnego materiału i o historycznej konstrukcji.
5. Dobór zakresu adaptacji zabytków techniki, wiążącej się z koniecznością zmiany funkcji, winien być określony trwałym zachowaniem zasadniczych atrybutów zabytku, decydujących o objęciu go ochroną prawną. Należy zwrócić uwagę na istnienie ograniczeń adaptacyjnych związanych z zastosowaniem pierwotnie odmiennych norm budowlanych, np. cieplnych, oświetlenia, nośności, a także sanitarnych, bezpieczeństwa, ochrony środowiska oraz związanych z przestrzeganiem prawa górniczego i geologicznego, prawa wodnego itd. W przypadku niektórych, nadal użytkowanych zabytków techniki, np. kanały wodne, śluzy itp., ze względu na bezpieczeństwo użytkowania, należy dopuścić wymianę części elementów na nowe tego samego typu lub wyjątkowo dopuścić montaż współczesnych mechanizmów, przyjmując zasadę maksymalnego zachowania oryginalnej substancji, łącznie z pozostawieniem w zabytku elementów już nieużywnych, w celu zachowania historycznego wyglądu zabytku.
6. W przypadku wielkopowierzchniowych zespołów, stanowiących zabytek techniki (fabryki, kopalnie, huty etc.), składających się z obiektów o zróżnicowanych funkcjach (produkcyjnych, magazynowych, biurowych, socjalnych, mieszkaniowych itp.), których zagospodarowanie przez jeden podmiot stanowi trudność, zachodzi konieczność użytkowania zabytku przez kilku posiadaczy oraz związana z tym konieczność podziału własności. Należy wówczas stosować zasadę, iż odrębnie zagospodarowane poszczególne części zespołu powinny zachować integralność zabytku w jego oryginalnym kształcie, w tym zachowany powinien być: oryginalny układ powiązań komunikacyjnych (bez wprowadzenia fizycznych wygradzeń podzielonych części zacierających te powiązania), układ rozmieszczenia budynków, układ zachowanej zieleni. Przyjęta

- ma być zasada stosowania jednolitych materiałów budowlanych, wspólnej kolorystyki przy remontach poszczególnych obiektów.
7. W przypadku konieczności rekultywacji terenów przemysłowych należy dążyć do zachowania reliktyw historycznego zagospodarowania tego terenu, które w czytelny sposób przekażą informacje o przemysłowej funkcji terenu.
 8. W projektach adaptacji zabytków techniki do nowych funkcji należy szczególną uwagę zwrócić na czytelność zachowanej infrastruktury nadziemnej i podziemnej (torowiska, rozjazdy, obrotnice kolejowe, place, drogi dojazdowe etc.).
 9. W procesie sporządzania dokumentacji konserwatorskiej należy zwrócić uwagę na często powiązane z zabytkiem techniki ślady ukształtowanej przez przemysł kultury niematerialnej (język, tradycje zawodowe, relacje społeczne etc.).

Zasady postępowania przy wydawaniu pozwoleń na poszukiwanie zabytków, w tym archeologicznych, na nieruchomościach stanowiących własność różnych podmiotów

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 13 czerwca 2019 r., DOZ-OAiK.6521.9.2019.KD)

W związku z pojawiającymi się wątpliwościami w zakresie interpretacji przepisów dotyczących pozwoleń na poszukiwanie zabytków, w tym zabytków archeologicznych, w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego przeanalizowano szczegółowo prawne i praktyczne aspekty wydawania tych pozwoleń w zakresie sposobu rozpatrywania oraz rozstrzygnięcia wniosków o wydanie pozwoleń na prowadzenie badań na obszarach zawierających nieruchomości stanowiące własność różnych podmiotów.

Podstawę prawną wydawania pozwoleń na poszukiwania zabytków stanowi przepis art. 36 ust. 1 pkt 12 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, ze zm.). Szczegółowy tryb ich wydawania, dane i informacje, które mają zawierać wnioski o wydanie pozwolenia, dokumentację dołączaną do wniosków niezbędną do ich rozpatrzenia, a także dane i informacje, które zawierają pozwolenia oraz warunki, które mogą zostać w nich zastrzeżone, określa rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na listę skarbów dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. poz. 1609).

W kontekście wskazanego powyżej problemu podstawowe znaczenie ma zasada, iż jedna decyzja administracyjna rozstrzyga konkretną jedną sprawę administracyjną. **Należy uznać, że o tej jedności decyduje przedmiot sprawy.** Nie ulega przy tym wątpliwości, że w jednej sprawie, w jednym postępowaniu administracyjnym, może brać udział więcej stron. Jest to sytuacja, w której występuje wielość stron postępowania w jednej sprawie administracyjnej, tj. sprawie dotyczącej tego samego przedmiotu. Innymi słowy, z wielością stron w jednej sprawie mamy do czynienia w tych przypadkach, gdy w postępowaniu rozstrzygana jest sprawa administracyjna tożsama pod względem przedmiotowym, której rozstrzygnięcie ukształtuje sytuację prawną wielu podmiotów. Ma to określone następstwa w razie wniesienia przez jedną stronę środka zaskarżenia. Złożenie odwołania przez jedną ze stron oznacza zaskarżenie decyzji w jej całości, a zatem obejmuje nie tylko zaskarżenie decyzji, w części dotyczącej rozstrzygnięcia sytuacji prawnej strony wnoszącej odwołanie, ale również rozstrzygnięcie sytuacji prawnej pozostałych stron. Konsekwencją prawną zatem wniesienia odwołania przez jedną ze

stron jest to, że decyzja organu I instancji jest decyzją nieostateczną również dla pozostałych stron.

Kwestia przedmiotu postępowania w kontekście wielości stron jednego postępowania musi być rozpatrywana w świetle przepisów prawa materialnego, normującego określoną sferę działalności. Oznacza to, że w danych okolicznościach sprawy różne podmioty musi łączyć element istotny z punktu widzenia danej ustawy, tj. z punktu widzenia merytorycznego. Z wieloma sprawami będziemy mieli natomiast do czynienia w sytuacji, gdy przy wielości podmiotów i przedmiotów postępowania tożsamość sprawy będzie miała charakter wyłącznie zewnętrzny, formalny, nieistotny z punktu widzenia prawa materialnego.

W przypadku pozwoleń na poszukiwania zabytków, w tym zabytków archeologicznych, przedmiot postępowania jako element istotny z merytorycznego punktu widzenia, należy oczywiście rozpatrywać w świetle przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Trzeba w tym miejscu wskazać, że z punktu widzenia norm zawartych w tej ustawie takim elementem jest niewątpliwie:

- określony zabytek lub grupa zabytków, np. w postępowaniach w sprawie: wpisu zabytku do rejestru, prowadzenia prac konserwatorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytku, w tym badań archeologicznych;
- określona planowana inwestycja – w postępowaniach w sprawie prowadzenia działań przy zabytku, w postępowaniach w sprawie wydania decyzji, o której mowa w art. 31 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także decyzji z art. 32 i pozwolenia na badania archeologiczne.

Wyliczenia te nie są wyczerpujące i sprowadzają się do wymienienia najczęściej występujących i typowych sytuacji.

Odnosząc powyższe rozważania do poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych, należy stwierdzić, że przepis § 10 ust. 1 ww. rozporządzenia, wśród obligatoryjnych elementów wniosku, wskazuje w szczególności określenie miejsca (obszaru) poszukiwań (pkt 2), a także uzasadnienie wniosku. Ponadto, zgodnie z § 10 ust. 3 pkt 1 rozporządzenia, do wniosku o wydanie ww. pozwolenia należy dołączyć program poszukiwania zabytków, określający zakres i sposób prowadzenia poszukiwań. Te wymogi prowadzą przede wszystkim do przyjęcia „obszaru poszukiwań” jako elementu istotnego dla uznania, że mamy do czynienia w danym przypadku z jedną lub wieloma sprawami administracyjnymi, określonymi we wniosku o wydanie pozwolenia. W świetle cytowanych przepisów ww. rozporządzenia obszar poszukiwań to teren, na którym wnioskodawca zamierza przeprowadzić poszukiwania zabytków zgodnie z pewnymi przyjętymi założeniami. Założenia te mogą w szczególności dotyczyć poszukiwania określonego zabytku lub grupy zabytków danego rodzaju.

Powyższa koncepcja będzie miała zastosowanie nie tylko w sytuacji, gdy przedmiotem postępowania jest wydanie pozwolenia na poszukiwanie zabytków na terenie tworzącym pod względem powierzchni zwartą całość składającą się z różnych nieruchomości, ale także w sytuacji, gdy „obszar poszukiwań” składa się z różnych rozproszonych w terenie nieruchomości lub ich zespołów, niesąsiadujących ze sobą, na których wnioskodawca zamierza prowadzić poszukiwania według określonych założeń lub w określonym celu.

Podsumowując powyższe wywody, należy stwierdzić, że w przypadku wyodrębnienia, na podstawie wniosku strony, „obszaru poszukiwań” w powyższym rozumieniu, zaistnieje sytuacja, w której przedmiotem sprawy jest wydanie pozwolenia na poszukiwanie zabytków na tym obszarze. Oznacza to, że wniosek strony należy rozpatrzyć w jednej decyzji, obejmującej cały obszar, również w sytuacji, gdy dotyczy on wielu nieruchomości położonych w różnych miejscach, stanowiących własność różnych osób.

Standardy postępowania konserwatorskiego w zakresie zagospodarowania przestrzeni rynkowych

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 2 sierpnia 2019 r., DOZ.6521.26.2019.DJ)

W Zaleceniach UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego z 2011 roku znalazły się wskazania postulujące podejście krajobrazowe do historycznego dziedzictwa miejskiego, którego celem byłoby zachowanie jakości środowiska człowieka poprzez wykorzystywanie przestrzeni miejskich w sposób efektywny i oparty na zasadach trwałego i zrównoważonego rozwoju. Podstawą tego rodzaju działań powinna być harmonijna i zrównoważona relacja między środowiskiem miejskim i przyrodniczym oraz między potrzebami obecnych i przyszłych pokoleń a spuścizną przeszłości. W tym kontekście warto więc zwrócić uwagę na działania rewaloryzacyjne podejmowane w ostatnim czasie w stosunku do wielu przestrzeni rynkowych w Polsce.

Rynek to charakterystyczny element nie tylko większości polskich miast, ale także niektórych wsi. Rynki stanowiły centralną część miejscowości, na której lokalizowano siedziby lokalnych władz i kościoły. Pierwotnie pełniły także funkcje handlowe. Skutkowało to sytuowaniem na nich typowej zabudowy, jaką stanowiły sukienice, kramy, ławy chlebowe i wagi. Na rynkach umieszczano także pręgierze i studnie.

W wieku XX funkcja historycznego rynku zmieniła się definitywnie. Razem z nową funkcją rekreacyjną, turystyczną i usługowo-handlową (kawiarnie, restauracje); na rynkach pojawiła się komponowana zieleń z drzewami. Niestety w ostatnich latach na skutek błędnej interpretacji funkcji współczesnego rynku służby konserwatorskie wydawały zgody na usuwanie drzew i komponowanej zieleni z ich obszarów. Doprowadziło to do nieodwracalnych zmian w ich wyglądzie i licznych skarg mieszkańców. Tak było na przykład w przypadku rewitalizacji rynków we Włocławku, Białymstoku, Skierniewicach i Kielcach.

Komponowaną zieleń można jednak pogodzić ze współczesną funkcją rynków, w tym reprezentacyjną (uroczystości, wiece). Należy zatem dążyć do przywrócenia w uzasadnionych przypadkach zieleni – jako ważnego elementu zagospodarowania przestrzeni rynkowych. W tym celu należy przede wszystkim wykorzystywać określone gatunki drzew liściastych (nierekomendowane są drzewa iglaste i tuje), charakterystyczne dla polskiego krajobrazu.

Wytyczne w zakresie postępowania wojewódzkich konserwatorów zabytków w związku z działalnością na terenie naszego kraju amerykańskiej agencji rządowej Defense POW/MIA Accounting Agency [dalej: DPAA]

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 3 grudnia 2019 r., DOZ-KiNK.070.27.2019.WJ)

A amerykańska agencja rządowa, która rozpoczęła działalność na terenie naszego kraju, zajmuje się poszukiwaniem szczątków żołnierzy amerykańskich poległych podczas konfliktów zbrojnych. Działania te związane są przede wszystkim z poszukiwaniami miejsc katastrof samolotów Sił Powietrznych Armii Stanów Zjednoczonych zestrzelonych na terenie dzisiejszej Polski w trakcie II wojny światowej. Ze względu na uwarunkowania historyczne i kontekst tego typu znalezisk dostrzec trzeba, iż problematyka stricte konserwatorska zazębia się tu (lub może zazębiać) z procedurą ekshumacji grobu wojennego, zgodnie z jego szeroko zakrojoną definicją uregulowaną w art. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych. (Dz. U. 1933 Nr 39, poz. 311, ze zm.). Tak więc, obok decyzji administracyjnej wydawanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, w tego typu pracach wymagana być może również zgoda Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej na ekshumację grobu wojennego w zw. z art. 4 ust. 1 ustawy o grobach i cmentarzach wojennych.

W związku z podjęciem oficjalnej współpracy pomiędzy IPN a DPAA, w ramach podpisanej umowy, można spodziewać się, iż działania związane z poszukiwaniami amerykańskich pilotów zestrzelonych nad terenem dzisiejszej Polski lub jeńców przetrzymywanych w obozach jenieckich będą zintensyfikowane. W związku z możliwymi wątpliwościami w zakresie działań rzeczonyj agencji uprzejmie proszę o stosowanie poniższych wytycznych.

1. Pozostałości obiektów związanych z techniką wojskową, takich jak samoloty, które w szczególności wiązać się będą z działalnością DPAA, powinny być kwalifikowane jako zabytki.

Zgodnie z obowiązującym brzmieniem definicji zabytku art. 3 pkt 1 u.o.z.o.z. odkrywane relikty statków powietrznych związanych z konfliktami zbrojnymi XX w. spełniać będą kryteria określone w ww. definicji, zwłaszcza te mówiące o konieczności posiadania wartości naukowej lub historycznej (rzadziej w tym wypadku wartości artystycznej). Trzeba przy tej okazji przypomnieć, iż w brzmieniu ustawowej definicji zabytku nie ma wyraźnie

zakreślonej granicy chronologicznej. Ustawodawca wspomina tu jedynie o tym, iż ma on być „świadectwem minionej epoki”. Przedmiotowe relikty mogą spełniać również definicję zabytku archeologicznego zawartą w art. 3 pkt 4 u.o.z.o.z. W miejscach zdarzeń historycznych, jakim niewątpliwie są miejsca upadku samolotów w czasie II wojny światowej, jedynie metodyczne eksplorowanie i dokumentacja wszystkich reliktyw prowadzi do odtworzenia przebiegu zdarzeń i może powodować weryfikację źródeł historycznych, np. nieprawdziwie przywołujących okoliczności samego zdarzenia. Jeżeli metoda archeologiczna prowadzi do wniosków, które mogą uzupełnić dotychczasową wiedzę historyczną, przedmioty te kwalifikować należy jako zabytki archeologiczne.

2. Prace zmierzające do wydobycia szczątków ludzkich i zabytków, prowadzone przez DPAA, powinny być realizowane w oparciu o pozwolenie na prowadzenie badań archeologicznych, których warunki realizacji zostaną każdorazowo dookreślone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Obok argumentów stricte merytorycznych realizacja tego typu prac w reżimie badań archeologicznych zapewnia odkrywanym zabytkom gwarancję ich przyszłego przechowywania w związku z koniecznością pozyskania przez wnioskodawcę dokumentu, o którym mowa w § 9 ust. 6 pkt. 5 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków. Co prawda, o tym, gdzie ostatecznie mają trafić pozyskane zabytki decyduje wojewódzki konserwator zabytków w oparciu o art. 35 ust. 3 u.o.z.o.z., jednak pozyskanie „promesy” jednostki muzealnej jest już swego rodzaju deklaracją gotowości przyjęcia zabytków. Kwestia magazynowania, konserwacji i udostępniania do dalszych badań pozyskanych zabytków będzie tym samym stosownie uregulowana zgodnie z warunkami, które określone zostaną w pozwoleniu na prowadzenie badań archeologicznych. Nie bez znaczenia będzie tu również możliwość wyegzekwowania sprawozdania i opracowania z przeprowadzonych badań wraz z pozyskanymi w toku badań zabytkami ruchomymi.

Poszukiwania szczątków samolotów z okresu II wojny światowej często mają miejsce na podstawie pozwolenia na poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy pomocy urządzeń technicznych, elektronicznych i sprzętu do nurkowania, jednak w przypadku działań DPAA jest to niedopuszczalne z uwagi na to, że celem agencji jest odnalezienie i wydobycie szczątków poległych żołnierzy. Pozwolenie na takie poszukiwania nie zawiera kluczowych elementów zapewniających poszanowanie szczątków ludzkich, metodyczne odtworzenie okoliczności zdarzenia i jego profesjonalną dokumentację.

3. Kierownikiem badań archeologicznych prowadzonych przez DPAA może być również archeolog działający z ramienia tej agencji.

Zgodnie z art. 37e ust. 1 u.o.z.o.z. badaniami archeologicznymi kieruje osoba, która ukończyła studia drugiego stopnia lub jednolite studia magisterskie w zakresie archeologii i przez co najmniej 12 miesięcy brała udział w badaniach archeologicznych, przy czym doświadczenie zawodowe może być nabyte poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W przypadku, gdy wnioskodawca zgłasza jako kierownika badań obywatela innego kraju, stosować należy odpowiednie przepisy zawarte w rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 28 września 2018 r. w sprawie nostryfikacji dyplomów

ukończenia studiów za granicą oraz potwierdzania ukończenia studiów na określonym poziomie (Dz. U. z 2018 r., poz. 1881), a także w ustawie z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim (Dz. U. z 1999 r. Nr 90, poz. 999) w odniesieniu do korespondencji i dokumentów urzędowych.

Jednocześnie w związku z prowadzeniem poszukiwań szczątków żołnierzy amerykańskich poległych w czasie II wojny światowej należy wskazać, że państwo polskie nie posiada umowy dwustronnej z USA dotyczącej grobów i miejsc pamięci ofiar wojen i represji. Niezależnie od powyższego, etap planowania badań w omawianym zakresie powinien uwzględniać konsultacje z wyznaczonymi przez wojewodów pracownikami, realizującymi zadania związane z opieką nad grobami i cmentarzami wojennymi. Ewidencjonowanie grobów i cmentarzy wojennych należy do zakresu działania wojewody na podstawie art. 5a ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2017 r., poz. 681, ze zm.). Tryb postępowania uzależniony jest od wyników takiej kwerendy i opisany został w treści wytycznych Generalnego Konserwatora Zabytków z 17 grudnia 2019 r., znak: DOZ-KiNK.6521.32.2018.AO, w sprawie badań archeologicznych, realizowanych w trakcie budowy dróg krajowych i autostrad.

Na zakończenie pragnę przypomnieć, że w tym kontekście należy przestrzegać właściwości Prezesa Instytutu Pamięi Narodowej, co opisano w wytycznych Generalnego Konserwatora Zabytków w sprawie poszukiwania i rozpoznawania miejsc spoczynku ofiar zbrodni wojennych i zbrodni komunistycznych oraz przeprowadzania ekshumacji grobów wojennych, przesłanych do Państwa pismem DOZ.6811.1.2017.AO z dnia 11 kwietnia 2017 r.

Zalecenia w zakresie sposobu postępowania w przypadku inwestycji o charakterze rekonstrukcji, rewitalizacji, skansenu na stanowiskach archeologicznych

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 23 lipca 2020 r., DOZ-KiNK.070.6.2019.WJ)

Dla ochrony dziedzictwa archeologicznego bardzo istotne jest jego zaistnienie w świadomości społecznej. Sprzyja temu m.in. rozwijająca się intensywnie turystyka kulturowa, w tym również archeoturystyka, będąca szansą na przybliżenie społeczeństwu zarówno specyfiki tego zasobu, jak również metod archeologicznych i procesu naukowego, które pozwalają na rekonstruowanie dalekiej przeszłości i przedstawianie jej w sposób zrozumiały dla współczesnego odbiorcy. Wzmoczone zainteresowanie dziedzictwem skłania właścicieli zabytków i ich zarządców do zagospodarowywania obszarów zabytkowych w sposób – z ich punktu widzenia – najbardziej korzystny. Niezwykle istotne jest, aby eksponowanie dziedzictwa archeologicznego i próby komercjalizacji tego zasobu odbywały się w sposób właściwy, bez szkody dla jego zabytkowych wartości i zgodny z przyjętymi zasadami ochrony dziedzictwa archeologicznego. Dziedzictwo archeologiczne jest zasobem nadzwyczaj wrażliwym, narażonym na niszczące działania zarówno ze strony natury, jak i człowieka. Dlatego też wszelkie działania podejmowane w ramach tego zasobu powinny być przeanalizowane pod kątem zachowania świadectw przeszłości w jak najlepszym stanie.

Mimo jasno określonych zasad ochrony dziedzictwa archeologicznego wiele stanowisk archeologicznych ulega bezpowrotnemu zniszczeniu w imię niewłaściwie pojętej popularyzacji przeszłości, realizowanej poprzez budowę „rekonstrukcji” budynków, fortyfikacji i innych konstrukcji; tworzenie skansenów archeologicznych na terenie samego zabytku. Na takie działania szczególnie narażone są stanowiska archeologiczne o własnej formie terenowej - takie jak grodziska, kurhany lub inne, których wartość naukowa, historyczna i artystyczna została potwierdzona i uznana za wyjątkową poprzez wpis do rejestru zabytków. Wzrastająca liczba inwestycji pod hasłem popularyzacji historii, przywrócenia świetności, rewitalizacji czy rekonstrukcji zabytku archeologicznego budzi niepokój o stan zachowania zabytków archeologicznych i obliuguje do przypomnienia zasad oraz określenia wytycznych dla właściwej i skutecznej ochrony dziedzictwa archeologicznego.

Należy podkreślić, że zgodnie z definicją zabytku archeologicznego (art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.) w przypadku nieruchomego zabytku archeologicznego (stanowiska archeologicznego) ochronie podlegają nawarstwienia kulturowe, układ stratygraficzny oraz wszelkie zabytki ruchome znajdujące się w tych nawarstwieniach – również w przypadku, gdy części naziemne zabytku

zostały zniszczone lub nie są widoczne. Dziedzictwo archeologiczne jest nieodnawialne i każda fizyczna ingerencja (również badania wykopaliskowe) w nawarstwienia powoduje ich nieodwracalne zniszczenie. Zatem:

1. Zaleca się unikanie lokalizowania i prowadzenia inwestycji, w tym inwestycji o charakterze rekonstrukcji, rewitalizacji itp., na stanowiskach archeologicznych, a w szczególności na stanowiskach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków. Naruszenie i zniszczenie substancji zabytkowej wiąże się bowiem z utratą wartości naukowej, historycznej lub artystycznej zabytku, stanowiących przedmiot ochrony.
2. W przypadku stanowisk archeologicznych o czytelnej formie terenowej, ważna jest dbałość o utrzymanie niezmiennego, historycznego krajobrazu kulturowego, będącego wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i ludzkich na przestrzeni wieków. Wszelkie zmiany i wprowadzanie weń elementów obcych powodują nieodwracalną utratę wartości tego krajobrazu. W związku z tym nie należy dopuszczać do lokalizowania budynków lub innych elementów architektury, które mogłyby zaburzyć historyczny krajobraz, w bezpośrednim sąsiedztwie zabytku.

Powyższe wytyczne znajdują uzasadnienie w aktach prawnych oraz w dokumentach doktrynalnych. Optymalną formą ochrony dziedzictwa archeologicznego, zgodną z zasadą zrównoważonego rozwoju, jest zachowanie nieruchomości zabytków archeologicznych *in situ*, czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, w stanie możliwie nienaruszonym. Zapisy ratyfikowanej przez Polskę w 1995 roku *Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego*¹ zobowiązują strony do ochrony dziedzictwa archeologicznego poprzez m.in. „(...) utworzenie archeologicznych rezerwatów, nawet gdy nie ma tam widocznych pozostałości na powierzchni lub pod wodą, dla zachowania materialnego doświadczenia do analizy przez następne pokolenia (...), a także (...) konserwację i zachowanie dziedzictwa archeologicznego, jeżeli jest to możliwe na miejscu”.

Kierunek, zarówno pod względem naukowym, jak i pod kątem zarządzania dziedzictwem archeologicznym, wyznaczają zapisy Międzynarodowej Karty Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (tzw. Karta Lozańska, 1990)², w której stwierdza się, że: „Dziedzictwo archeologiczne stanowi podstawowe świadectwo działalności człowieka w przeszłości. Jego ochrona i właściwe zarządzanie nim jest przeto niezbędne, aby umożliwić archeologom i innym naukowcom jego badanie oraz interpretację w imieniu i dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń”. W zapisach Karty podkreślono, że „Dziedzictwo archeologiczne jest delikatnym i nieodnawialnym bogactwem kulturowym. Użytkowanie każdego terenu musi przeto być kontrolowane i rozwijane tak, aby zminimalizować zniszczenie dziedzictwa archeologicznego. Polityka ochrony dziedzictwa archeologicznego powinna stanowić integralny składnik polityki dotyczącej zagospodarowania przestrzennego, rozwoju i planowania, jak również polityki kulturalnej, ochrony środowiska oraz polityki edukacyjnej”, a kluczowe dla ochrony zabytków archeologicznych stwierdzenie zawarto w art. 6: „Ogólnym celem zarządzania dziedzictwem archeologicznym powinna być ochrona zabytków i stanowisk *in situ*”.

Rekonstrukcje, skanseny lub rewitalizacja stanowisk archeologicznych stanowią zagrożenie dla substancji zabytkowej i krajobrazu kulturowego. Przeprowadzenie wyprzedzających badań wykopaliskowych jedynie częściowo dokumentuje pierwotny układ

¹ Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego, Valetta 1992.

² Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska, 1990).

nawarstwień i znajdujących się w nich obiektów archeologicznych będących świadectwem działalności człowieka, jednak nie umniejsza stopnia zniszczeń w obrębie nawarstwień kulturowych. Również badania wykopaliskowe prowadzą do dezintegracji nieruchomego zabytku archeologicznego, dlatego są one uzasadnione jedynie w wyjątkowych przypadkach, wymienionych w art. 5 Karty Lozańskiej: „Wykopaliska należy prowadzić na stanowiskach i przy zabytkach zagrożonych inwestycjami, zmianą zagospodarowania terenu, rabunkiem lub zniszczeniem z przyczyn naturalnych. W wyjątkowych przypadkach można prowadzić wykopaliska stanowisk niezagrażonych, aby rozwiązać problemy badawcze lub aby wyjaśnić je w sposób bardziej skuteczny dla celów prezentacji szerokiej publiczności”. Regułą nadrzędną w ochronie dziedzictwa archeologicznego jest zasada, że „pozyskiwanie informacji o dziedzictwie archeologicznym nie powinno niszczyć świadectwa archeologicznego bardziej, niż jest to konieczne dla celów ochrony lub poznania naukowego”. W przypadku inwestycji o charakterze rekonstrukcji, skansenu lub rewitalizacji na stanowisku archeologicznym zagrożenie dla wartości zabytku jest zagrożeniem sztucznie spowodowanym. Badania wykopaliskowe poprzedzające taką inwestycję nie mają bowiem charakteru ratowniczego, nie są również prowadzone w celu rozwiązania konkretnego problemu badawczego, lecz służą uwolnieniu terenu z nawarstwień kulturowych na potrzeby zaplanowanej inwestycji.

Istotnym problemem jest fakt, że tego rodzaju „rekonstrukcje” na ogół nie spełniają wymogów stawianych rzetelnej, naukowej rekonstrukcji. Wiele zamieszania wprowadza niewłaściwe stosowanie tego terminu. Rekonstruowanie na podstawie źródeł archeologicznych zabudowy z okresów, dla których nie ma przesłanek ikonograficznych, może odbywać się jedynie na poziomie przyziemia. To, co jest wznoszone ponad poziom reliktyw odsloniętych podczas badań, stanowi jedynie hipotezę opartą na domysłach, przypuszczeniach lub analogiach do znanych ze źródeł pisanych i etnograficznych rozwiązań.

Skanseny archeologiczne oraz rekonstrukcje spełniają niezwykle ważną rolę edukacyjną - przybliżają przeszłość poprzez możliwość obcowania z „żywą historią”, propagują wiedzę o archeologii jako nauce oraz prezentują specyfikę dziedzictwa archeologicznego. Ta rola zostanie spełniona, jeżeli wszelkie działania zostaną oparte na rzetelnych podstawach naukowych i wykonane zgodnie z zasadami archeologii doświadczalnej. W przypadku rekonstrukcji bardzo istotna jest dbałość o zachowanie wierności oryginałowi oraz stosowanie dawnych technik i materiałów budowlanych, a także właściwa prezentacja procesu naukowego, dzięki któremu informacje pozyskane i zadokumentowane podczas badań wykopaliskowych uzyskują wymierny efekt w postaci wiedzy o kulturze materialnej i duchowej ludzi żyjących w przeszłości. Należy podkreślić, że skuteczny i rzetelny przekaz przy pomocy rekonstrukcji obiektów archeologicznych **nie zależy** od ich lokalizacji na stanowisku: „Rekonstrukcje spełniają dwie ważne funkcje: badań eksperymentalnych oraz objaśniania. Należy je jednak wykonywać ze szczególną ostrożnością tak, aby uniknąć naruszania jakichkolwiek zachowanych świadectw archeologicznych. Dla zachowania autentyczności należy uwzględniać dane pochodzące ze wszystkich źródeł. Tam, gdzie jest to możliwe i właściwe, rekonstrukcje nie powinny być wznoszone bezpośrednio na pozostałościach archeologicznych; powinna być też zapewniona możliwość ich identyfikacji jako rekonstrukcji. (...) Prezentację i informację należy pojmować jako popularną interpretację obecnego stanu wiedzy i dlatego też musi być ona często aktualizowana. Winna ona odzwierciedlać wielostronność podejść do rozumienia przeszłości” (Karta Lozańska, art. 7).

Wynika z tego, że rekonstrukcja powinna, wraz z rozwojem wiedzy i nowymi faktami naukowymi, ulegać aktualizacji. W dotychczasowych realizacjach subiektywne wizje architektów rzadko uwzględniają aktualny stan badań, nie przewidując możliwości zmiany

związanej z rozwojem metod badawczych. Rekonstrukcje powinny być zlokalizowane w pewnym oddaleniu od stanowiska archeologicznego, tak aby nie zaburzać historycznego krajobrazu. W szczególności należy promować wszelkiego rodzaju przekazy objaśniające dziedzictwo archeologiczne umożliwiające odróżnienie tych elementów, które mają walor popartego wywodem naukowym faktu, od tego, co jest jedynie hipotezą badawczą opartą na różnych przesłankach i o różnym stopniu prawdopodobieństwa. Wskazane jest stosowanie rozwiązań pozwalających na bezproblemową aktualizację informacji – wynikającą ze zmieniającego się stanu wiedzy – i niewymagających ingerencji w substancję zabytkową. „W ochronie i publicznej prezentacji stanowisk archeologicznych powinno być promowane wykorzystanie współczesnych technik informatycznych, takich jak: bazy danych, systemy multimedialnych prezentacji i wirtualnych rekonstrukcji” (Karta Krakowska, pkt 4)³.

Należy zwrócić szczególną uwagę na zagadnienie zachowania historycznego krajobrazu kulturowego, którego nieruchomy zabytek archeologiczny (stanowisko archeologiczne), zwłaszcza ten o własnej formie terenowej, jest ważnym, charakterystycznym elementem. Ujęte w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej podstawowe zasady ochrony oraz gospodarowania krajobrazem rozumiane jako „działania na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu tak, aby ukierunkować i harmonizować zmiany, które wynikają z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych”⁴, pozwalają chronić krajobraz kulturowy z poszanowaniem zasady zrównoważonego rozwoju.

Sposób ochrony i zagospodarowania stanowisk archeologicznych, w szczególności tych o potwierdzonych wpisem do rejestru zabytków wartościach, nie może być determinowany jedynie względami komercyjnymi. Podstawowym kryterium powinna być ochrona i zachowanie oryginalnych nawarstwień, formy terenowej i krajobrazu kulturowego.

3 Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska „Kraków 2000”, Karta Krakowska, 2000 r.

4 Europejska konwencja krajobrazowa, Florencja, 2000.

Narodowy
Instytut
Dziedzictwa

Na okładce:

Stare Miasto w Toruniu (fot. P. Ostrowski)